

Maurice Cornforth

Marxismens filosofi – den dialektiska materialismen

Del 1: Materialism och dialektisk metod

Första upplagan 1969

Översättning: Kurt Wickman

Denna digitala utgåva publicerad med översättarens tillstånd.

Maurice Cornforth (1909 – 1980)

Innehåll

Inledning.....	1
Del 1. Materialismen	3
En partitagande filosofi	3
Materialism och idealism	8
Mekanisk materialism	14
Från mekanisk till dialektisk materialism	20
Den dialektiska uppfattningen av utveckling	25
Del 2. Dialektiken	29
Dialektik och metafysik	29
Förändring och inbördes sammanhang	37
Utvecklingens lagar	42
Motsättningar	47
Utveckling och negation.....	57
En vetenskaplig världsåskådning	63

Inledning

Maurice Campbell Cornforth (1909 – 1980) var medlem i det brittiska kommunistpartiet. Under åren 1931-45 var han distriktsombudsman i de östra grevskapen och gjorde sig redan då känd som teoretiker. Han hade därefter inga ledande poster i kommunistpartiet, förutom att han under ett antal år var chef för det kommunistiska bokförlaget Lawrence and Wishart.

Cornforths främsta intresse var marxistisk filosofi. Han författade ett flertal böcker och andra skrifter. Där kritiserade han bl a olika icke-marxistiska filosofiska riktningar såsom empiricism, positivism och pragmatism.

Den första av hans skrifter som översattes till svenska var den 1949 författade *Dialektiska materialismen och vetenskapen*¹, som till stor del handlar om att försvara den ryske charlatanen Lysenkos teorier om ärftlighetslära.

Lysenkiosmen utmärktes av att den utgick från *filosofiska dogmer* som kriterium för att avgöra vad som var rätt och fel när det gällde ärftlighetsläran. Under Stalin-epoken användes samma slags kriterier även för att förkasta delar av den moderna fysiken (t ex avvisades till en början både Einsteins relativitetsteori och kvantmekaniken).²

Detta att utgå trossatser i stället för fakta för att avgöra vetenskapliga frågeställningar var inget nytt i historien. Det har förekommit mycket länge, fast då oftast motiverat utifrån religiösa dogmer eller texter. Exempelvis vägrade den katolska kyrkan i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet att acceptera upptäckten (Kopernikus m fl) att jorden inte var universums medelpunkt. Italienska filosofen Giordano Bruno avrättades på kättarbål därför att han förfäktade denna nya världsuppfattning och Galileo Galilei tvingades att avsvära sig densamma.³

I lysenkoismens fall var det inte religiösa dogmer som kom till användning för att avgöra vad som var rätt och fel, utan den ”dialektiska materialismen” i dess stalinistiska tolkning. Men vetenskapliga frågor kan/får inte avgöras utifrån filosofiska, politiska eller religiösa postulat, dogmer, trossatser, fördomar eller uppfattningar, utan av vetenskapliga försök. När man försöker styra vad vetenskapen ska ”tycka” utifrån annat än vetenskapliga kriterier, då är det inte längre vetenskap, vilket är mycket farligt.

Å andra sidan är det givetvis tillåtet att med utgångspunkt från filosofiska och andra resonemang *ifrågasätta* vetenskapliga ”sanningar” – det kan t o m vara alldeles utmärkt eftersom detta kan tvinga vetenskapsmännen att tänka till och kanske även inspirera till nya undersökningar eller teorier. Men att påtvinga vetenskapen ståndpunkter utifrån icke-vetenskapliga kriterier är felaktigt och leder oundvikligen till misstag och ovetenskaplighet. Det kan även leda till diktatur, liksom ekonomisk och annan stagnation.

Första (engelska) upplagan av föreliggande arbete, som baserades på föreläsningar som Cornforth höll 1950-53, utkom 1952-53. Den svenska upplagan, som gavs ut 1969, baseras dock på den 1961 omarbetade engelska pocketupplagan och omfattar 3 delar.⁴ Vad som är ändrat mellan de två upplagorna är svårt att veta, men vi kan nog anta att en del skrivningar om Lysenko fått stryka på foten. När första upplagan kom ut stod nämligen fortfarande Lysenkos stjärna högt, medan han under 50-talet förlorade i inflytande, även om det skulle dröja till mitten av 60-talet innan han helt hamnade i kylan. I 1961 års utgåva av Cornforths bok nämns

¹ Se [Den dialektiska materialismen och vetenskapen](#). Den svenska utgåvan kom först 1955.

² Se [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#) av Michael Löwy och [De vita kläderna – när Lysenko dikterade den sovjetiska biologin](#) av Anders Hagström.

³ Det dröjde ända till 1990-talet innan påven erkände att kyrkan handlat fel när det gällde Galilei. Brunos fall har fortfarande inte omprövats.

⁴ Anmärkningsvärt nog kom första amerikanska upplagan av detta verk ut först 1971.

Lysenko och lysenkoismen fortfarande i positiva ordalag (men bara en gång). Att original-utgåvan innehöll längre avsnitt som rosade Lysenko är därför ingen djärv gissning.⁵

Cornforth var i hela sitt aktiva politiska liv en Moskva-trogen kommunist och som sådan stödde han ”avstaliniseringen” i Sovjet. 1957 skrev han t ex i det brittiska kommunistpartiets teoretiska tidskrift *The Marxist Quarterly*:

Det förefaller mig uppenbart ... att hela arvet av idéer från inringningstiden med förändrade förhållanden måste granskas på nytt. Men den revidering som i vilket fall skulle ha varit nödvändig, har försvårats i hög grad genom avslöjandet av en hel serie misstag, missbruk och förvrängningar av den socialistiska teorin och praktiken, som tog sig sin början under denna period och nu är knuten till namnet Stalin.

Så sant, så sant. Det är bara det att Cornforth själv bidrog till ”förvrängningen” av marxismen. Detta är mycket tydligt i *Dialektiska materialismen och vetenskapen*, men politiskt betingade villfarelser och felaktigheter finns även gott om i den reviderade ”chrusjtjovitiska” utgåvan av *Marxismens filosofi*. Cornforths rötter i stalinismen kan inte undgå att färga hans syn på marxismens filosofi – det märks såväl i hans redogörelse för den dialektiska materialismen som i hans stelbenta och schematiska syn på den historiska materialismen. Med tanke på att det finns litet litteratur som försöker beskriva den dialektiska och historiska materialismen på ett ingående och utförligt sätt, så fyller Cornforths arbete trots sina brister ändå ett behov, men bör kompletteras med andra verk. På marxistarkivet har vi redan publicerat och kommer att publicera fler sådana arbeten.

Lästips

V I Lenin: [Filosofiska arbeten](#)

George Novack: [Den materialistiska filosofins ursprung](#)

Leo Trotskij: [Den dialektiska materialismen och vetenskapen](#) och [Den materialistiska dialektikens ABC](#)

Martin Fahlgren

⁵ En grundlig analys av lysenkoismen och dess konsekvenser ges i Lecourt, Dominique *Fallet Lysenko* (Arkiv 1981). .Se även not 2 ovan.

Del 1. Materialismen

En partitagande filosofi

Partifilosofi och klassfilosofi

Den dialektiska materialismen är arbetarklassens revolutionära filosofi. Den omfattas av den revolutionära arbetarklassens parti

Definitionen förefaller säkert egendomlig för många såväl politiker som filosofer. Men vi kommer inte att förstå den dialektiska materialismen, om vi inte kan göra reda för den tanke som ligger bakom.

Låt oss först av allt fråga oss vilken uppfattning av filosofin, som ligger bakom den idé som uttrycks i definitionen. Vi kan börja med att konstatera att den rör det politiska partiets – eller eftersom ett parti alltid är den politiska representanten för en klass – samhällsklassens filosofi.

Med filosofi menar vi vanligen vår mest allmänna beskrivning av omvärlden och av människans plats och bestämmelse i den – dvs. vår världsåskådning.

Därför är det tydligt att var och en av oss omfattar någon sorts filosofi, fastän han kanske aldrig har lärt sig att diskutera och förfäktat den. Var och en är påverkad av filosofiska uppfattningar, även om han inte själv har tänkt ut eller kan formulera dem.

En del människor tror t. ex. att världen är en ”jämmerdal” och att vårt liv i den bara är en förberedelse för ett bättre liv i en annan och rikare värld. De anser därför, att vi skall uthärda det som drabbar oss med tappert tålamod utan att kämpa mot det, endast försöka göra det goda vi kan mot våra medmänniskor. Detta är ett slag av filosofi, ett slag av världsåskådning.

Andra människor åter anser att världen är den plats, där man skall försöka bli rik, och att var och en bör se om sitt eget hus. Det är en annan sorts filosofi.

Om vår filosofi är vårt sätt att uppfatta världen, så är vår uppgift att utarbeta denna världsåskådning systematiskt och i detalj. Vi måste göra den till en välformulerad och sammanhängande teori och omarbeta allmänna, diffust omfattade uppfattningar och attityder till ett mer eller mindre sammanhängande lärosystem. Detta är vad filosofer sysslar med.

När filosofer så småningom har framlagt sina teorier, har de ofta kunnat visa upp någonting mycket komplicerat, mycket abstrakt och mycket svårförståeligt. Även om bara ett jämförelsevis litet antal människor sedan läser och tillägnar sig de nutida filosofernas verk, så kan ändå dessa verk utöva och utövar verkligen ett mycket stort inflytande. Att filosoferna har systematiserat vissa övertygelser, ger övertygelserna styrka och hjälper förfäktarna att övertyga stora massor av vanligt folk om riktigheten i dem. Därför är var och en på ett eller annat sätt påverkad av filosofer, om han så aldrig har läst ifrågavarande filosofers verk.

Om nu fallet är sådant kan vi inte betrakta filosofernas olika system som heltigenom tankeprodukter av de enskilda filosoferna. Naturligtvis är formuleringen av åsikterna, dvs. det speciella sätt varpå de är utarbetade och nedskrivna den enskilda filosofens verk, men själva åsikterna har i sina allmännaste drag en social utgångspunkt i de idéer, som reflekterar tidens samhälleliga strävanden och förhållanden. Sådana idéer föds inte som fågel Fenix ur damm och aska.

När samhället är delat i klasser – och samhället har varit delat i klasser ända sedan urkommunismens undergång (för förklaringen av urkommunismen hänvisas till del II av detta verk Ö. a.), dvs. under hela den tid, till vilken filosofins historia hör – uttrycker alltid de olika åsikter som är rådande, olika klassers uppfattning. Vi kan därför sluta oss till att också filosofernas

olika system alltid uttrycker en klass' uppfattning. I själva verket är de inte heller annat än det systematiska utarbetandet och den teoretiska formuleringen av en klass' uppfattning, eller annorlunda uttryckt, formuleringen av bestämda klassers ideologi.

Filosofi är och har alltid varit klassfilosofi. Många filosofer kanske inte inser det men det förändrar inte faktum.

Människor tänker inte och kan inte tänka utan att ta hänsyn till samhället och därmed också till klassintressen och klasskamp, vilka genomsyrar samhället. Lika litet kan de leva i isolering från samhället. En filosofi är en världsåskådning, ett försök att förstå världen, mänskligheten och människans plats i världen. En sådan åskådning kan inte vara något annat än en klass' åskådning och filosofen tjänstgör som den tänkande representanten för en klass. Hur skulle det väl kunna vara annorlunda? Filosofiska system importeras inte från en främmande planet, utan skapas här på jorden av människor, som är inblandade i, vare sig de tycker om det eller ej, klassrelationer och klasskamp. Vad filosoferna än må säga om sig själva finns det inte någon filosofi som inte uttrycker en klassåskådning eller som är opartisk i förhållande till klasskampen. Hur mycket vi än letar kommer vi aldrig att finna en filosofi som är opartisk eller icke klassbunden.

Om vi håller detta i minnet kommer vi att finna, att alla tidigare filosofiska system på ett eller annat sätt har uttryckt de "bildade klassernas" åskådning, dvs. de utsugande klassernas åskådning. I allmänhet är det de ledande i samhället som har framlagt och propagerat för sina idéer i form av omfattande filosofiska system och fram till den moderna arbetarklassens uppträdande på den historiska arenan, dvs. just den klass som är kapitalismens speciella produkt, har de ledande varit de utsugande klasserna. Deras uppfattningar har dominerat filosofin, liksom de har dominerat samhället.

Häriifrån kan vi sluta oss till att arbetarklassen, om den skall gripa makten i samhället, måste uttrycka sin klassåskådning i filosofisk form och att arbetarklassens filosofi måste motsätta sig de filosofiska system som förordar utsugarnas uppfattningar och försvarar deras intressen.

"De tjänster Marx och Engels gjorde arbetarklassen kan i några få ord uttryckas sålunda; de lärde arbetarklassen känna sig själv och bli medveten om sig själv, och de ersatte utopier med vetenskap", skrev Lenin i sitt eftermäle över Friedrich Engels. Marx och Engels skapade och befäste den revolutionära teori som vägleder arbetarklassens kamp och utpekade den väg arbetarklassen måste gå för att bli av med den kapitalistiska utsugningen, erövra makten åt folkets massor och en gång för alla befria sig från allt förtryck och från människans utsugning av människan. De hävdade, att utan ett eget parti som står fritt från alla borgerliga inflytelser kan arbetarklassen inte under några förhållanden övervinna kapitalismen och leda hela samhället framåt mot upprättandet av socialismen. Lenin utvecklade de marxistiska läro-satserna om partiet. Han visade, att partiet måste fungera som en förtrupp för sin klass och bestå av de mest medvetna delarna av klassen. På så sätt blir partiet ett redskap att erövra och befästa den politiska makten.

För att fullgöra sin uppgift måste partiet alldeles självklart ha kunskaper, urskillningsförmåga och uppfinningsrikedom. Det måste med andra ord vara utrustat med en revolutionär teori, som dess politik baseras på och som vägleder dess handlande.

Denna teori är marxismen-leninismen. Den är inte bara en ekonomisk eller politisk teori utan en världsåskådning – en filosofi. Ekonomiska och politiska uppfattningar är inte oberoende och kan aldrig utarbetas oberoende av en allmänt gällande världsåskådning. En persons ekonomiska och politiska uppfattningar röjer också hans världsåskådning. Omvänt uttrycker sig en världsåskådning i speciella ekonomiska och politiska uppfattningar.

Därför står det klart att arbetarklassens revolutionära parti måste utarbeta en ”partifilosofi” och, efter att ha utarbetat den, hålla fast vid, utveckla och konsolidera den. I denna filosofi – den dialektiska materialismen – finns inbakade alla allmänna idéer med vars hjälp partiet förstår den omvärld som det söker att förändra och med vars hjälp det klargör sin målsättning och de medel partiet använder för att gå till kamp för den. I filosofin finns de allmänna idéer med vilka partiet försöker upplysa och organisera arbetarklassen och det sätt varpå det försöker påverka, leda och vinna massorna av det arbetande folket. Partiet visar vilka åtgärder man måste vidtaga vid varje kampstadium och hjälper människor att ur egna erfarenheter lära sig hur de skall rycka framåt mot socialismen.

Därför kan vi förstå varför det i vår tid har skapats en filosofi som ger uttryck för arbetarklassens revolutionära världsåskådning.

Erfarenheten har visat partiet nödvändigheten av en egen filosofi ty den lär, att om vi inte tillämpar vår egen revolutionära socialistiska filosofi, så kommer vi att bli tvungna att låna våra idéer från fientliga, anti-socialistiska tänkare och tankesystem. Om vi i dag inte gör arbetarklassens uppfattningar i dess kamp för socialismen till våra egna, så kommer vi att erkänna – eller godkänna utan att det är vår mening – kapitalisternas i deras kamp mot socialismen. Därför har arbetarklassens parti – om det skall fullgöra sin uppgift som arbetarklassens revolutionära ledning utan att missleda sin klass genom att införa fientliga kapitalistiska idéer och en politik som svarar mot dessa idéer – all anledning att utarbeta, försvara och propagera sin egen revolutionära filosofi.

Klassfilosofi och sanning

Mot vad som ovan sagts om klass- och partifilosofi kommer förmodligen den invändningen att resas, att uppfattningen är en fullständig karikatyr av vad filosofi egentligen är.

Klassintressen kan förmå oss att tro ett hellre än ett annat men borde inte filosofin vara höjd över sådant? Borde inte filosofin vara objektiv och opartisk och skjuta klass- och partiintressen åt sidan till förmån för sanningen? Det som är sant måste ju vara sant, vare sig det passar en eller annan klass eller inte? Om filosofin tar parti, hur kan den då vara objektiv, hur kan den uttrycka sanningen?

Som svar på sådana invändningar kan vi hävda att arbetarklassens ståndpunkt i filosofin är långt ifrån att nonchalera sanningen.

Finns det något sådant som sanning? Naturligtvis, och människan upptäcker mer och mer av den. Skilda uppfattningar inrymmer emellertid inte lika mycket av sanningen, trots att de alla är partiska. Liksom en klass skiljer sig från en annan vad beträffar dess uppgifter i samhället och i dess bidrag till samhällets utveckling, så innehåller den ena klassåskådningen fler bidrag än en annan till att underlätta förståelsen av världen och samhället.

Människor är ofta benägna att tro, att om vi intar en viss klasständpunkt, vi i och med det trampar sanningen under fötterna, och att vi å andra sidan måste vara strängt opartiska om vi uppriktigt söker sanningen. I själva verket är motsatsen fallet. Bara om vi tillägnar oss den historiskt mest progressiva klassens ståndpunkt kan vi närma oss sanningen.

Definitionen av den dialektiska materialismen som filosofin den revolutionära arbetarklassens parti omfattar är därför inte på något sätt oförenlig med den dialektiska materialismens anspråk på att framföra sanningen och att vara medlet för att inse sanningen. Tvärtom. Vi har all rätt i världen att göra detta anspråk mot bakgrund av arbetarklassens nuvarande historiska position och roll.

Med undantag för arbetarklassen har alla klasser som försökt gripa makten i samhället varit utsugande klasser. Varje utsugande klass måste finna något sätt att maskera sina verkliga

positioner och avsikter både för sig själv och för de utsugna. Den måste kunna påstå att dess välde är berättigat och bestående, ty en sådan klass kan aldrig avslöja sina verkliga avsikter och positioner som en utsugande klass eller sitt eget regementes övergående karaktär.

I det antika slavsamhället påstod t. ex. Aristoteles, antikens störste filosof, att slaveriet var påbjudet av naturen, eftersom vissa människor var födda till slavar.

Under det feodala samhällets glanstid beskrev Thomas av Aquino, medeltidens störste filosof, hela världsalltet som en sorts feodalt system. Allt var arrangerat i en hierarki med Gud, omgiven av ärkeänglarna, högst upp. Allt var beroende av det närmast överordnade i systemet och ingenting kunde finnas till utan Gud.

Vad beträffar kapitalismen upphäver den alla feodala band och har, som Marx och Engels förklarar i Det kommunistiska manifestet ”icke kvarlämnat något annat band mellan människa och människa än det nakna intresset, den blotta penningen”. Det förhållandet kom till uttryck i den tidiga kapitalistiska filosofin särskilt den engelska.

Denna filosofi såg världen som bestående av oberoende atomer, var och en slutet i sig själv och jämsides därmed påverkad av och påverkande andra. Det var en spegel av det kapitalistiska samhället som den uppstigande bourgeoisin såg det. Med sådana idéer lyckades den maskera sina avsikter att dominera och utsuga. Arbetare och kapitalist befann sig ”på samma nivå”, var och en som en fri mänsklig atom, med de två förenade av ett fritt fattat beslut vari stadgades att den ena skulle arbeta och den andra tillhandahålla kapital och betala arbetslöner.

Arbetarklassen behöver inte den falska medvetenhet som inryms i filosofi av det slaget. Den vill inte upprätta ett nytt utsugningssystem utan upphäva all människans utsugning av människan. Av den anledningen har den inget intresse av att maskera någonting, utan endast av att förstå tillvaron sådan den är. Ju bättre arbetarklassen förstår sanningen, desto större dess styrka i kampen.

Dessutom har andra klasser alltid velat konservera sitt välde, dvs. behålla makten så länge som det varit möjligt. Därför har de särskilt understött de filosofiska system som tilldelat dem en oförgänglig plats i universum. Sådana system försöker definiera universum genom att beskriva vissa företeelser och förhållanden som nödvändiga, allmängiltiga och oföränderliga samt framställer ett speciellt samhällssystem som en nödvändig del av helheten.

Arbetarklassen behöver dock inte föreviga sig själv. Tvärtom vill den avskaffa sig själv som klass så snart som möjligt för att upprätta det klasslösa samhället. Arbetarklassen har ingen användning för ett filosofiskt ”system”, som söker sätta en falsk varaktighet på fötter. Dess klassposition och dess avsikter är sådana att den kan och måste undersöka och analysera uppkomsten, förändringen och försvinnandet av allt existerande.

Vår partifilosofi har därför rätt att göra anspråk på sanningen. Den är den enda filosofi som stöder sig på en ståndpunkt som kräver att vi alltid måste förstå företeelser just sådana de är i alla deras talrika förändringar och inbördes förhållanden utan maskeringar och illusioner.

En revolution i filosofin

”Marx lära är allsmäktig, därför att den är sann”, skrev Lenin. ”Den är allsidig och harmonisk och ger människorna en helgjuten världsåskådning, som är oförsonlig mot all vidskepelse, all reaktion och allt försvar av det borgerliga förtrycket” (*Marxismens tre källor och tre beståndsdelar*).

Han skrev vidare, ”att det i marxismen inte finns något liknande 'sektarism' i den meningen, att den skulle vara något slags slutet och förbenad lära, som uppstått på sidan om världs-

civilisationens allfarväg. Tvärtom består Marx' hela genialitet just däri att han gett svar på frågor, som redan ställts av mänsklighetens mest framskridna tänkare. Hans lära uppstod som en direkt och omedelbar *fortsättning* av filosofins, den politiska ekonomins och socialismens främsta representanters lära”.

Ur filosofisk synpunkt uppenbarar sig marxismen som höjdpunkten i en mycket snabb utveckling i det filosofiska tänkandet, varvid filosofins problem ställdes och tog form under loppet av en serie revolutioner. Utvecklingens höjdpunkt nåddes med den klassiska tyska filosofin under artonhundratalets början.

Om marxismen är en fortsättning och ett fullbordande av filosofins tidigare nådda landmärken, så är den dock en fortsättning, som avslutar en epok och skapar en helt ny utgångspunkt för filosofin, ty i jämförelse med den föregående filosofin ställer marxismen filosofin inför helt nya uppgifter. Det är inget mindre än en revolution i tänkandets historia, ett slut på de tidigare ”systemen” och ett tänkande av ett helt nytt slag.

Marxismen-leninismen är en filosofi, som inte längre ger uttryck åt en utsugande klass' världsåskådning. Icke för en minoritet som försöker tvinga sitt välde och sina idéer på folkets breda massor för att hålla dem under sin lydno, utan en filosofi som tjänar det vanliga folket i dess kamp för att göra slut på all utsugning och bygga det klasslösa samhället.

Marxismen-leninismen är en filosofi som försöker förstå världen för att förändra den. ”Filosoferna har bara tolkat världen på en rad olika sätt”, skrev Marx, ”men det gäller att förändra den”. Om vi därför kunde säga om den tidigare filosofin, att den varit ett försök att förstå världen och människans plats och bestämmelse i den – ett försök som nödvändigtvis har begränsats av den klassåskådning, de fördomar och illusioner som de exploaterande klassernas filosofer har haft – så måste vi säga om marxismen-leninismen att den är ett försök att förstå världen i syfte att förändra den och att gestalta och förverkliga människans bestämmelse i den. Den dialektiska materialismen är ett teoretiskt instrument i folkets händer att användas för att förändra världen.

Marxismen-leninismen grundar sin analys av företeelser på en konkret undersökning som uppstår ur och bekräftas av erfarenheten och praktiken. Den uppfinner inte ett ”system”, som tidigare filosofi gjort för att sedan försöka pressa in allt i det.

Den dialektiska materialismen är en i sannaste bemärkelse folklig filosofi, en vetenskaplig filosofi och en av praktiken verifierad filosofi.

Den revolutionära karaktären av den dialektiska materialismen består i de två egenskaper, som ger den dess namn – dialektiken och materialismen.

För att förstå företeelser så att vi kan förändra dem, måste vi studera dem, inte i enlighet med något abstrakt systems påbud, utan i deras faktiska förändringar och inbördes förhållanden – det är vad som menas med dialektik.

Vi måste skjuta undan förutfattade idéer och vaneföreställningar om företeelser och sträva efter att våra teorier skall motsvara den faktiska tillvaron av reella förhållanden – det är vad som menas med att vår uppfattning och teori är materialistisk.

Den dialektiska materialismen, skrev Engels i sin bok *Ludwig Feuerbach*, ”gjorde för första gången fullt allvar av den materialistiska världsåskådningen, att denna gjordes konsekvent”, ty, ”man beslöt att uppfatta den verkliga världen – naturen och historien – så som den möter var och en, vilken betraktar den utan förutfattade idealistiska griller; man beslöt att hänsynslöst offra varje idealistiskt påfund, som inte överensstämde med fakta, tagna i deras eget och inte i ett fantastiskt sammanhang. Något mer betyder materialismen överhuvudtaget inte”.

Materialism och idealism

Materialism och idealism – två oförenliga sätt att tolka problem

Materialismen är inte ett dogmatiskt system. Den är snarare en metod att tolka, förstå och förklara olika problem.

Det materialistiska sättet att tolka händelser och att förstå företeelser i deras inbördes förhållanden är oförenligt med det idealistiska sättet att göra samma sak. Materialism är oförenligt med idealism. För varje problem finns det ett materialistiskt och ett idealistiskt sätt att ta itu med problemet.

Materialism och idealism är inte två abstrakt oförenliga teorier om världens beskaffenhet, men alldeles utan intresse för vanligt hederligt folk, utan två oförenliga sätt att förstå varje enskild fråga och leder därför till helt olika praktiska resultat, beroende på vilket sätt man väljer. De är inte heller motsatta moraliska uppfattningar på det sätt som somliga använder termerna – den ena upphöjd och ädel, den andra simpel och självisk. Om vi använder begreppen på så sätt kommer vi aldrig att förstå oförenligheten mellan idealistiska och materialistiska uppfattningar, ty att tala på detta sätt är enligt Engels att göra

”en oförlåtlig eftergift åt den kälkborgerliga fördomen mot ordet 'materialism', en fördom som under inflytande av den mångåriga avskyvärda prästpropagandan gått kälkborgaren i blodet. Med materialism förstår kälkborgaren frosseri, dryckenskap, fåfänga, sinnliga begär och högmod, penningbegär, girighet, vinningslystnad, profitjakt och börssvindel, kort sagt alla de smutsiga laster, åt vilka han själv i stillhet hängiver sig. Idealism betyder för honom tron på dygden, på kärleken till medmänniskorna och överhuvudtaget på 'en bättre värld', något om vilket han ivrigt ordar inför andra” (*Ludwig Feuerbach*).

Innan vi försöker definiera materialism och idealism mera allmänt skall vi undersöka hur dessa två sätt att förstå världen tar sig uttryck vid några vardagliga och enkla händelser. Det kommer att hjälpa oss att inse betydelsen av att skilja mellan en materialistisk och en idealistisk tolkning.

Låt oss börja med ett välbekant naturfenomen – ett åskväder. Vad är det som orsakar ett åskväder?

Ett idealistiskt sätt att besvara frågan är att säga, att åskväder orsakas av Guds vrede. Han har blivit vredgad på människorna och sänder blixtrar och åskviggas mot oss.

Det materialistiska sättet att förstå åskväder strider mot det idealistiska. Materialisten försöker förklara och komma underfund med åskväder som orsakade endast av vad vi kallar naturkrafter. Antika materialister utarbetade t. ex. tesen att, långtifrån att vara orsakade av Guds vrede, var åskväder orsakade av materiella partiklar i molnen som kolliderade med varandra. Att denna speciella förklaring är felaktig spelar ingen roll. Vad som är av vikt, är att en materialistisk förklaring presenterades, som motsatte sig den idealistiska. I dag vet vi mycket mer om åskväder genom vetenskapliga undersökningar av de medverkande naturkrafterna och fastän vår kunskap inte är fullständig, vet vi i alla fall så mycket, att den fullständiga förklaringen måste sökas i linje med den materialistiska förklaringsmodellen, medan den idealistiska teorin har kommit i vanrykte.

Av exemplet kan man se att medan den idealistiska modellen återför de fenomen som skall förklaras på *andliga* orsaker – i detta fall Guds vrede – återför den materialistiska modellen fenomenen på *materiella orsaker*.

I vårt exempel skulle de flesta bildade människor enas om den materialistiska förklaringsriktighet. Detta därför att man numera allmänt accepterar den *vetenskapliga* förklaringen av

naturfenomen. Varje naturvetenskapernas utveckling är samtidigt en utveckling av det materialistiska sättet att förstå naturen.

Låt oss ta ett andra exempel, denna gång från samhällslivets område. Vi kan t. ex. fråga oss: Varför finns det fattiga och rika? Frågan har ställts av många människor, särskilt av fattiga.

Det minst beslöjade idealistiska svaret på frågan är: Gud har skapat oss sådana. Det är Guds vilja att vissa är rika och andra fattiga.

Andra, mindre rättframma idealistiska förklaringar är dock mera på modet. En del hävdar t. ex.: Förhållandet är sådant därför att vissa människor är förtänksamma och förutseende och vet att utnyttja sin förmåga att skaffa sig rikedomar, medan andra är likgiltiga och apatiska och därför fattiga. De som omhuldar en förklaring av det slaget menar att det hela beror på den oförgängliga "mänskliga naturen". Människans och samhällets beskaffenhet är sådana att det nödvändigtvis måste finnas fattiga och rika.

Precis som i exemplet med åskvädet söker idealisten också i detta exempel efter någon andlig orsak – om inte i Guds övernaturliga vilja, så i vissa inre själsegenskaper hos människan.

Materialisten å andra sidan söker förklaringen i samhällets materiella och ekonomiska förhållanden. Om samhället är delat i rika och fattiga, är orsaken denna: Produktionen av materiella nyttigheter är så ordnad, att vissa är i besittning av jord och andra produktionsmedel, medan andra måste arbeta för sitt uppehälle. Hur hårt lönearbetarna än arbetar och hur mycket de än må försaka och spara, kommer de att förbli fattiga, medan de som inte behöver arbeta för lön blir rika på lönearbetarnas mödor.

Vid dessa frågor blir som synes skillnaden mellan en materialistisk och en idealistisk uppfattning av mycket stor betydelse. Skillnaden är inte heller av abstrakt och teoretiskt utan alldeles särskilt av praktiskt intresse.

En materialistisk uppfattning av t. ex. vårt omtalade åskväder hjälper oss att vidtaga åtgärder mot det, såsom ex.vis att förse våra hus med åskledare. Om vi däremot ansluter oss till den idealistiska tolkningen kan vi bara vaka och be att intet ont skall vederfaras oss. Om vi godtar en idealistisk uppfattning av varför det finns fattiga och rika, är allt vi kan göra att acceptera tingens ordning – glädjas över vår förstklassiga samhällsställning och idka en smula välgörenhet om vi råkar vara rika, och förbanna ett oblikt öde om vi är fattiga. Men om vi är rustade med en materialistisk uppfattning inser vi att det finns ett sätt att förändra samhället.

Det är därför klart att, medan somliga har ett eftertryckligt intresse av att idealismen sprids och propageras, den allt övervägande majoriteten av folket har en oerhörd nytta av att lära sig förstå och tolka företeelser på ett materialistiskt sätt.

Då återstår frågan hur vi allmänt skall definiera materialism och idealism för att nå kärnpunkten i det som skiljer dem åt. Engels gjorde det i sin bok om *Ludwig Feuerbach*:

"Den stora huvudfrågan för all filosofi, speciellt den nyare, är frågan om förhållandet mellan tänkande och vara ... Allteftersom denna fråga besvarades, delade sig filosoferna i två stora läger. De som hävdade, att anden existerade före naturen och som således sist och slutligen förutsatte en världsskapelse av ett eller annat slag ... bildade idealismens läger. De andra, som betraktade naturen som det primära, tillhör materialismens olika skolor."

Idealism är sättet att tolka företeelser så, att det andliga antas föregå det materiella, medan materialism innebär att betrakta det materiella som ursprungligt. Idealismen antar, att allt materiellt är orsakat av och beroende av något materiellt. Denna skillnad avspeglar sig såväl i de allmänna filosofiska uppfattningarna av världen i sin helhet som i tolkningar av speciella företeelser och händelser.

Idealismen och det övernaturliga

I grund och botten är idealismen religion, eller snarare teologi. ”Idealism är klerikalism”, skrev Lenin i sina *Filosofiska anteckningsböcker*. All idealism är en förlängning av det teologiska betraktelsesättet, även om vissa idealistiska teorier har ömsat sitt teologiska skinn. Idealismen är oupplösligt förenad med vidskepelse och tro på det övernaturliga, mystiska och irrationella.

Materialismen söker å andra sidan sina förklaringar i den materiella verkligheten och i de faktorer vi kan verifiera, förstå och kontrollera.

Ursprunget till de idealistiska uppfattningarna sammanfaller som synes med ursprunget till de religiösa. För troende har religionen, dvs. tron på övernaturliga andliga väsen vanligen sitt berättigande, naturligtvis inte i något för våra sinnen påtagligt, utan i något som ligger djupt inne i människans andliga natur. Det är förvisso sant att religiösa uppfattningar har mycket djupa rötter i det mänskliga medvetandets utveckling, men vilket är deras ursprung, hur uppstod de i begynnelsen? Vi kan under inga förhållanden betrakta dessa uppfattningar som produkter av en gudomlig uppenbarelse, vilket teologerna själva gör eller som verkan av en övernaturlig orsak, om vi finner att uppfattningarna har ett naturligt ursprung. Ett sådant ursprung kan också visas.

Tron på övernaturliga och religiösa idéer överhuvud beror till sitt ursprung på människans känsla av hjälplöshet inför och brist på insikt om naturkrafterna. Krafter som människan inte kan förklara personifierar hon – de uppfattas som yttringar av andras verksamhet.

Så upprörande händelser som åskväder förklarades som vi har sett med en hänvisning till gudars vrede. Annat, som t. ex. grödans växt, förklarades med att plantorna påverkades av andar. Man trodde att det fanns andar i plantorna, vilka förmådde dem att växa.

Ända sedan människans första utvecklingsstadier har hon personifierat naturkrafterna. Med klassamhällets födelse tvingades människor handla i enighet med sociala villkor som dominerade dem och som de inte förstod. De uppfann därvid övernaturligt verkande krafter och fördubblade således samhällets gestaltning. Gudarna ansågs vara överordnade människorna liksom kungar och herremän var överordnade vanligt folk.

All religion och all idealism innebär i själva verket en *fördubbling av världen*. De är dualistiska och tillskapar ett allt annat behärskande föredöme eller en övernaturlig värld över den verkliga materiella världen.

Mycket karakteristiska idealistiska motsatser är: kropp och själ, gud och människa, det himmelska och det jordiska kungadömet, företeelsernas former och idéer (som förstås av intellektet) och de materiella realiteterna (som våra sinnen förnimmar).

För idealismen finns det alltid en mera upphöjd, verkligare, icke-materiell värld – vilken är ursprungligare än den materiella världen, dess yttersta orsak och grund och av vilken den materiella världen är beroende. För materialismen finns det bara en värld, den materiella.

Med idealism i filosofin förstår vi varje doktrin, som menar att det bortom den materiella verkligheten finns en mera upphöjd, andlig verklighet med vars hjälp den materiella verkligheten i sista hand måste förklaras.

Några varianter av den moderna idealismen

Vid det här laget kan det vara värdefullt att undersöka några karakteristika hos den moderna borgerliga filosofin.

Under nära trehundra år har en filosofivariant, som kallar sig den ”subjektiva idealismen” ideligen propagerats. Den lär, att den materiella världen överhuvudtaget inte existerar. Det som existerar är förnimmelser och idéer i våra egna hjärnor, men det finns ingen yttre värld som motsvarar sensationerna. Å andra sidan framställs den subjektiva idealismen som en teori om vår möjlighet att nå kunskap. Den förnekar att vi kan veta någonting om den objektiva verklighet som omger oss. Vi kan bara ha kunskap om tingen som de uppenbara sig för oss, aldrig om ”tingen som sådana”.

Den här sortens idealism har kommit mycket på modet just nu. Den gäller till och med för att vara ytterst ”vetenskaplig”. Medan kapitalismen ännu utgjorde en progressiv kraft trodde vanligen de borgerliga tänkarna att de kunde nå större och större kunskap om yttrevärlden. Med kunskapen skulle vi kontrollera naturkrafterna och förbättra människans villkor i obegränsad omfattning. Nuförtiden säger man från det hållet, att det är omöjligt att nå kunskap om världen. Den är nämligen skådeplatsen för mystiska krafter som ligger bortom vårt förstånd.

Vi har sett att idealismen i grund och botten alltid antar förekomsten av två världar, den av idéer inrymda och den materiella, och att den förstnämnda antas i tiden föregå samt stå över den materiella. Materialismen känner bara en värld, den materiella, och vägrar uppfinna en andra hopfantiserad, av idéer behärskad värld.

Materialism och idealism är oförenliga motsatser. Trots detta försöker en del filosofer förlika och sammanknyta dem. I filosofins historia finns många försök till kompromisser mellan idealism och materialism.

Ett sådant försök benämns ofta ”dualism”. Dualismen fastslår existensen av det andliga som skilt och avgränsat från det materiella – men den försöker placera dem båda på samma plan. Den behandlar sålunda den döda materien på ett helt igenom materialistiskt sätt. Dualismen menar detta vara de aktiva naturkrafternas område, och att andliga faktorer saknar relevans för den döda materien. Men när det gäller människan och samhället menar dualisterna det vara den andliga aktivitetens område. Just här, slår de fast, måste vi söka våra förklaringar i idealistiska, inte i materialistiska teorier.

Den dualistiska kompromissen mellan idealism och materialism innebär alltså: Med hänsyn till de mest betydelsefulla frågorna kring människorna, samhället och historien skall vi fortsätta att hysa idealistiska uppfattningar och motsätta oss materialistiska.

En annan kompromissande filosofi kallas ”realism”. I sin moderna form har den vuxit fram i motsättning till den subjektiva idealismen.

De ”realistiska” filosoferna hävdar att den yttre materiella världen verkligen existerar, oberoende av våra förnimmelser, och att den i viss mening reflekteras av våra förnimmelser. I detta är ”realisterna” eniga med materialisterna mot den subjektiva idealismen. Man kan i själva verket inte vara materialist utan att vara konsekvent realist i fråga om den materiella världens objektiva existens.

Att bara påstå, att världen existerar oberoende av våra förnimmelser, räcker dock inte för att vara materialist. Den store katolske medeltidsfilosofen Thomas av Aquino var t. ex. ”realist” i denna mening. Och fram till den dag som i dag är, betraktar de flesta katolska filosofer det som kättereri att vara annat än ”realist” i filosofin. Men på samma gång hävdar de, att den materiella världen, som verkligen existerar, skapades av Gud, upprätthålls och regeras av Guds allmakt, således av en andlig makt. De är alltså inte materialister utan idealister.

Dessutom missbrukas ofta ordet ”realism” av filosofer. Så snart man tror, att någonting är ”reellt”, kan man kalla sig ”realist”. En del filosofer antar inte bara de materiella

företeelsernas värld utan också en värld av ”idéer” bortom tid och rum som reell. De kallar sig därför ”realister”. Andra säger, att fastän ingenting existerar utom förnimmelser i subjektets hjärna, är dessa förnimmelser icke desto mindre reella. De kallar sig därför också ”realister”. Vilket allt bevisar, att en del filosofer använder termer på ett lömskt sätt.

Materialismens grundläggande teser i opposition till idealismen

I motsats till alla former av idealism och försåtliga kompromisser mellan idealism och materialism, kan materialismens grundläggande teser formuleras mycket enkelt och klart.

För att förstå innebörden av dessa teser bör vi också försöka förstå de grundläggande påståenden, på vilka varje form av idealism vilar. Idealismen kan uppvisa tre sådana grundläggande påståenden.

1. Idealismen menar att den materiella världen är beroende av den andliga.
2. Idealismen menar att anden, det själsliga eller idén kan existera och också existerar i avskildhet från materien. (Den extremaste varianten av detta påstående är den subjektiva idealismen, som påstår att materien överhuvudtaget inte existerar, utan är en ren inbillning.)
3. Idealismen menar att det finns ett det mystiskas och ovetbaras rike ”ovan”, ”bortom” eller ”bakom” det vi kan erfara eller få kunskap om genom förnimmelser, erfarenhet och vetenskap.

Materialismens grundläggande teser står i motsättning till dessa idealismens tre påståenden.

1. Materialismen lär att världen till sin natur är materiell, att allt som existerar har uppstått genom materiella orsaker och utvecklas i enlighet med lagar för materiens rörelse.
2. Materialismen lär att materien är den objektiva verkligheten, som existerar utanför och oberoende av våra själsliga kvaliteter. Våra mentala kvaliteter existerar inte oberoende av materien. Tvärtom är allt mentalt en produkt av en materiell process.
3. Materialismen lär att vi kan få kunskap om världen och dess lagar. Medan det visserligen finns mycket i den materiella världen som vi inte känner till, finns det inget verklighetsområde som ligger utanför den materiella världen.

Den marxist-leninistiska filosofin karakteriseras av sin absolut konsekventa materialism och av sin vägran att göra någon som helst eftergift åt idealismen.

Materialism och idealism i praktiken

Som vi påpekade ovan är inte motsättningen mellan idealism och materialism – som vi har skisserat i dess mest grundläggande drag – en motsättning mellan abstrakta teorier om världens beskaffenhet, utan en motsättning mellan olika sätt att betrakta och förstå varje skeende och är därför av enorm betydelse.

Låt oss undersöka några praktiska exempel i vilka vi kan se förhållandet mellan idealism och materialism.

Idealisterna menar t. ex. att vi inte skall lita ”för mycket” på vetenskaperna. De menar att de allra viktigaste sanningarna ligger utom vetenskapens räckvidd. Härmed uppmuntrar de oss att inte tro ett eller annat på grund av bevisning, erfarenhet, praktik utan att i stället lita på dem som föreger sig veta bäst eller ha någon ”högre” kunskapskälla.

I denna utformning är idealismen en mycket nära förtrogen och god hjälpreda åt den reaktionära propagandan. Den är den kapitalistiska pressens och BBC:s filosofi. Den gynnar övertro av alla slag, förhindrar oss att tänka självständigt och att behandla moraliska och sociala problem på ett vetenskapligt sätt.

Idealisterna säger att det allra betydelsefullaste för oss är vårt själsliv. De säger att vi inte kan lösa de mänskliga problemen utan att först förbättra vår själ. Det brukar vara ett favoritämne i många välnärda personers propagandauttalanden. Men också många arbetare faller för argumenteringen – till ex. i fabriker där avdelningar av ”Moralisk Upprustning” är organiserade. De menar att man i stället för att kämpa för bättre villkor skall luttra sin själ. De underlåter att tala om, att det bästa sättet att luttra sig själv moraliskt och materiellt är att gå med i kampen för fred och socialism.

En idealistisk inställning är också vanlig bland många socialister. Många uppriktiga socialister tror till ex. det huvudsakliga felet med kapitalismen vara att de materiella nyttigheterna är orättvist fördelade, och att om vi bara kan övertyga alla, även kapitalisterna, om det riktiga i våra krav på renhårighet och rättvisa, så skulle vi kunna göra oss av med kapitalismens avigsidor. Socialismen är för dem endast förverkligandet av en abstrakt rättviseidé.

Idealismen hos denna uppfattning ligger i antagandet att endast de *idéer* vi hyser bestämmer vårt levnadssätt och samhällets organisation. De som tänker på det sättet glömmar att fråga efter de materiella orsakerna. Vad som i själva verket bestämmer det sätt varpå varor fördelas i det kapitalistiska samhället, där en del av samhället lever i välmåga, medan den andra och större delen lever i fattigdom, är nämligen inte de idéer som människor hyser om hur överflödet bör fördelas, utan i det handgripliga faktum, att produktionssättet vilar på kapitalistens utsugning av arbetaren. Så länge produktionssättet förblir sådant, så länge kommer också ytterligheterna rikedom och fattigdom att finnas kvar, och så länge kommer socialistiska rättviseidéer att bemötas av kapitalistiska rättviseidéer. Socialisternas uppgift är därför att organisera och leda arbetarklassens kamp mot kapitalisterna ända till dess arbetarklassen rycker makten ur händerna på kapitalisterna.

Om vi inte förstår detta, kommer vi inte att finna något effektivt sätt att kämpa för socialismen. Vi kommer att finna att våra socialistiska ideal ideligen blir bedragna och prisgivna. Sådan är sannerligen den brittiska socialismens erfarenhet.

Vi kan i de här exemplen se hur idealismen tjänar som reaktionens vapen, och hur socialister som omfattar idealismen influeras av kapitalisternas ideologi. Vi kan lika litet överta och använda kapitalistiska idéer för den socialistiska teorins syften, som vi kan överta och använda det kapitalistiska statsmaskineriet med alla dess institutioner och ämbeten för våra avsikter att bygga socialismen.

Genom historien har idealismen varit ett reaktionens vapen. Hur intrikata filosofisystem man än upfunnit har idealismen kunnat användas som ett medel för att rättfärdiga en utsugande klass' välde och hålla de utsugna nere.

Det betyder dock inte, att sanningar inte har uttryckts i idealistisk utstyrsel. Visst har det inträffat. Idealismen ligger nämligen djupt rotad i vårt sätt att tänka, varför människor ofta klätt sina tankar och strävanden i idealistisk dräkt. Men den idealistiska formen innebär alltid en svårighet, ett hinder för att uttrycka sanningen – en källa till förvirring och misstag.

Progressiva rörelser har i det förflutna kämpat under en idealistisk ideologi. Det har dock bara visat sig att de inom sig burit frön till en kommande reaktion – såtillvida som de representerat en ny exploaterande klass' strävan att komma till makten. De kan också ha varit influerade av reaktionens idéer, som ett tecken på deras svaghet och omogenhet.

Den engelska bourgeoisins stora revolutionära rörelse under sextonhundratalet kämpade t. e.x under idealistiska och religiösa paroller. Samma vädjan till Gud, som rättfärdigade konungens avrättning, rättfärdigade också Cromwell att undertrycka jämlikhetsivrarna (*levellers*).

Tidiga demokrater och socialister hade många idealistiska föreställningar. I deras fall exponerade sig rörelsens omogenhet och svaghet. De idealistiska illusionerna måste övervinnas, om den revolutionära arbetarrörelsen skulle kunna uppstå och segra. När rörelsen växte sig allt starkare representerade de kvardröjande idealistiska inflytelserna ett främmande, reaktionärt inflytande.

Vi kan i sanning påstå, att idealismen väsentligen är en konservativ kraft – en ideologi, som försvarar status quo och illusionernas bevarande hos människor med avseende på de verkliga livsvillkoren.

Å andra sidan skapar varje verkligt socialt framsteg – varje utveckling av produktivkrafterna, varje vetenskapens erövring – en plattform för materialismen och befrämjas av materialistiska idéer. Hela det mänskliga tänkandets historia har varit historien om materialismens kamp mot idealismen och övervinnandet av de idealistiska illusionerna och fantasierna.

Materialismen lär oss att ha förtroende för oss själva, för arbetarklassen – för folket. Den lär oss att det inte finns något mystiskt bakom vårt eget omdöme, att vi inte måste acceptera det existerande som ett verk av Guds vilja, att vi bestämt bör vända ryggen åt de ”sakkunniga” doktriner våra uppfostrare hänvisar oss till och att vi själva kan förstå natur och samhälle så att vi blir i stånd att förändra dem.

Mekanisk materialism

Verkligheten i dess förändringar och uppfattningen av dem

Före Marx var materialismen företrädesvis *mekanisk*.

Vi hör ofta folk klaga över att materialisterna försöker återföra allting, t. o. m. livet och själsförmögenheterna, på ett dött mekaniskt system. I dessa fall talar man om den mekaniska materialismen. Den marxistiska materialismen är däremot inte mekanisk utan dialektisk. För att förstå var det innebär, måste vi först försöka lära känna den mekaniska materialismen.

Vi kan närma oss vårt problem genom att undersöka hur materialister har sökt förklara de olika omvandlingsprocesser vi kan upptäcka överallt i verkligheten.

Verkligheten är full av förändringar. Natt följer på dag och dag på natt, årstiderna avlöser varandra, människor föds, åldras och dör. Varje filosofiskt system erkänner förändringarna som allestädes närvarande. Frågan är: Hur skall vi förklara de förändringar vi ser överallt?

Förändringar kan för det första antingen förklaras på ett materialistiskt eller på ett idealistiskt sätt.

Idealismen ser upphovet till all förändring i någon idé eller någon strävan – om inte mänsklig så gudomlig. För idealismen är härigenom förändring i den materiella världen i sista hand igångsatt och uppehållen av någon utanför stående orsak, som varken är materiell eller underkastad den materiella verklighetens lagar.

Materialismen ser dock upphovet till all förändring i materiella orsaker. Med andra ord bemödar den sig att förklara den materiella verklighetens skeenden med utgångspunkt från den materiella verkligheten.

Medan förändringars förekomst erkänns av alla, eftersom ingen kan undgå att varsebli dem, har filosofer icke desto mindre försökt finna någonting, som inte är underkastad förändring – något permanent, beständigt – bortom eller i själva förändringarna.

”Det bestående” brukar vara en väsentlig del i en utsugande klass' ideologi. Man fruktar förändringen, eftersom man också själv är rädd för att sopas undan av utvecklingen. Man

strävar därför efter något fixt och orubbligt, ej underkastat förändring. Man försöker klamra sig fast vid detta önsketänkande.

De tidigare materialisterna sökte också det oföränderliga. Bakom alla växlande uppenbarelser sökte de efter något, som inte förändrar sig. Men medan idealisterna letade efter det oförgängliga och oföränderliga i andens rike, sökte de tidigare materialisterna efter det i själva den materiella verkligheten. Och de fann det i den minsta materiella partikeln – den eviga och oförstörbara atomen.

För dessa materialister var alla *förändringar* framkallade av de oföränderliga atomernas rörelser och ömsesidiga påverkan.

Teorin är mycket gammal, presenterad för över två tusen år sedan i Grekland och ännu tidigare i Indien.

För sin tid var det en mycket progressiv teori, ett mäktigt vapen mot idealism och övertro. Den romerske poeten Lucretius förklarade i sitt filosofiska poem *Om tingens natur* att ändamålet med den grekiske filosofen Epikuros' atomteori var att visa ”de element, varur allting är bildat och hur det kommer sig att allt gör sin tjänst utan gudars ingripande”.

Med denna avsikt föddes alltså en materialism som såg världen som bestående av hårda, ogenomträngliga materiepartiklar och som förklarade all förändring med intet annat än sådana partiklars rörelse och ömsesidiga påverkan.

Teorin återupplivades i modern tid. På 1500- och 1600-talen vände sig filosofer och vetenskapsmän till den i sin kamp mot den feodala, katolska filosofin. Den moderna materialismen fick betydligt djupare innehåll än den antika, eftersom den också försökte formulera lagar för materiepartiklarnas inbördes förhållanden. Den försökte förete en bild av hur alla fenomen, från enkla fysiska förändringar till människolivet, berodde på sådana avgränsade materiedelars rörelse och ömsesidiga påverkan. Under 1700-talet växte de karakteristiska moderna teorier fram som bildar den mekaniska materialismen.

En borgerlig filosofi

Mekanisk materialism var till sitt väsen en den uppstigande bourgeoisins ideologi och sätt att resonera. För att riktigt förstå den måste vi hålla i minnet att den först och främst utvecklades i motsättning till den feodala ideologin – att dess kritiska udd var riktad mot feodala idéer och att den i själva verket var den radikalaste av alla bourgeoisins attacker mot den feodala åskådningen.

Under bourgeoisins uppgång förintades de feodala samhällsförhållandena och därmed de feodala idéerna, som kom till uttryck i den katolska filosofin, i vilken feodalismens samhällsförhållanden var formulerade.

Det feodala systemet, vars ekonomiska grundval utgjordes av feodala landägares utsugning av livegna, innefattade invecklade sociala förbindelser vad gällde beroendeställning, underkastelse och länsplikt. Allt detta avspeglades, inte bara i den sociala och politiska filosofin utan också i naturfilosofin.

Dt var typiskt för naturfilosofin under feodaltiden att allting i naturen förklarades med hänvisning till dess verkliga plats i ett universellt system, med hänvisning till dess förmodade beroendeställning och avhängighet i systemet och det ändamål eller syfte det tänktes tjäna.

De borgerliga filosoferna och vetenskapsmännen påvisade orimligheterna i de feodala naturuppfattningarna. De betraktade naturen som ett system av inbördes beroende kroppar och i det de förkastade alla feodala dogmer krävde de en undersökning av naturen i syfte att utröna hur naturen verkligen uppför sig.

Undersökningen av naturen skred fram hand i hand med de geografiska upptäckterna, handelns och kommunikationernas utveckling och förbättringen av maskiner och manufaktur. De största framstegen gjordes i de mekaniska vetenskaperna, som var nära förbundna med teknikens behov. Så kom det sig att den materialistiska teorin befruktades som ett resultat av den vetenskapliga undersökningen av naturen och då i synnerhet av de mekaniska vetenskaperna.

Detta bestämde styrkan och svagheten, möjligheterna och begränsningarna i den materialistiska teorin.

Vad som befordrade teorin var, enligt Engels i Ludwig Feuerbach, ”vetenskapens och industrins mäktiga och allt snabbare framstormande utveckling”. Men teorin förblev ”företrädesvis mekanisk”, eftersom bara de mekaniska vetenskaperna hade nått någon nämnvärt hög grad av utveckling. Dess ”speciella, men vid denna tid oundvikliga begränsning” var dess ”ensidiga tillämpning av mekanikens metoder”.

Det mekaniska sättet att uppfatta naturen uppstod emellertid inte ur det faktum att endast de mekaniska vetenskaperna vid denna tid hade gjort några större framsteg. Det var djupt rotat hos de progressivaste borgerliga filosoferna, vilket ledde till att de främst vände sig till de mekaniska vetenskaperna i sina undersökningar.

Just så som bourgeoisin, i det den kastade det feodala samhället över ända, understödde individuell frihet, jämlikhet och en fri varumarknad, hävdade bourgeoisins mest progressiva filosofer – materialisterna – i det de tillbakavisade de feodala uppfattningarna, att världen består av separata materipartiklar, som påverkar varandra i enlighet med mekanikens lagar.

Denna naturfilosofi avspeglade de borgerliga samhällsförhållandena i samma utsträckning som de teorier den ersatte hade avspeglat feodala samhällsförhållanden. Liksom bourgeoisins nya samhällsförhållanden sprängde de feodala bojorna och tillät produktivkrafterna börja en snabb utveckling, rörde också de däremot svarande borgerliga naturuppfattningarna undan de hinder som de feodala uppfattningarna hade ställt i vägen för den vetenskapliga undersökningen, och tillät vetenskaperna börja en snabb utveckling.

De filosofiska föreställningarna föreföll att bekräftas av vetenskapen och vetenskapen försåg detaljutformningen av filosofin med ett rikhaltigt material.

Verkligheten och maskinen

Verkligheten – menade de mekaniska materialisterna – består inte av annat än varandra påverkande materipartiklar. Varje partikel har en egen och från varje annan partikel avgränsad tillvaro. I sin totalitet bildar partiklarna världen. Totaliteten av deras inbördes relationer bildar totaliteten av allt som sker i världen. Dessa inbördes relationer är mekaniska, dvs. består bara av en partikels externa påverkan på den andra.

En sådan teori innebär att man betraktar hela världen som en invecklad maskin, en mekanism.

Med denna utgångspunkt blir den fråga vi alltid ställer om varje del av naturen samma fråga som vi ställer oss, när vi vill veta något om en maskin: Hurdan är dess mekanism, hur fungerar den?

Förhållandet exemplifieras i Newtons föreställning om solsystemet. Newton tillägnade sig samma allmänna uppfattning som den grekiske materialisten Epikuros, i det han trodde, att den materiella världen bestod av partiklar som rörde sig i ett tomt rum. Men när Epikuros ställdes inför något speciellt naturfenomen, såsom solens och planeternas rörelser, var han inte alls intresserad av att förete någon exakt beskrivning av det. Med hänvisning till solens otvetydiga förflyttning från öst till väst över himlavalvet, menade Epikuros det väsentliga vara

att förstå, att solen inte var en gud utan en samling atomer. En undersökning av solens faktiska maskineri vore onödig. Måhända, sade han, cirklar solen kring jorden, men de atomer som bildar den kanske också upplöses som samling varje kväll, så att det är en ”ny sol” vi ser varje morgon. För Epikuros saknade dock sådana frågor intresse. Newton å andra sidan intresserade sig för att exakt kunna visa hur solsystemet fungerade, undersöka dess mekanik och förklara den med hjälp av tyngdkraft och mekaniska krafter.

På samma sätt som Epikuros var ointresserad av hur solsystemet fungerade var Newton ointresserad av hur det uppstod och utvecklades. Han tog det för givet som en orubblig maskin – förmodligen skapat av Gud. Inte hur det uppstod, inte hur det utvecklades utan hur det fungerade var den fråga han sysselsatte sig med att besvara.

Samma mekaniska grundsyn kom till uttryck i Harveys upptäckt av blodomloppet. Kvintessensen av hans upptäckt var, att han visade omloppets mekanism. Han betraktade hjärtat som en pump, som pumpar ut blodet i kärlsystemet och sedan på nytt mottar blodvätskan, varvid det hela regleras av klaffar.

För att bättre förstå den mekaniska åskådningen skall vi fråga oss: Vad är en mekanism? Vad är karakteristiskt för en mekanism?

- a) En mekanism består av fasta delar, som passar samman.
- b) Den kräver en drivkraft för att sättas i rörelse.
- c) Väl i rörelse påverkar delarna varandra och resultat erhålls i överensstämmelse med lagar, som exakt kan formuleras.

Ta t. ex. en sådan mekanism som en klocka. a) Den består av ett antal skilda delar – kuggar, kugghjul och så vidare, noggrant sammanfogade. b) Den måste skruvas upp. c) När spännfjädersystemet är uppdragen påverkar delarna varandra enligt lagar, som är exakt kända av urmakare och bekräftas av visarnas rörelse över urtavlan.

Vidare måste man, för att veta hur en sådan mekanism som en klocka fungerar, plocka den i bitar, ta reda på vilka delar den består av, hur de passar ihop och hur de genom samverkan, när mekanismen är igångsatt med tillsats av den erforderliga drivkraften, presterar den rörelsesumma, som är utmärkande för den verksamma mekanismen.

Precis på det här sättet betraktade de mekaniska materialisterna naturen. De försökte plocka naturen i bitar, finna dess yttersta beståndsdelar, frågade sig hur de passade ihop och hur deras samverkan presterade alla förändringar vi upplever, alla verklighetens fenomen. Dessutom försökte de genom att ta reda på hur mekanismen fungerade reparera, förbättra och förändra samt få den att tillverka nya produkter, svarande mot människors önskemål.

Den mekaniska materialismens starka sida och insatser

Den mekaniska materialismen var en viktig milstolpe på vår väg mot förståelsen av naturen. Den var ett de borgerliga tänkarnas stora framsteg och ett slag mot idealismen.

Mekanisterna var konsekventa i sin materialism. Ty de upptog en framstegsvänlig kamp mot idealism och prästtänkande genom att försöka utsträcka samma mekaniska metoder, som användes i den vetenskapliga undersökningen av naturen, till tänkandet och samhället. De avsåg att innefatta människan och hennes andliga aktiviteter i naturföreteelsernas mekaniska värld.

De radikalaste mekanisterna betraktade inte bara fysiska processer, växternas och djurens liv utan också människan själv som en maskin. Redan på sextonhundratalet hade den store franske filosofen Descartes menat att alla djur var invecklade maskiner – automater.

Människan var dock annorlunda, ty hon hade en själ. Men på sjuttonhundratalet uppträdde en efterföljare till Descartes, läkaren Lamettrie, som skrev en bok med den utmanande titeln *Människan – en maskin*. Också människorna var maskiner, menade han, fastän mycket komplicerade.

Denna doktrin ansågs oerhört anstötlig, som en fruktansvärd anklagelse mot den mänskliga naturen och mot Gud. Ändå var det en för sin tid framstegsvänlig uppfattning av människan. Uppfattningen att människor är maskiner var ett framsteg i förståelsen av den mänskliga naturen, jämfört med uppfattningen att de var eländiga stoft, bebodda av odödliga själar. Det var också en jämförelsevis humanare uppfattning.

Den store engelske materialisten och utopisten Robert Owen berättade t. ex. i sin *Mot en ny samhällsuppfattning* för sin tids gudfruktiga industriidkare:

”Erfarenheten har visat oss skillnaden i produktion mellan en mekanism, som är välvårdad, ren, välhållen och alltid i gott skick och en som tillåts vara ovårdad, i olag och därför alltid i dåligt skick ... Om då vederbörlig hänsyn till våra livlösa maskiner kan framvisa dylika gagneliga resultat, vad skulle vi då inte ha rätt att förvänta oss om lika stor hänsyn tillägnas våra *levande* maskiner, som är långt mera storartade till sin konstruktion.”

Denna humanism var emellertid en borgerlig humanism från sin bästa sida. Som all mekanisk materialism hade den djupa rötter i bourgeoisins klassåskådning. Uppfattningen att människan är en maskin förklaras av inställningen att människan i produktionen bara är ett bihang till maskinen. Om å ena sidan detta innebär att den mänskliga maskinen borde skötas väl och hållas i god kondition, innebär det å den andra att endast vad som är nödvändigt för syftet att hålla den mänskliga maskinen i gott skick bör föranstaltas.

Den mekaniska materialismens svaga sida och begränsningar

Den mekaniska materialismen hade allvarliga svagheter.

1) Den kunde inte konsekvent och obrottsligt upprätthålla den materialistiska ståndpunkten.

Ty, om verkligheten är lik en maskin, vem tillverkade den, vem satte igång den? Det fanns nödvändigtvis i alla den mekaniska materialismens system en ”Högsta Varelse” ovanför den materiella världen – även om han inte längre kontinuerligt ingrep i verkligheten och höll företeelserna i gång utan bara satte igång det hela och sedan betraktade vad som skedde.

En sådan ”Högsta Varelse” förutsattes av nästan alla mekaniska materialister, t. ex. Voltaire och Tomas Paine. Det innebär dock att ge idealismen spelrum.

2) Den mekaniska materialismen ser förändring i allt. Då den dock försöker *begränsa* alla fenomen till samma slag av mekanisk påverkan, ser den bara förändringen som en evig *upprepning* av samma slags mekaniska processer, en evig cykel av ständigt samma förändringar.

Denna begränsning är oundviklig, om man betraktar världen som en maskin. Precis som maskinen måste igångsättas kan den inte heller göra något annat än vad den är satt att göra. Den kan inte förändra sig själv eller frambringa något radikalt nytt. Den mekaniska teorin bryter samman när den skall beskriva framträdandet av något *kvalitativt nytt*. Den ser förändring i allt, men ingenting *nytt*, ingen *utveckling*.

Naturens olika processer – t. ex. kemiska och biologiska processer – kan inte alla begränsas till ett och samma slag av materiepartiklars mekaniska påverkan.

Kemisk påverkan skiljer sig från mekanisk i det att de förändringar som äger rum till följd av kemiska reaktioner i sig innefattar en kvalitetsförändring. Om vi t. ex. betraktar två kolliderande partiklar ur den mekaniska påverkans synvinkel är deras kvalitativa

karaktäristika irrelevanta och resultatet beskrivs som en förändring av kvantitet och rörelseriktning för var och en. Men om två kemiska ämnen förenas och reagerar kemiskt blir resultatet ett nytt ämne, kvalitativt olik de andra. På samma sätt är värme från mekanikernas synpunkt bara en ökning av rörelsehastigheten hos materierpartiklarna. Men i kemiska experiment leder tillförseln av värme till kvalitativa förändringar.

Naturprocesserna består inte heller i en repetition av samma cykel av mekanisk växelverkan, utan naturen känner kontinuerlig utveckling och evolution, frambringar ständigt nya existensformer, eller annorlunda uttryckt, materierörelser. Ju oftare och konsekventare mekaniska synsätt tillämpas på tolkningen av naturen, desto klarare framstår deras begränsningar.

3) Ännu mindre kan den mekaniska materialismen förklara *sociala* förändringar.

Den mekaniska materialismen är den radikala bourgeoisins uppfattning av samhället såsom bestående av socialt samverkande atomer. De verkliga ekonomiska och sociala orsakerna till samhällets utveckling kan omöjligt upptäckas med denna utgångspunkt. Därför verkar stora sociala förändringar härröra från helt tillfälliga orsaker. Själva den mänskliga aktiviteten förefaller att antingen vara det mekaniska resultatet av yttre orsaker, eller också – och här hemfaller den mekaniska materialismen till idealism – heltigenom oavsiktlig och utan orsak.

Kort sagt, den mekaniska materialismen är oförmögen att ge en beskrivning av människornas samhälleliga vara.

Mekanisk materialism och utopisk socialism

Den mekaniska uppfattningen såg människorna abstrakt. Var och en betraktades som en social atom, av naturen utrustad med vissa oförytterliga förmögenheter, egenskaper och rättigheter.

Detta uttrycktes i den borgerliga uppfattningen av ”de mänskliga rättigheterna”, och i bourgeoisins revolutionära paroll: ”Alla människor är jämlika”.

En uppfattning av mänskliga rättigheter kan emellertid inte härledas ur människans abstrakta natur, utan bestäms av det samhälles tillstånd, i vilket människorna lever. Inte heller är människorna vad de är ”av naturen”, utan de blir vad de är som ett resultat av sin sociala aktivitet. Alla människor är inte heller jämlika ”av naturen”. I motsättning till bourgeoisins uppfattning om abstrakt jämlikhet, som innebar blott formell rättsjämlikhet – jämlikhet inför lagen – hävdade Marx och Engels att

”det verkliga innehållet i proletariats krav på jämlikhet är kravet på klassernas avskaffande. Varje krav på jämlikhet, som ej står i överensstämmelse med nödvändigheten övergår i det absurda” (Engels, *Anti-Dühring*, del I, kap. X).

Utrustade med sin abstrakta, mekaniska uppfattning av människorna som sociala atomer försökte de progressiva mekanisterna att på ett abstrakt sätt komponera den sorts samhälle som skulle vara bäst för mänskligheten – som bäst skulle passa den abstrakta mänskliga naturen såsom de uppfattade den.

Detta sätt att tänka övertogs av de socialistiska tänkare som var Marx omedelbara föregångare, de utopiska socialisterna. De utopiska socialisterna var mekaniska materialister. De pläderade för socialismen såsom det bästa samhällstillståndet. De såg inte socialismen som nödvändig för att lösa utvecklingen av kapitalismens motsättningar – socialismen kunde ha uppkommit och förverkligats när som helst, om människorna bara hade tänkt litet mer. De insåg inte att socialismen måste vinnas i arbetarklassens kamp mot kapitalismen – den skulle förverkligas när alla insåg att den var rättvis och den bäst lämpade att uppfylla den mänskliga

naturens önskemål. (Av denna anledning vädjade Robert Owen till både ärkebiskopen av Canterbury och drottning Victoria att stödja hans socialistiska planer.)

Vidare trodde de mekaniska materialisterna – och det var vad som mest av allt tilltalade de utopiska socialisterna – att vad en människa var, vad det gällde hennes karaktär och strävanden, bestämdes av hennes miljö och uppfostran. Därför hävdade de att för att förbättra människan, göra henne lyckligare och förnuftigare var det nödvändigt att flytta henne till bättre förhållanden och ge henne en bättre uppfostran.

Mot detta vände sig Marx i *Teser om Feuerbach*:

”Den materialistiska läran att människorna är produkter av omständigheterna och av uppfostran glömmer, att omständigheterna förändras av människorna och att uppfostraren själv måste uppfostras.”

Om människor bara är en produkt av omständigheterna, så är de i omständigheternas våld. Men människorna kan ändra omständigheterna. Människorna förändras, inte som ett mekaniskt resultat av förändrade omständigheter, utan under loppet av och till följd av sina egna ansträngningar att förändra omständigheterna.

Vilka är då de verkliga, materiella sociala orsaker, som är verksamma i det mänskliga samhället och som ger upphov till nya strävanden, nya idéer och därför till förändrade omständigheter och förändrade människor?

Den mekaniska materialismen kunde inte besvara frågan. Den kunde inte förklara det sociala framåtskridandets lagar eller visa hur man skulle förändra samhället.

Därför kunde den inte tjäna som vägledning för arbetarklassen i dess strävan att förändra samhället, fastän den var både progressiv och revolutionär för sin tid.

Från mekanisk till dialektisk materialism

Företeelser och processer

För att utröna hur vi skall övervinna det mekaniska systemets begränsningar, skall vi först och främst beakta vissa av den mekaniska materialismens extremt dogmatiska antaganden. Inget av dessa mekanistiska antaganden kan rättfärdigas. Genom att dra fram dem i ljuset och peka på felen i dem kommer vi att se hur vi skall komma ifrån den mekaniska materialismen.

1) Den mekaniska materialismen ser som en förutsättning för all förändring beständiga och stabila företeelser med bestämda, fixerade egenskaper.

För mekanisterna består världen således av odelbara, oförstörbara materiepartiklar, som genom ömsesidig påverkan uppvisar egenskaper som position, massa, hastighet.

Enligt den mekaniska materialismen skulle man ha sagt allt om världen, om man kunde bestämma position, massa och hastighet hos varje partikel vid en given tidpunkt. Försedd med sådan kunskap kunde man även genom att tillämpa mekanikens lagar, förutsäga allt som skulle ske i framtiden.

Detta är den mekaniska materialismens första dogmatiska antagande. Vi måste dock tillbaka-visa det, ty världen består inte av ting, utan av *processer*, genom vilka ting blir till och går under.

”Världen bör inte uppfattas som ett komplex av färdiga ting”, skrev Engels, ”utan som ett komplex av processer, i vilket de skenbart oföränderliga tingen liksom också deras avbilder i vår tänkande hjärna, begreppen, befinner sig i oavbruten förändring, där det ena blir till och det andra går under” (*Ludwig Feuerbach*).

Detta är också vad naturvetenskapens senaste rön lär oss. Så har atomen, som en gång troddes vara evig och odelbar, kunnat upplösas i elektroner, protoner och neutroner. Dessa är i sin tur inte heller ”primära partiklar” i någon absolut mening, dvs. de är inte mer än atomen eviga och odelbara. Naturvetenskapen visar snarare allt klarare att också de blir till, går under och genomgår förvandlingar.

Det fundamentala är inte ”tinget”, ”partikeln”, utan naturens oändliga *processer*, i vilka tingen genomgår ”en oavbruten förändring från att bli till, till att gå under”. Dessutom är naturprocesserna oändliga. Nya teorier kommer alltid att framföras, ty man kan inte begränsa processernas innehåll till någon *yttersta* komponent. ”Elektronen är lika outtömlig som atomen, naturen är oändlig”, skrev Lenin (*Materialismen och empiriokriticismen*).

När vi betraktar samhället får vi inte heller förstå ett givet samhälle med hänvisning till blott en uppsättning institutioner i och genom vilka människorna är organiserade, utan vi måste studera de pågående samhällsprocesserna, under loppet av vilka både institutioner och människor förvandlas.

Materia och rörelse

2) Den mekaniska materialismens andra dogmatiska antagande är att ingen förändring kan ske utan en yttre orsak.

Precis som en maskin står stilla såvida inte någon del påverkar någon annan och får maskinen att ”gå”, så betraktar den mekaniska materialismen materien som överksam – utan rörelse, eller snarare självrörelse. Mekanisterna förklarar, att ingenting rör sig, om inte något annat driver på eller påverkar det. Det förändrar sig inte, om inte något annat inverkar.

Inte undra på att mekanisterna måste anta tillvaron av en Högsta Varelse, som gav den ”första impulsen”, då man betraktade materien på ett sådant sätt.

Vi måste dock tillbakavisa denna teori om materien som varande död och livlös.

Teorin åtskiljer materia och rörelse. Den ser materien som en död massa, och rörelsen måste alltid tillföras den utifrån. Nu kan man emellertid inte åtskilja materia och rörelse. Rörelsen, sade Engels, är materiens existensform.

”Rörelsen är materiens existensform. Aldrig någonsin har det funnits eller kan det finnas en materia utan rörelse. Rörelse i världsrymden, mindre massors mekaniska rörelse på de enskilda himlakropparna, molekylsvängningar som värme eller som elektrisk eller magnetisk ström, kemisk sönderdelning och förening, organiskt liv – i den ena eller andra av dessa rörelseformer eller i flera samtidigt befinner sig i varje enskild materieatom i världen i varje givet ögonblick. All vila, all jämvikt är relativ och har någon mening endast i relation till den ena eller andra rörelseformen. En kropp kan t. ex. på jorden befinna sig i mekanisk jämvikt, mekaniskt sett i vila. Detta hindrar inte alls att den deltar i jordens liksom i hela solsystemets rörelse, lika litet som det hindrar dess minsta fysikaliska delar att fullborda sina av temperaturen betingade svängningar eller dess atomer att genomgå en kemisk process. Materia utan rörelse är lika otänkbar som rörelse utan materia. (*Anti-Dühring*)

Långt ifrån att vara död, livlös och överksam är materiens själva natur kontinuerlig förändring, rörelse. När vi en gång insett det, upphör vi att åkalla den ”första impulsen”. Rörelsen liksom materien är utan begynnelse.

Insikten att rörelsen och materien är oupplösligt förenade, att ”rörelsen är materiens existensform” förser oss med svar på ett antal förbryllande frågor, som vanligen hemsöker folks hjärnor när de försöker förstå materialismen och som sedan leder dem till att överge materialismen och springa iväg till prästerna för att få en ”slutgiltig” förklaring till hur det egentligen står till med universum.

Skapades världen av en Högsta Varelse? Varifrån härstammar materien? Varifrån härstammar rörelsen? Hur började det hela? Vilken var den första orsaken? Sådana frågor förbryllar människorna.

Det är möjligt att besvara dessa frågor.

Världen skapades inte av en Högsta Varelse. Varje speciellt materietillstånd, varje speciell process av materia i rörelse har ett upphov och en början – det uppstod ur något föregående materietillstånd, ur någon process av materia i rörelse. Men materia i rörelse har ingen uppkomst, ingen begynnelse.

Vetenskapen lär oss att materia och rörelse är oupplösligt förenade. Hur statiska tingen än förefaller, ryms i dem en kontinuerlig rörelse. Atomen t. ex. vidmakthåller som sådan endast genom den oavbrutna rörelsen hos dess beståndsdelar.

Då vi undersöker orsaker till förändringar bör vi alltså inte enbart söka efter yttre orsaker, utan framför allt söka grunden till förändringen inom själva processen, i dess egenrörelse, i den inre strävan till utveckling, som ryms i själva företeelsen.

När vi söker orsaker till den sociala utvecklingen och dess lagar bör vi följaktligen inte se sociala förändringar som framkallade av gärningar utförda av stora män, som inskräppte sina överlägsna idéer och sin vilja på de passiva människomassorna – inte heller som framkallade av tillfälligheter och yttre faktorer – utan åstadkomna av samhällets inneboende krafter, de samhälleliga produktivkrafterna.

Till skillnad från utopisterna ser vi socialismen som ett resultat, inte av reformatörers önsketänkanden, utan av själva det kapitalistiska samhällets utveckling – vilket inom sig bär orsaker som oundvikligen leder till dess undergång genom den socialistiska revolutionen.

Materiens rörelseformer

3) Den mekaniska materialismens tredje dogmatiska antagande går ut på, att partiklarnas mekaniska rörelse, dvs. partiklarnas enkla positionsförändringar som följd av yttre krafterns påverkan, är materiens absoluta, grundläggande rörelseform. Alla förändringar, alla fenomen av vilket slag det vara må kan begränsas till och förklaras av sådana mekaniska partikelrörelser.

All materierörelse begränsas härigenom till en enkel mekanisk partikelrörelse. Alla de skiftande kvaliteter vi upplever hos materien är bara produkter av den grundläggande mekaniska materierörelsen. Hur skilda produkterna än må vara, vilka nya och högre utvecklingsformer vi än kan konstatera, så måste allt ändå förklaras med ett och samma – den eviga upprepningsformen av materiens olika beståndsdelars mekaniska växelverkan.

Det är svårt att finna något rättfärdigande för antagandet. I den materiella världen finns många olika sorters processer, som alla utgör skilda former av materierörelse. Men man kan under inga förhållanden begränsa alla till en och samma form av (mekanisk) rörelse.

”Med rörelse i sin mest allmänna betydelse”, skrev Engels, ”uppfattad som materiens existensform och inneboende attribut, förstås alla förändringar och processer, som äger rum i universum från blott lägesförändring ända till tänkande. Undersökningen av rörelsens natur måste självfallet börja med de lägsta och enklaste former av rörelse, och innan vi lärt oss förstå dessa kan vi ej uppnå någonting för förklaringen av de högre och mer komplicerade formerna” (*Om dialektiken i naturen*).

Den enklaste formen av rörelse är kropparnas enkla lägesförändring, vars lagar studerades av mekanisterna. Men det innebär inte att all rörelse kan reduceras till denna enkla form. Det

innebär snarare att vi måste studera hur alla högre former av rörelse uppstår och utvecklas ur de enklaste – ”från blott lägesförändring ända till tänkande”.

En rörelseform omvandlas till en annan och uppstår ur en tredje. Högre, mer sammansatta rörelseformer kan inte finnas till utan lägre och enklare former, vilket emellertid absolut inte betyder att de högre kan reduceras till de lägre. De högre är oskiljaktigt förenade med de lägre, men de lägre förklarar inte uttömmande de högres natur. Det tänkande som äger rum i våra huvuden är t. ex. oskiljaktigt förenat med den kemiska, elektriska osv. rörelse, som pågår i hjärnans grå substans, men det kan inte reduceras till denna rörelse, dess natur är därmed inte uttömmande förklarad.

Den *materialistiska* ståndpunkten, som går emot den mekanistiska tanken, att alla materiens rörelseformer kan begränsas till den mekaniska rörelsen, får inte förväxlas med den *idealistiska* uppfattningen att de högre formerna av rörelse inte kan förklaras med att de uppstått ur de lägre. Idealisterna påstår t. ex. att livet såsom en form av materierörelse inte under några omständigheter kan härledas från processer, som är utmärkande för icke-levande materia. För idealisterna kan livet bara ha uppstått genom ett mystiskt Någots – en ”livskrafts” – ingripande i den materialistiska verkligheten. Att som materialisterna påstå att en högre rörelseform inte kan begränsas till en lägre form, är dock inte att påstå att den inte kan härledas ur den lägre genom den senares utveckling. Materialisterna kommer alltid att anse, att exempelvis livet uppstår på ett visst stadium av de mer sammansatta formerna av icke-levande materias utveckling. Livet uppstår som en följd av denna utveckling, inte som följd av en mystisk ”livskrafts” ingripande i den icke-levande materia. Vetenskapens uppgift på detta område är att experimentellt visa hur omvandlingen från icke-levande till levande materia sker.

Vi måste alltså tillbakavisa den mekaniska materialismens grundprincip att all materierörelse kan begränsas till enkel, mekanisk rörelse. Vi måste i stället ge oss i kast med att studera oändligt mångfacetterade rörelseformer i sina omvandlingar och i sin framväxt ur varandra, det sammansatta ur det osammansatta, det högre ur det lägre.

I fråga om samhället har ännu ingen försökt visa hur samhällsförändringar kan förklaras med mekanisk växelverkan mellan de atomer, som bildar de olika samhällsmedlemmarna – fastän detta borde vara en strävan hos de mekaniska materialisterna. Men näst intill, ty mekanisterna har framlagt en mekanisk teori, som de kallat ”den ekonomiska determinismen”. Enligt denna teori förklaras samhällets hela rörelse av de ekonomiska förändringarna. Allt som bestämmer de sociala förändringarna har utnyttjats, om man bara beskrivit de ekonomiska processerna. Det är ett exempel på det mekaniska synsättet att begränsa en sammansatt rörelse till en enda enkel form – den sociala förändringens process, innefattande all politisk, kulturell och ideologisk utveckling, begränsas till en enkel ekonomisk process. Uppgiften att förklara socialt framåtskridande kan emellertid inte vara löst i och med att man reducerat det hela till en ekonomisk process. Uppgiften är i stället att med den ekonomiska processen som grundval visa hur skilda former av samhällsaktivitet uppstår och spelar sin roll i samhällets sammansatta rörelse.

Ting och deras inbördes sammanhang

4) Den mekaniska materialismens fjärde dogmatiska antagande är att vart och ett av de ting eller partiklar, vars växelverkan sägs utgöra totaliteten av universums skeenden, har sin egen bestämda särprägel helt oberoende av allt annat. Med andra ord kan varje ting sägas existera i avskildhet från andra ting som en oberoende entitet.

I detta antagandes förlängning ligger att alla förhållanden mellan ting blott är externa förhållanden. Det innebär, att det ena tinget inträder i vissa förhållanden med andra men att dessa samband är tillfälliga och inte förändrar de inblandade tingens egenart.

Av att betrakta varje ting som en fristående entitet följer vidare, att den mekaniska materialismen betraktar helheten som summan av sina delar. Enligt detta betraktelsesätt är egenskaper och lagar för helhetens utveckling entydigt bestämda av dess delars egenskaper.

Inte ett enda av dessa antaganden är korrekt. Ingenting kan existera i stilla avskildhet, lösryckt från sina existensbetingelser, oberoende av sambanden med andra ting. Ting blir till, är till och upphör att finnas till, inte vart och ett oberoende av andra ting utan vart och ett i sitt samband med andra ting. Själva beskaffenheten hos ett ting anpassas och omvandlas genom dess samband med andra ting. När ting inträder i sådana samband att de bildar delar av en helhet, kan helheten inte ses bara som den totala summan av dess delar. Förvisso är det hela inte skilt från och oberoende av sina delar, men de ömsesidiga förhållanden som delar inträder i vid bildandet av helheten förändrar deras egenskaper så att man lika gärna kan säga, att delarna betingas av helheten som att helheten betingas av sina delar.

Återigen visar vetenskapens framsteg det otillräckliga i de gamla mekanistiska antagandena. Dessa har bara sitt intresse på det mycket begränsade område, som studiet av mekanisk växelverkan mellan avskilda partiklar utgör. Inom fysiken övergav man dem, när man började göra framsteg i studiet av det elektromagnetiska fältet. Ännu mindre fruktbara är de inom biologin vid studiet av levande materia. Allra minst tillåtna är de vid studiet av människan och samhället. Vi kan inte uppfatta sociala processer som beroende endast på en uppsättning bestämda karakteristika av ”den mänskliga naturen”, vilket mekaniska materialister alltid gör, eftersom ”den mänskliga naturen” alltid bestäms av och på skilda sätt förändras med förändringar i människornas sociala förhållanden.

Revidering av den mekaniska materialismen

När vi nu skärskådat och tillbakavisat dessa den mekaniska materialismens antaganden, börjar vi se behovet av en materialistisk lära av ett annat, ett nytt slag – en materialism, som övervinner svagheterna och de snäva, dogmatiska antaganden, som utmärker den mekaniska materialismen.

Vad vi söker är den dialektiska materialismen.

Den dialektiska materialismen förstår världen, inte som ett komplex av färdiga ting utan som ett komplex av processer, i vilka alla ting genomgår en oavbruten förändring från det de blir till, tills de går under.

Den dialektiska materialismen inser, att materia ständigt befinner sig i rörelse, att rörelsen är materiens existensform, så att det lika litet kan finnas materia utan rörelse som det kan finnas rörelse utan materia. Rörelsen behöver inte tillföras materien av någon yttre kraft utan man måste framför allt leta efter en inre strävan till utveckling, en egenrörelse, som är inneboende i alla processer.

Den dialektiska materialismen förstår materiens rörelse som innefattande alla förändringar och processer i universum, från blott lägesförändring ända till tänkande. Den erkänner därför den oändliga mångfalden av former av materierörelse, omvandlingen av den ena formen till den andra, utvecklingen av materiens rörelseformer från det osammansatta till det sammansatta, från det lägre till det högre.

Den dialektiska materialismen erkänner att i de talrika processer som äger rum i universum, ting blir till, förändras och går under, inte som avskilda, individuella entiteter utan genom de

förhållanden och samband de inträder i. Man kan inte förstå vart och ett avskilt och för sig själv utan bara i dess förhållanden och sammanhang.

I den dialektiska materialismen finns därför en materialistisk uppfattning, som är långt rikare till innehåll och mångsidigare än den föregående mekaniska materialismen.

Den dialektiska uppfattningen av utveckling

Utvecklingsidén

Vi har sett att förändringen av materialismen i dialektisk riktning fullständigt har rättfärdigats av och har sina rötter i vetenskapens framsteg. Ja, vetenskapen själv har pulvrerat hela den uppfattning av universum som omfattades av den äldre materialismen, den mekaniska.

Enligt den uppfattningen förblev universum alltid i stort sett oförändrat. Det var en väldig maskin, som ständigt upprepade samma saker, malde fram samma produkter och i det oändliga fortfor med samma processer.

Därför trodde man i allmänhet att stjärnorna och solsystemet var för evigt bestående – och att jorden med sina kontinenter, hav, växter och djur också alltid skulle förbli vad den var.

Men denna tanke har fått ge vika för utvecklingstanken, som utan undantag nu genomtränger alla former av undersökning. Vetenskapen utvecklas emellertid inte utan kontakt med samhället i övrigt, och utvecklingstankens snabba utbredning var inte enbart beroende på att vetenskapen kunde visa dess riktighet utan också på att industrialiseringens framåtsträvande krafter, vetenskapens gynnare, fann den användbar.

”Bourgeoisie kan icke existera utan en fortgående revolution i produktionsförhållandena, alltså i samtliga samhällsförhållanden. Ett oförändrat bibehållande av de gamla produktionsformerna var däremot det första existensvillkoret för alla tidigare industriella klasser. De fortfarande omvälvningarna i produktionen, den oavbrutna skakningen av alla samhälleliga tillstånd, den eviga osäkerheten och rörligheten känneteckna bourgeoisins epok framför alla tidigare.” (Marx–Engels: *Det kommunistiska manifestet*.)

Industrikapitalisterna såg sig själva som framåtskridandets företrädare. Eftersom de ansåg utveckling vara kapitalismens lag, såg de också utvecklingen som hela universums lag.

Därmed möjliggjordes stora framsteg i den vetenskapliga beskrivningen av världsalltet. Vi ser en bild ta form, som inte ser världsalltet statistiskt, utan i ständig utveckling.

Stjärnorna har inte alltid funnits – de bildades av olika, ursprungligare gasmassor.

När hela stjärnsystemet med alla sina stjärnor väl har bildats passerar det steg för steg en utvecklingsprocess.

Kring en del stjärnor, t. ex. vår sol, kretsar planeter – ett solsystem. Så bildades jorden. När dess yta hade kylts ned bildades kemiska föreningar, som var otänkbara på andra stjärnor med hög temperatur.

Materien började utvecklas i nya riktningar och bildade egenskaper, som inte funnits förut, utvecklade genom kemiska föreningar.

Så småningom utvecklades organiska föreningar genom kolatomernas komplexa kombinationer. Från den organiska materien härleder sig uppkomsten av levande materia, av liv. Nya egenskaper hade därmed utvecklats sig hos materien – egenskaper, typiska för den levande materien.

Den levande organismen genomgick en mycket lång utveckling och den ledde så småningom till människan. Med människan föddes också det mänskliga samhället. Därmed uppstod ytterligare nya processer med nya lagar – samhällslagar och lagar för tänkandet.

Vad ska följa härnäst?

Det kapitalistiska samhället kan inte utvecklas vidare. Det slutar med sig självt, eftersom den kapitalistiska vetenskapen inte kan räkna med kapitalismens ändalykt. Men den socialistiska vetenskapen visar att människan inom en snar framtid skall övergå till en ny och högre utvecklingsfas – det socialistiska samhället, vari hela den sociala processen underställs människornas medvetna, planerade ledning.

Allt detta är världsalltets utvecklingshistoria.

Med undantag av det sista kan allt sägas vara allmän och gemensam kunskap. Borgerliga lika väl som marxistiska tänkare känner väl till förhållandena, fastän de förstnämnda ofta glömmer bort det. Marxismen pekar dock inte endast på det faktum att allt i världen genomgår utveckling. Marxismen visade hur man skulle förstå och förklara utvecklingen på ett materialistiskt sätt. Marxismen innebar att lagarna för den materialistiska dialektiken upptäcktes. Därför är endast marxismen i stånd att ge en fullständig vetenskaplig beskrivning av utvecklingen och förutsäga vilken väg utvecklingen kommer att följa.

Detta sista är innebörden i Marx' stora upptäckt – hur man skall förstå förändring och utveckling på ett materialistiskt sätt och därmed hur man skall bli herre över framtiden.

Idealistiska uppfattningar av förändring och utveckling

Hur försökte borgerliga tänkare beskriva den allestädes närvarande förändring och utveckling, som de upptäckte?

Låt oss söka svaret genom att undersöka vad några av dem har sagt under en period, som sträcker sig litet mer än hundra år tillbaka i tiden.

Hegel sade, att all utveckling berodde på, att Den Absoluta Idén förverkligade sig i allt högre form i historien. Herbert Spencer menade att utvecklingen var en process, som kunde förklaras med ”materiens större integrering och koncentration” och han menade att det hela styrdes av en ”Oförståelig och Allestädes Närvarande Makt”. Henri Bergson hävdade, att allt befinner sig i utveckling, och att det beror på ”livskraftens” verksamhet. För inte så länge sedan har några brittiska filosofer myntat uttrycket ”skapande utveckling” (emergent evolution). De påpekar att under utvecklingens lopp helt nya materieförmer ständigt skapas, den ena efter den andra. Men varför så skulle vara fallet var enligt en av denna skolas ledare, professor Samuel Alexander, oförklarligt och måste accepteras med tillbörlig ”ödmjukhet för naturen”, medan en annan av skolans ledare, professor C. Lloyd Morgan, menade orsaken vara en i världen verksam inneboende kraft, vilken han identifierade med Gud.

I varje fall frambesvors alltså något fantastiskt, något oförklarligt och oförutsägbart för att förklara utvecklingen. När de tog itu med framtiden ansåg dessa filosofer antingen som Hegel, att utvecklingen var avslutad (Hegel lärde att Den Absoluta Idén var fullständigt förverkligad i den preussiska staten, i vilken han själv var en välbeställd ämbetsman) eller också ansåg de framtiden vara outgrundlig.

Nuförtiden börjar de att alldeles ge upp hoppet och betraktar allting – förfluten tid, nutid och framtid – som oförståeliga, som ett resultat av krafter, som ingen någonsin kan hoppas förstå eller behärska.

En andra svaghet hos de flesta borgerliga tänkare med avseende på utvecklingsidén är att de betraktar utvecklingen som en lugn, kontinuerlig och obruten process. De ser omvandlingen

från ett utvecklingssteg till ett annat som en serie på varandra följande nyanser utan kamp och utan något brott i kontinuiteten.

Utvecklingen kännetecknas emellertid inte av kontinuitet. Tvärtom avbryts perioder av lugn, kontinuerlig utveckling av plötsliga och oväntade förändringar. Ett nytt utvecklingsstadium inträder när förutsättningarna för det har mognat genom ett brott i kontinuiteten, genom ett språng från ett stadium till ett annat.

Hegel var den förste som påpekade förhållandet.

Under varje övergångsperiod hade han observerat att ”det är som vid en förlossning. Efter en lång mognadsprocess avbryts plötsligt den kontinuerliga tillväxten, den kvantitativa förändringen, av det första andetaget – det blir en tvär övergång, en kvalitativ förändring – och barnet föds”, (*Phänomenologie des Geistes*).

Men bara Marx förstod den djupa innebörden i denna Hegels observation. De efterföljande borgerliga tänkarna försökte, trots att vetenskapen och vår egen erfarenhet klart visar att utveckling inte kan ske utan diskontinuitet, utan tvära omvandlingar och språng från ett stadium till ett annat, i sina filosofiska system beskriva utveckling som obruten kontinuitet.

Denna fördom om evolutionens lugna kontinuitet har gått hand i hand med den liberala åsikten att det kapitalistiska samhället kommer att utveckla sig lugnt och stilla – genom välordnat borgerligt framåtskridande, omfattande ”område efter område”, som Tennyson en gång uttryckte det. Om vi hade tänkt annorlunda om utveckling i allmänhet hade vi också varit tvungna att tänka annorlunda om samhällets utveckling i synnerhet.

Den dialektiska materialismens uppfattning av utveckling

Problemet att förstå och tolka utveckling på ett materialistiskt sätt – dvs. ”i enlighet med fakta, som betraktas i sina konkreta och inte i fantastiska sammanhang” – löses av den dialektiska materialismen.

Den dialektiska materialismen ser inte världsalltet statiskt, oföränderligt utan ständigt i utveckling. Den betraktar inte denna utveckling som en lugn, kontinuerlig och obruten process, utan som en process i vilken tillstånd av gradvis förändring avbryts av brott i kontinuiteten, av plötsliga språng från ett tillstånd till ett annat. Vidare söker den inte förklaringen till denna alltomfattande rörelse i idealistiska fantastier utan i själva de materiella processerna – i de inre motsättningarna och de mot varandra riktade tendenser, som är i verksamhet i varje natur- och samhällsprocess.

Den dialektiska materialismens grundläggande teser, vilka behandlar den verkliga materiella världens utvecklingslagar, samhällets medräknade, kommer att bli ämnet för de följande kapitlen. Lenin sammanfattade dem i sina *Filosofiska anteckningsböcker*. Det grundläggande i den materialistiska dialektiken är

”erkännandet av motsatta, varandra uteslutande och stridiga tendenser i varje naturfenomen och naturprocess ... Endast detta förhållande klarlägger varför allt existerande har egenrörelse. Endast detta förhållande klarlägger sprången, brotten i kontinuiteten, förhållandens omvandling till sin motsats, det föråldrades undergång och det framträngandes uppstigande ...

Dialektiken är djupast sett studiet av motsättningarna i själva företeelserna.

Utveckling är motsatsernas kamp.”

Där motsättning finns, finns också utveckling.

Den materialistiska uppfattningen av dialektiken är nyckeln till förståelsen av utveckling i den materiella världen. Därmed behöver man inte ta sin tillflykt till utomvärldsliga orsaker.

Upptäckten härrör från vetenskapens och filosofins framsteg. Framför allt har utforskandet av samhällslagarna varit en bidragande orsak, en undersökning som blev nödvändig genom samhällets utveckling – genom upptäckten av kapitalismens motsättningar, varvid de samhälleliga utvecklingskrafterna förklarades och det kunde visas att kapitalismen med nödvändighet kommer att övergå i socialism.

Borgerliga tänkare kunde inte förklara vilka verkliga materiella krafter som var i verksamhet vid samhällets och naturens utveckling. Att besvara den framställda frågan vore att döma det kapitalistiska samhället till undergång. Här måste de alltså göra halt. Endast förtruppens för den mest revolutionära klassen, arbetarklassen, filosofi kunde lämna en lösning.

Marx' upptäckt av den materialistiska dialektikens lagar lärde oss att förstå naturens dialektiska utveckling. Av största betydelse blev att vi började kunna förstå samhälleliga förändringar. Därmed hade arbetarklassen smitt sig ett vapen att börja kampen för socialismen.

Upptäckten betydde en revolution inom filosofin.

Den innebar materialismens triumf över idealismen i och med att den gjorde sig kvitt den föregående mekaniska materialismens begränsningar.

Den betydde slutet för alla filosofiska ”system”.

Den förvandlade filosofin till ett revolutionärt vapen för det arbetande folket, ett redskap och en metod att förstå världen för att kunna förändra den.

Del 2. Dialektiken

Dialektik och metafysik

Det metafysiska sättet att tänka

Vi har sett att materialistiska förklaringsätt står i skarp motsättning till idealistiska. Vidare har vi sett hur materialister tidigare tolkade företeelser mekanistiskt men att den mekaniska materialismen var oförmögen att på ett nöjaktigt sätt beskriva processers förändring och utveckling. För att göra det är vi tvungna att studera den materialistiska dialektiken så att vi förstår företeelser dialektiskt.

Den dialektiska metoden är just metoden att undersöka företeelser i deras faktiska förvandlingar och utvecklingsfaser. Som sådan står den i motsättning till *metafysiken*.

Vad är metafysik? Eller snarare, vad utmärker det metafysiska sättet att tänka och varför är det oförenligt med det dialektiska?

Metafysik är först och främst ett abstrakt sätt att tänka. I viss mening är allt tänkande ”abstrakt” eftersom det opererar med allmänna termer och bortser från mycket speciella och oväsentliga detaljer. Om vi t. ex. säger att ”människor har två ben” tänker vi på människors tvåbenthet utan att vi sätter den i samband med andra egenskaper, som också utmärker människan, exempelvis att ha ett huvud, två armar osv. Vi tänker också helt allmänt på alla människor och bortser från de enskilda människornas egenheter. Men det är skillnad på abstraktion och abstraktion. Metafysiken utmärks av det faktum att den gör vrånga och vilseledande abstraktioner. Konsten att lära sig tänka rätt omfattar också kunskapen att undvika metafysiska abstraktioner.

Antag att vi t. ex. söker beskriva människan, ”den mänskliga naturen”. Då borde vi utgå ifrån att människor lever i ett samhälle och att deras ”mänskliga natur” inte kan existera oberoende av detta faktum, utan tvärtom utvecklas och förändras med samhällets utveckling. Vi kommer i så fall att hysa uppfattningar om den mänskliga naturen i enlighet med människornas verkliga existensvillkor och dessas förändring och utveckling. Ändå tänker folk ofta på ”den mänskliga naturen” på ett helt annat sätt, nämligen på ett sätt, som om det fanns något som ”den mänskliga naturen”, vilken upprätthöll sig själv helt oberoende av människans verkliga existensvillkor och vilken alltid och överallt var densamma. Att tänka så är alldeles uppenbart att göra en vrång och vilseledande abstraktion. Just detta abstrakta sätt att tänka skall vi kalla ”metafysiskt”.

Att uppfatta ”den mänskliga naturen” som en gång för alla given och bestämd är ett exempel på metafysisk abstraktion, på det metafysiska sättet att tänka.

Metafysikern tar för sitt tänkande inte sin utgångspunkt i levande människor utan i den abstrakta ”Människan”.

Metafysik, eller det metafysiska sättet att tänka är (kort beskrivet) det tänkesätt, vilket betraktar företeelser 1) utan att ta hänsyn till de villkor under vilka de existerar, och 2) utan att ta hänsyn till deras förändring och utveckling. Metafysiken betraktar företeelser 1) utan att ta hänsyn till deras inbördes förhållanden, dvs. var och en som en entitet, slutet i sig själv och 2) som en gång för alla givna och definierade, varvid deras förändring och utveckling ignoreras.

Vi har redan givit ett exempel på metafysik. Det är inte förenat med någon större svårighet att finna ytterligare ett stort antal. Ja, det metafysiska sättet att tänka är så utbrett och har i så hög grad blivit en del av det nutida borgerliga tänkesättet, att man har svårt att finna en artikel i en

tidning, ett föredrag i radion, eller en bok av någon "lärd" professor som inte innehåller metafysiska tankegångar.

En hel del sägs och skrivs t. ex. om demokrati. Talarna och skribenterna refererar emellertid vanligen till en "ren" eller "absolut" demokrati, som de försöker beskriva utan att ta sin utgångspunkt i samhällets verkliga utveckling, klasser eller klasskamp. En sådan ren demokrati kan emellertid inte existera. Det är rent metafysisk abstraktion. Om vi vill lära känna vad demokrati verkligen är, måste vi alltid fråga oss: Demokrati för vem, utsugarna eller de utsugna? Vi måste inse att eftersom demokrati är en styrelseform, det inte finns någon demokrati som inte hänför sig till en speciell klass' styrelse. Den demokrati som upprättas när arbetarklassen är den styrande klassen är en högre form av demokrati än den kapitalistiska, liksom den kapitalistiska demokratin är en högre form av demokrati än, låt oss säga, slavägarnas demokrati i det antika Grekland. Vi får med andra ord inte se demokrati utan kontakt med existerande sociala relationer och samhällets förändringar och utveckling.

I många brittiska skolor underkastas eleverna regelbundet s. k. "intelligenstest". Man gör gällande att varje elev besitter en viss bestämd kvantitet "intelligens", som kan mätas utan hänsyn till elevens faktiska sociala existens och som bestämmer elevens möjligheter vid varje tillfälle i hans liv, oberoende av vilka annorlunda förhållanden han kan tänkas möta och verka i. Detta är ett annat exempel på metafysik. I föreliggande fall används den metafysiska uppfattningen av "intelligens" för att förhindra att en majoritet av ungdomar skall erbjudas utbildningsmöjligheter med motiveringen att deras intelligenskvot är för låg för att de skulle ha någon nytta av studier.

Allmänt taget är metafysik ett sätt att tänka, som försöker fixera alltings beskaffenhet, egenskaper och möjligheter en gång för alla. Metafysiken antar att varje ting har en bestämd beskaffenhet och bestämda egenskaper.

Metafysiken tänker hellre i "ting" än i "processer". Den försöker sammanfatta allt i en formel, som utsäger att allt i världen eller allt i den del av verkligheten som för tillfället är föremål för intresse uteslutande består av sådana och sådana ting med dom och dom egenskaperna. En sådan formel kan vi kalla en "metafysisk" formel.

Inom filosofin innebär metafysik oftast sökandet efter "världsalltets yttersta beståndsdelar". Sålunda var de materialister som påstod att de yttersta beståndsdelarna var små, fasta partiklar lika mycket metafysiker som de idealister som påstod de yttersta beståndsdelarna var andar. Alla sådana filosofer trodde sig kunna sammanfatta "världsalltets yttersta beskaffenhet" i en formel. En del har föreslagit en formel, andra en annan, men alla har de varit metafysiker. De har ställt sig själva inför en olöslig uppgift. Vi kan inte sammanfatta hela det oändliga, skiftande universum i någon sådan formel. Ju mer vi utforskar tillvaron desto tydligare framstår detta.

Det står nu klart att den mekaniska materialism som vi diskuterade i de föregående kapitlen lika gärna kan kallas metafysisk materialism.

Vi kan i förbigående notera att vissa i dag verksamma filosofer, de s. k. positivisterna, som påstår att vi inte har någon som helst rätt att anta förekomsten av något annat än våra egna sinnesförmåelser, utger sig för att bekämpa metafysiken, eftersom de utger sig för att vara mot varje filosofi som söker ange "världsalltets yttersta beståndsdelar". För dem är "metafysik" varje teori, som söker "yttersta beståndsdelar", vilka inte kan verifieras av sinnesförmåelser. Genom att använda termen på det här sättet försöker de dölja att de själva är mer metafysiska än några andra filosofer. Positivisternas sätt att tänka är alldeles avgjort metafysiskt abstrakt. Vad kunde väl vara mer metafysiskt än att inbilla sig, vilket positivisterna gör, att våra sinnesförmåelser existerar lösryckt från den verkliga materiella

verklighet, som omger oss? Ja, i själva verket gör de ”sinnesförnimmelsen” till en ”yttersta beståndsdel”.

I motsättning till det abstrakta, metafysiska sättet att tänka lär oss dialektiken att betrakta tingen i deras faktiska förvandlingar och inbördes förhållanden. Att tänka dialektiskt är att tänka konkret, och att tänka konkret är att tänka dialektiskt. När vi kontrasterar den dialektiska metoden mot den metafysiska visar vi därmed upp otillräckligheten, ensidigheten och felaktigheterna i metafysikens abstraktioner.

Denna insikt hjälper oss att förstå den ursprungliga betydelsen av termen ”dialektik”. Ordet är härlett ur det grekiska dialego, vilket betyder att diskutera, att samtala. Det ansågs att man genom att diskutera en fråga allsidigt, ur alla synvinklar och genom att tillåta olika ensidiga synpunkter motsätta sig och motsäga varandra under diskussionens lopp, man därmed tillämpade den bästa metoden för att nå sanningen.

En sådan dialektik använde sig t. ex. Sokrates av. När någon utgav sig för att besitta en formel för att lösa ett problem en gång för alla gav sig Sokrates in i debatt med honom. Genom att tvinga honom att betrakta problemet ur olika synvinklar fick Sokrates honom att motsäga sig själv och därigenom medge att hans formel var oriktig. Med denna metod antog Sokrates det vara möjligt att nå djupare insikt om tillvarons förhållanden.

Den marxistiska dialektiska metoden erkänner dialektiken, såsom den uppfattades av grekerna, som sitt ursprung. Men den marxistiska dialektiken har ett långt rikare innehåll och har fördjupat dialektiken långt utöver vad grekerna kunde tänka sig. Därmed har den blivit något kvalitativt nytt jämfört med den förmarxistiska dialektiken – en ny revolutionär metod, ty den har kombinerats med en konsekvent materialism och upphört att vara blott en argumentationsmetod. I stället har den blivit en undersökningsmetod, tillämplig både på naturen och samhället, en metod att förstå världen materialistiskt, som vuxit fram ur och vägleder en strävan att förändra världen.

Det metafysiska ”Antingen-Eller”

Metafysiken antar att varje företeelse har en fixerad beskaffenhet, sina egna bestämda egenskaper, och betraktar varje ting för sig, lösryckt. Den söker bestämma varje företeelses beskaffenhet och egenskaper som ett givet, avskilt föremål för en undersökning, som inte behöver ta hänsyn till företeelser i deras inbördes förhållanden och förvandlingar.

Just därigenom klassificerar metafysiken tingen i fasta och bestämda motsatser. Det kontrasterar en sorts ting mot en annan sorts ting. Om ett ting är av visst slag har den en uppsättning egenskaper, om ett ting är av ett annat slag har det en annan uppsättning egenskaper. Det ena tinget utesluter det andra och vart och ett undersöks lösryckt.

Engels skrev i sin inledning till *Anti-Dühring*:

”För metafysikern är tingen och deras tankeavbilder, begreppen, isolerade och avsedda att betraktas ett efter ett utan inbördes sammanhang, de är fasta, oföränderliga, en gång för alla givna undersökningsobjekt, Metafysikern tänker i idel oförmedlade motsatser. Hans tal är ja, ja och nej, nej; vad därutöver är, det är av ondo. För honom existerar antingen ett ting eller också existerar det inte: ett ting kan inte på en gång vara sig självt och något annat.”

Filosofer har uttryckt kvintessensen av det sättet att tänka i formeln. ”Vart ting är sig självt och intet annat.” Det kanske kan låta som vanligt sunt förnuft, men i så fall visar det bara att det sunda förnuftet omfattar felaktiga tänkesätt, vilka måste dras fram i ljuset. Om man tänker metafysiskt förhindras vi att studera företeelser i deras faktiska förvandlingar och inbördes sammanhang – i alla deras varandra motsägande aspekter och samband, i deras förvandlingsprocesser från ”det ena tinget” till det andra.

Det är inte bara filosofer som är metafysiker.

Det finns vänster-tradeunionister, som är lika metafysiska som någonsin någon filosofisk riktning. För dem är var och en i deras fackförening antingen en klassmedveten stridsman eller en "högeropportunist". Var och en passar in i den ena eller den andra kategorin, och om han en gång avslöjats som "högeropportunist", så är hans kapitel avslutat en gång för alla. Att somliga arbetare som varit motståndare i vissa frågor i det förflutna i andra frågor kan visa sig bli medkämpar är en otillåten spekulering i deras metafysiska tankemönster.

I en av Molières pjäser förekommer en man, som för första gången får höra talas om prosa. När man förklarar vad prosa är för någonting för honom utropar han: "Det var som tusan, då har jag talat prosa i hela mitt liv!"

På samma sätt kan många arbetare utropa: "Det var som tusan, då har jag varit metafysiker i hela mitt liv!"

Metafysikern har en formel färdig för allting. Han uttalar sig, beroende på om formeln är tillämplig eller ej. Om den är tillämplig är problemet löst. Om den inte är tillämplig, har han någon alternativ formel färdig. "Antingen-eller, men inte både-och" är hans ledstjärna. Ett ting är antingen på det här eller på det där sättet. Det har antingen den här upp sättningen egenskaper eller den där uppsättningen. Två ting förhåller sig till varandra antingen i det här sammanhanget eller i det där sammanhanget.

Användningen av det metafysiska "antingen-eller" leder folk in i oräkneliga svårigheter.

Svårigheter uppstår t. ex. när man skall försöka förstå förhållandet mellan den nordamerikanska och brittiska imperialismen. Man argumenterar: Antingen samarbetar de, eller också gör de det inte. Om de samarbetar finns det ingen motsättning mellan dem. Om det finns en motsättning mellan dem, så samarbetar de inte. Förhållandet är nu inte alls sådant. De samarbetar, fastän det finns motsättningar mellan dem, och vi kan inte förstå hur de samarbetar eller bekämpa dem effektivt om vi inte förstår de motsättningar som finns mellan dem.

Svårigheter uppstår vidare när vi skall försöka förstå den fredliga samlevnaden mellan kapitalistiska och socialistiska stater. Man argumenterar: Antingen kan de leva fredligt tillsammans, i vilket fall antagonismen mellan kapitalism och socialism måste upphöra, eller också förbliver antagonismen, i vilket fall fredlig samlevnad är otänkbar. Förhållandet är nu inte alls sådant. Antagonismen förbliver, men de socialistiska staternas och miljoner människors strävan i alla länder efter fred kan leda till fredliga relationer mellan kapitalistiska och socialistiska stater.

Det är ofta svårt att undgå metafysiska tänkesätt. Orsaken är, trots att de är vilseledande, de har sin grund i något som är både nödvändigt och värdefullt.

Det är nödvändigt för oss att klassificera företeelser – att ha något klassificeringssystem, vari vi kan indela och beskriva tings och företeelsers egenskaper och relationer. Det är erforderligt för ett riktigt tänkande. Vi måste göra klart vilka olika slags företeelser det finns i världen, bestämma egenskaper så-och-så till skillnad från egenskaper si-och-så samt ange i vilka sammanhang de ingår.

När vi undersöker våra företeelser, egenskaper och sammanhang, var och en för sig själv, avskild, uteslutande andra företeelser, egenskaper och sammanhang, slår vi in på en farlig väg. Därför händer det ofta att medan vi klassificerar någonting som "A" och icke "B" vår formel kullkastats genom att "A" förvandlas till "B", att medan en företeelse är "A" i ett sammanhang, den är "B" i ett annat eller genom att företeelsen har en motsäggande beskaffenhet genom att den innehåller både "A" och "B".

Vi känner alla t. ex. skillnaden mellan däggdjur och fåglar. Medan fåglar lägger ägg föder däggdjur i allmänhet sina foster levande och diar dem. Naturforskare trodde förr allmänt att däggdjur var skarpt avgränsade från fåglar bl. a. av den anledningen att däggdjur inte lägger ägg. Naturforskarnas formel kastades emellertid över ända när man upptäckte näbbdjuret, eftersom medan näbbdjuret onekligen är ett däggdjur, det ändå lägger ägg. Hur kommer det sig att näbbdjuret betar sig på ett så oregelbundet sätt? Förklaringen står att finna i fåglars och däggdjurs utveckling, vilka båda har en gemensam härstamning i ett äggläggande djur. Men medan fåglar har fortsatt att lägga ägg, har däggdjuren upphört med det – med undantag för några efterblivna djur i stil med näbbdjuret. Om vi förstår naturens utveckling förefaller förhållandet inte alls så egendomligt, men om vi, såsom de äldre naturforskarna gjorde, försöker få alla djur att passa in i avgränsade, fixerade klassifikationsscheman, så kommer vår teori gång på gång att komma på skam.

En idé eller teori som vid ett tillfälle spelade en progressiv roll kan inte av den anledningen etiketteras ”progressiv” i absolut mening, eftersom den mycket väl kan spela en reaktionär roll under andra omständigheter. Den mekaniska materialismen var t. ex. vid sitt första uppträdande progressiv, men vi kan inte påstå att den är progressiv i dag. Tvärtom, under de nya förhållanden som har uppstått har den mekaniska materialismen blivit bakåtsträvande och reaktionär. Mekanisk materialism, som var progressiv under kapitalismens uppåtstigande skede, går nu hand i hand med idealismen som del av den förruttnande kapitalismens ideologi.

Också det sunda förnuftet inser begränsningarna i det metafysiska tänkesättet.

Till exempel: När är en man flintskallig? Sunda förnuftet inser att fastän vi kan skilja en skallig från en icke-skallig man, skallighet inträder genom en process, då man förlorar hår, och att det därför i mitten av processen är omöjligt att avgöra om mannen är skallig eller inte. Vad vi kan säga är, att han håller på att bli skallig. Det metafysiska ”antingen–eller” visar återigen sin svaghet.

I alla våra exempel har vi kunnat lägga märke till skillnaden mellan en *objektiv process*, i vilken något undergår förändring, och den *beskrivning* med hjälp av ord, som vi har använt för att försöka sammanfatta alla de tings karakteristika, som varit verksamma i processen. Våra beskrivningar motsvarar aldrig och kan aldrig i alla avseenden motsvara den företeelse den beskriver, just därför att företeelsen är underkastad förvandling.

Engels kastade ljus över saken i ett brev (12 mars 1895) till en viss herr C. Schmidt, vilken var förbryllad över förhållandet:

”Är de beskrivningar naturvetenskapen använder sig av missvisande, eftersom de icke på något sätt exakt motsvarar verkligheten? Från den stund vi godtar utvecklingsteorin kommer våra beskrivningar av organiskt liv bara approximativt att motsvara verkligheten. Om så inte vore fallet, funnes ingen utveckling; i den stund beskrivning och verklighet fullständigt sammanfaller har utvecklingen upphört.”

Engels påpekade också att liknande beaktanden är tillämpliga på alla slag av beskrivning utan undantag.

Motsatsernas enhet och kamp

När vi betraktar företeelsers egenskaper, sammanhang, verksamhetsätt, inbördes samverkan, de processer, i vilka de inträder finner vi allmänt, att alla dessa egenskaper, samband och processer faller i två olika kategorier, delar sig i *grundläggande motsatser*.

Om vi t. ex. tänker på det enklaste sätt en kropp kan påverka en annan finner vi motsatserna repulsion och attraktion.

Om vi betraktar kroppars elektriska egenskaper finner vi positiv och negativ elektricitet.

Det organiska livet känner uppbyggandet av organiska sammansättningar och nedbrytandet av dem.

Matematiken känner addition och subtraktion, plus och minus.

Allmänt kan sägas att vilken undersökning vi än företar, så kommer vi att finna, att vi så småningom stöter på dessa grundläggande motsatser. Vi kommer inte bara att finna olika egenskaper, olika förhållanden och olika processer utan par av motsatser, grundläggande motsatsförhållanden. Som Hegel sade: ”I ett motsatsförhållande kontrasteras inte avvikelser mot något avvikande utan mot sin avvikelse” (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften: Logik*, Sektion 119).

Om vi betraktar krafter som verkar mellan kroppar, kommer vi inte bara att finna ett antal olika krafter, utan att de kan indelas i repulsiva och attraherande krafter; om vi betraktar elektriska laddningar finner vi inte bara ett antal olika laddningar, utan också att de kan indelas i positiva och negativa osv. Attraktion är motsatsen till repulsion, positiv elektricitet till negativ.

Metafysiken förstår inte dessa grundläggande motsatsförhållanden.

Först och främst försöker metafysiken ignorera och bortse ifrån motsatsförhållanden. Den förstår företeelser som bestående av ett stort antal olika egenskaper och bortser från det grundläggande motsatsförhållande, som delar företeelsens egenskaper i två kategorier. De som tänker i metafysiska termer på t. ex. klassamhället förklarar att samhället består av ett så och så stort antal individer, förenade genom ett stort antal sociala relationer – men metafysiken bortser från det grundläggande motsatsförhållandet mellan utsugare och utsugna, vilket tar sig uttryck i dessa sociala relationer.

För det andra kan metafysiken inte förneka förekomsten av de företeelser som bildar motsatsförhållanden. Det är omöjligt att vid en undersökning undgå dem, men då – allt enligt sin vana att betrakta varje ting lösryckt och som en fixerad konstant – ser den motsatserna i total separation, förstår dem fristående och det ena uteslutande det andra. De äldre fysikerna betraktade positiv och negativ elektricitet helt enkelt som två olika ”elektriska fluida”.

I motsats till vad metafysiken antar är inte endast grundläggande motsatser givna i varje ting utan dessa motsatser är också nödvändiga, är ouplösligt förenade, och långt ifrån att utesluta varandra betingar de varandra och kan inte förstås annat än i relation till varandra.

Ett sådant karakteristikum för motsatsförhållanden kallas polaritet; grundläggande motsatser är polära motsatser. En magnet har t. ex. två poler, en nordpol och en sydpol. Fastän båda polerna är motsatta och var för sig avgränsad kan ingen av dem existera utan den andra. Om magneten tudelas kommer det fortfarande att finnas både nord- och sydpol i vardera halvan. Nordpolen finns bara till som sydpolens motsats och omvänt; den ena polen kan bara definieras som den andras motsats.

I allmänhet måste vi förstå ett grundläggande motsatsförhållande som ett polärt motsatsförhållande och varje ting måste definieras i enlighet med det polära motsatsförhållande det rymmer.

I fysiken finner vi således att attraktion och repulsion rymms i varje fysisk process på ett sådant sätt att de inte kan tänkas var och en isolerad från den andra. Vid vårt betraktande av levande kroppar finner vi inte somliga fall av organisk uppbyggnad och andra fall av organisk nedbrytning, utan vi finner att varje livsprocess innehåller både uppbyggnad och nedbrytning av organiska sammansättningar. I det kapitalistiska samhället är arbetets allt större församhällande ouplösligt förenat med kapitalets större koncentration.

Denna motsatsernas enhet – det faktum att motsatserna ej kan förstås utan varandra, blott i deras ouplösliga förening – exemplifieras slående av matematiken. De grundläggande operationerna är motsatserna addition och subtraktion. Addition och subtraktion är så till den grad ouplösligt förenade att en addition kan representeras som en subtraktion och omvänt; subtraktionen $(a-b)$ kan representeras som additionen $(-b + a)$. På samma sätt kan divisionen a/b representeras som multiplikationen $a \cdot (1/b)$ (Engels: *Om dialektiken i naturen*, Matematiken).

Motsatsernas enhet, deras ouplösliga förening får under inga förhållanden förstås som en harmonisk och stabil enhet, som ett jämviktstillstånd. Tvärtom. ”Motsatsernas enhet är betingad, tillfällig, övergående, relativ. De varandra uteslutande motsatsernas kamp är absolut, liksom utveckling och rörelse är absolut” (Lenin: *Filosofiska anteckningsböcker*).

Tillvaron av grundläggande polära motsatsförhållanden, vilka ger sig till känna på varje samhällets och naturens område, uttrycker sig i de motsatta tendensernas konflikt och kamp, vilka, trots perioder av tillfällig jämvikt, leder till kontinuerlig rörelse och utveckling, till ett evigt tillblivande och bortdöende av allt existerande och till plötsliga förändringar och omvandlingar.

Sålunda är t. ex. jämvikten mellan de attraktiva och repulsiva krafterna i den fysiska världen aldrig mer än betingad och tillfällig; konflikten och kampen mellan attraktion och repulsion gör sig hela tiden gällande och resulterar i fysiska förändringar och omvandlingar, antingen som omvandlingar i den mikrokosmiska världen, kemiska förändringar eller i den makrokosmiska världen t. ex. i form av stjärnors undergång.

Dialektik och metafysik

För att sammanfatta.

Metafysikerna uppfattar världen som ett komplex av ”färdiga” ting, vars egenskaper och möjligheter de söker fixera och bestämma en gång för alla. De ser vart ting för sig självt, isolerat från varje annat och beskriver förhållanden som oförsonliga motsatser – ”antingen-eller”. De kontrasterar ett ting mot ett annat, en egenskap mot en annan, ett sammanhang mot ett annat, tar inte företeelserna i deras faktiska rörelse och inbördes förhållande och inser inte att varje ting representerar en motsatsernas enhet – motsatta men oupplösligt förenade.

I motsats till metafysiken betraktar dialektiken icke vart ting för sig självt såsom ett ting med fixerad beskaffenhet och bestämda egenskaper – ”antingen-eller” – utan inser att varje ting blir till, finns till och upphör att finnas till i en oändlig förändrings- och utvecklingsprocess, i en process av komplicerade och allt förändrande förhållanden, i vilka tingen bara finns till i sammanhang med andra ting och genomgår en serie omvandlingar och i vilka alltid motsatsernas enhet, kamp och oupplösliga förening ger sig till känna i tingets egenskaper, de sammanhang det ingår i och dess rörelse och omvandling.

I motsats till metafysiken har dialektiken som målsättning att beskriva verklighetens faktiska förändringar och inbördes sammanhang och visa tingen i deras rörelse och växelverkan.

Engels skriver i *Ludwig Feuerbach*:

”Världen bör inte uppfattas som ett komplex av färdiga ting utan som ett komplex av processer . . . Men vi låter oss inte längre imponeras av motsättningar inför vilka det metafysiska tänkandet står maktlöst . . . ”

Och i *Anti-Dühring*:

”Den gamla avgränsade motsatsen och den skarpa överstigliga skiljelinjen försvinner alltmer . . . Insikten att dessa motsatser och distinktioner verkligen återfinns i naturen men bara med relativ giltighet och att deras förmenta skärpa och absolutet har införts i naturen endast av våra hjärnor – denna insikt är kärnan i den dialektiska naturuppfattningen.

Dialektiken . . . fattar tingen och deras avbilder, begreppen, väsentligen i deras inbördes sammanhang, ordningsföljd, rörelse, deras födelse och död . . . ”

Lenin skrev i sina *Filosofiska anteckningsböcker* att förståelsen av varje fenomens ”motsägande beståndsdelar” var ”dialektikens väsen”. Det innebär ”erkännandet av (insikten om) de motsägande, varandra uteslutande och motsatta tendenserna i alla naturfenomen och naturprocesser, inklusive tänkande och samhälle”.

Till sist skrev Marx i förordet till *Kapitalet*:

”dialektiken . . . i sin rationella form är en skandal och vederstygglighet för bourgeoisin och dess doktrinära professorer, eftersom den i sin uppfattning och sitt bejakande av de existerande tingens tillstånd på samma gång omfattar negationen av detta tillstånd, av dess oundvikliga sammanbrott; eftersom den betraktar varje historiskt frammanad samhällsformation i dess försvinnande rörelse och tar dess övergående beskaffenhet med i beräkningen lika väl som dess tillfälliga tillvaro, eftersom den inte låter någonting imponera på sig och till själva sitt väsen är kritisk och revolutionär.”

Förändring och inbördes sammanhang

Fyra grundläggande drag hos den marxistiska dialektiska metoden

I sin *Om den dialektiska och historiska materialismen* slog Stalin fast att det finns fyra grundläggande drag i den marxistiska dialektiska metoden.

- 1) I motsats till metafysiken betraktar dialektiken naturen ej som en tillfällig anhopning av föremål och företeelser, vilka är lösryckta från varandra, isolerade från varandra och oberoende av varandra, utan som beroende av ... och betingande varandra.
- 2) I motsats till metafysiken betraktar dialektiken naturen ej som ett tillstånd av vila och orörlighet, stillastående och oföränderlighet, utan som ett tillstånd av oavbruten rörelse och förändring, oavbruten förnyelse och utveckling, där ständigt någonting uppstår och utvecklas, någonting förstöres och dör bort. Därför kräver den dialektiska metoden att företeelserna betraktas ej endast ur synpunkten av deras ömsesidiga samband och beroende, utan också ur synpunkten av deras rörelse, deras förändring, deras utveckling, ur synpunkten av deras uppkomst och bortdöende.
- 3) I motsats till metafysiken betraktar dialektiken utvecklingsprocessen ej som en enkel tillväxtprocess, där de kvantitativa förändringarna inte leder till kvalitativa förändringar, utan som en sådan utveckling, där de kvalitativa förändringarna ej framträder successivt, utan snabbt, plötsligt, i form av en språngartad övergång från det ena tillståndet till det andra, ej framträder tillfälligt utan lagbundet, framträder som resultat av en anhopning av omärkliga och successiva kvantitativa förändringar. Därför anser den dialektiska metoden att utvecklingsprocessen måste förstås som rörelse längs en uppåtgående linje, som övergång från det gamla kvalitativa tillståndet till ett nytt kvalitativt tillstånd, som utveckling från det enkla till det komplicerade.
- 4) I motsats till metafysiken anser dialektiken att utvecklingsprocessen från det lägre till det högre försiggår i form av ett blottande av de motsägelser, som kännetecknar föremålen och företeelserna, i form av ”kamp” mellan de motsatta tendenser, vilka verkar på basen av dessa motsägelser.

Vi skall uppskjuta undersökningen av de två sistnämnda dragen till nästa kapitel, vilka berör utvecklingsprocessen från ett kvalitativt stadium till ett annat, från det lägre till det högre. I detta kapitel skall vi undersöka den dialektiska metodens två förstnämnda drag, vilka berör tingen i deras inbördes sammanhang, rörelse och förändring.

Studiet av tingen i deras inbördes sammanhang och situation

Den dialektiska metoden kräver först att vi skall studera tingen, inte vart och ett för sig självt, utan alltid i deras sammanhang med andra ting.

Detta förefaller ”självklart”. Icke desto mindre är det en ”självklar” princip som ofta ignoreras men som är ytterst viktig att inte glömma bort. Vi har redan studerat den en smula med några exempel på dess tillämpning vid diskussionen av metafysiken, eftersom metafysikens själva väsen är att tänka på ting på ett abstrakt sätt, som isolerade från andra ting och från de konkreta förhållanden, under vilka de existerar.

Principen att studera tingen i deras relationer till faktiska förhållanden och sammanhang, och icke lösryckta från dessa förhållanden och sammanhang, är alltid av grundläggande betydelse för arbetarrörelsen för att avgöra den ståndpunkt den skall inta i politikens grundläggande frågor.

Vid en tidpunkt i den brittiska arbetarrörelsens historia kämpade man för tio timmars arbetsdag. Vid denna tidpunkt var det riktigt att inte kräva åtta timmars arbetsdag, eftersom detta krav var omöjligt att genomföra i praktiken. Det var likaledes riktigt att vid tiotimmarsdagens införande genast ta upp kravet på åtta timmars arbetsdag.

Det finns tillfällen då det är riktigt för en kategori arbetare att gå i strejk och det finns tidpunkter då det är oriktigt. Sådana frågor måste avgöras i enlighet med det föreliggande fallets konkreta omständigheter. Det finns likaledes tidpunkter när det är riktigt att fortsätta och utvidga en strejk, liksom det finns tidpunkter när det är riktigt att avslå en strejk.

Ingen förkämpe för arbetarklassen kan komma till någon större användning om han avgör taktiska frågor enbart i enlighet med ”allmänna principer”, utan att ta de föreliggande omständigheterna som utgångspunkt, utan att förstå att en viss politik kan vara riktig i ett fall och oriktig i ett annat, beroende på de konkreta omständigheter som föreligger i varje enskilt fall.

I ”*Vänster*”kommunismen skrev Lenin:

”Självklart vore det absurt att koka efter ett recept, handla efter en allmän regel i politik, där man ibland måste ta hänsyn till ytterst komplicerade – nationella och internationella – förhållanden. Man måste göra sig mödan att analysera situationen i varje enskilt fall.”

Denna marxisternas redobogenhet att anpassa taktiken till givna förhållanden och att förändra sin taktik efter förändrade förhållanden kallas ibland kommunistisk ”opportunist”. Men detta är nu inte förhållandet – det är snarare raka motsatsen. Det är fråga om att i praktiken tillämpa den taktik och strategi arbetarklassen skall följa för sin kamp. Ja, vad menar man med ”opportunist” med avseende på arbetarklassens politik? Det innebär att underordna arbetarklassens långsiktiga intressen under någon falangs eller kategoris kortsiktiga intressen. Därmed ger man avkall på klassens intressen för att försvara någon grupps temporära privilegier. Kommunister vägleds av den princip som uttalas i *Det kommunistiska manifestet* att ”de alltid och överallt representerar hela rörelsen intressen”. Det ställer emellertid kravet, att man för att kunna tillvarata hela rörelsens intressen, måste analysera varje enskild situation för att kunna avgöra vilken politik man skall driva i den enskilda situationen.

I allmänna frågor kan också den största förvirring sprida sig, om den dialektiska principen att betrakta tingen i sina sammanhang och inte isolerat, glöms bort.

De brittiska Labourledarna sade en gång, och många medlemmar av Labourpartiet säger än i dag, att nationalisering är en bit på vägen mot socialism. Då betraktar de nationalisering i sig själv, isolerad, utan förbindelse med den stat och den sociala struktur, i vilken nationaliseringsåtgärderna vidtas. De bortser från det faktum, att om den offentliga makten, staten, ligger i utsugarnas händer och att om deras representanter sitter och kontrollerar nationaliserade industrier, som fortsätter att styras med utsugning av arbetarklassen för en annan klass' profit, så är nationalisering inte socialism. Socialistisk nationalisering är det frågan om först när den offentliga makten, staten, ligger i arbetarklassens händer.

I politisk argumentation tillgriper folk mycket ofta även begreppet ”rättvisa” vilket leder dem till att bedöma händelser utan att egentligen förstå de konkreta omständigheterna kring händelsen. Därmed har de inte den blekaste aning om hur deras ”rättvise”begrepp skall tillämpas i den givna situationen. Det som är vackert i kojan är också vackert i slottet, är den princip man använder sig av vid sådan argumentation.

Man argumenterar sålunda: Om vi försvarar arbetarnas demokratiska rätt, att i ett kapitalistiskt land propagera för att avskaffa kapitalismen och upprätta socialismen, så kan vi inte neka andra i ett socialistiskt land rätten att propagera för socialismens avskaffande och kapitalismens återupprättande. De som argumenterar på det här sättet darrar av upprördhet när

de får höra att vissa grupper i Sovjetunionen, som försökte återupprätta kapitalismen i detta land, berövades alla möjligheter att genomföra sin målsättning och att senare samma sak hände med liknande grupper i Ungern. Herre gud, utropar de, detta är odemokratiskt, detta är tyranni! Argument av det här slaget ser alldeles bort från den skillnad som finns mellan att kämpa för den överväldigande majoritetens intressen att sätta stopp för utsugning och att kämpa för en liten grupps intressen i syfte att bevara eller återinföra utsugning; argumentet tar inte hänsyn till skillnaden mellan rätten för den överväldigande majoriteten att ordna sitt liv efter egen önskan och att försvara en liten minoritets rätt att hålla majoriteten slaveri; med andra ord bortser de från skillnaden mellan att röra sig framåt och att röra sig bakåt, mellan att ställa klockan rätt och att vrida den tillbaka, mellan revolution och kontrarevolution. Om vi kämpar för att uppnå socialism och om vi uppnår den, kommer vi naturligtvis att försvara vad vi har uppnått och inte lämna någon möjlighet för någon grupp att omintetgöra det. Låt kapitalisterna och deras medlöpare tjuta om demokrati ”i allmänhet”! Om, som Lenin sade, ”vi gör oss mödan att analysera situationen” kommer de inte att kunna lura oss.

Den ”liberala” uppfattningen av ”rättvisa” har ofta tjänat som reaktionens mäktigaste vapen. 1949 och 1950, då fascisterna planerade att hålla demonstrationer i London den första maj förbjöd inrikesministern omgående arbetarnas första majdemonstrationer. Om han förbjöd den ena var han också tvungen att förbjuda den andra, förklarade han förbindligt. Hur omutligt ”rättvis” var han inte!

Principen att förstå tingen i deras förhållanden och sammanhang är likaledes en mycket viktig princip i vetenskapen. Ändå glömmar vetenskapsmän, som sönderdelar ting och undersöker deras skilda egenskaper, väldigt ofta att de ting de undersöker isolerat inte existerar isolerat. Vetenskapsmännens ”glömska” leder till allvarliga missförstånd.

Sovjetiska biologer, som leds av dialektikens första princip, har framhållit enheten mellan organismen och dess miljö. De har slagit fast att man ej får tro att organismen har en alldeles egen beskaffenhet, som inte har något att göra med den miljö den lever i; det vore metafysik. Det kan t. ex. inte finnas en växt som är oberoende av sin miljö. En sådan växt vore lik ett museiföremål, som man bevarat med artificiella medel. Levande plantor växer i en viss jordmån, i ett visst klimat, i en viss miljö och de växer och utvecklas genom att anpassa sig till sin miljö. Lysenko definierade en organisms arvsanlag eller natur som dess behov av vissa förhållanden för sitt liv och sin utveckling och dess anpassning till skilda förhållanden på ett visst sätt. Denna uppfattning av organismens och miljöns enhet fick viktiga konsekvenser. Den ledde till antagandet, att man genom att tvinga en organism till olika förhållanden skulle förändra dess natur. Antagandet har verifierats i praktiken.

Andra biologer har å andra sidan valt att behandla organismen abstrakt, metafysiskt, isolerad från dess faktiska livsbetingelser. De uppfattade organismens ”natur” som helt oberoende av dess livsbetingelser. Därför drog de i sann metafysisk anda den slutsatsen, att organismens arvsanlag ”är vad de är” och att det vore gagnlöst att försöka ändra dem på det sätt som sovjetiska biologer verkligen har förändrat organismers arvsanlag.

Studiet av företeelserna i deras rörelse, tillblivelse och bortdöende

Vi skall nu studera några tillämpningar på dialektikens andra princip, den som kräver att vi måste studera företeelserna i deras rörelse, deras förändring, deras tillkomst och bortdöende.

Också den principen är av största betydelse i vetenskapen.

Sovjetiska biologer, som har vägletts av dialektikens andra princip, undersökte organismen i dess tillväxt och utveckling. Vid ett visst tillväxtstadium är organismens struktur lätt formbar; om man kan påverka och ombilda organismen vid det stadiet kan man ofta förändra dess

struktur, förändra dess arvsanlag. Något tillförs organismen vid den rätta tidpunkten för att dana organismen och ge dess utveckling en önskad inriktning. Men om det kritiska stadiet har passerats har organismens struktur fixerats och det är omöjligt att förändra den. Om man vill förändra organismens arvsanlag måste man ingripa i precis det avgörande tillväxtstadiet.

Dialektikens andra princip lär oss att alltid ta hänsyn till det nya, till det uppåtstigande och tillväxande – inte bara till det för tillfället förefintliga utan särskilt till vad som är i färd att bli till.

Principen är av yttersta vikt för den revolutionära insikten, den revolutionära praktiken.

De ryska bolsjevikerna undersökte i grunden det ryska samhället – vad som var nytt, vad som var i färd att utvecklas. De undersökte vad som var uppåtstigande och i tillväxt, fastän det fortfarande var svagt – arbetarklassen. Medan andra sökte reducera arbetarklassens betydelse och ändade i kompromisser med det gamla samhällets krafter, drog bolsjevikerna den riktiga slutsatsen att arbetarklassen var den nya, uppåtstigande kraften och ledde den till seger.

Dagens förhållanden är jämförliga. Medan press och radio är fullproppade med USA-imperialisternas och deras lakejers lögner och propagandafraaser, betonar vi det som uppstår och växer fram i hela världen, nämligen folkens kamp för fred och oberoende, vilken kommer att tillväxa i styrka och slutgiltigt göra upp räkningen med de skändliga imperialisterna.

I kampen för arbetarrörelsens enhet lägger vi huvudvikten på det som är uppåtstigande och i tillväxt inom rörelsen. Därför ser vi betydligt mycket mer än vad de gör som står till höger inom rörelsen. De som står till höger har sin förankring i det förflutna, men de är fortfarande starka. Det växer dock fram krafter, som kommer att bli de avgörande i framtiden och som är beslutna att bekämpa kapitalism och krig.

Likadant är vårt förhållande till individuella människor – vi måste uppmuntra dem och bygga på den insikt som håller på att växa fram hos dem, uppmuntra dem i deras rörelse framåt. Det är vad en god ledare och administratör gör.

Våra exempel har visat att själva grundvalen för den dialektiska metoden, dess väsentligaste princip, är att studera och förstå tingen i deras konkreta sammanhang och rörelse.

Mot "färdiga scheman" – "sanningen är alltid konkret"

Ibland föreställer sig folk att dialektik är ett färdigt schema, i vars mönster allt skall passas in. En sådan uppfattning är raka motsatsen till sanningen om dialektiken. Tillämpandet av den marxistiska dialektiska metoden innebär inte att vi godtar ett förutbestämt schema och försöker passa in allt i det. Nej, det innebär att vi studerar tingen sådana de verkligen är, i deras faktiska sammanhang och rörelse. "Marxismens levande själ skrev Lenin, "är konkret analys av konkreta förhållanden" (citerat efter Mao Tse-tung i Om motsättningar).

Lenin framhävde betydelsen av den konkreta analysen gång på gång, och i sin skrift Ett steg framåt, två steg tillbaka upphöjde han den till "dialektikens grundsats".

"Den sanna dialektiken" skrev Lenin, är "det mest ingående studium av utvecklingen i hela dess konkretion. Dialektikens grundsats är: det finns ingen abstrakt sanning, sanningen är alltid konkret ..."

Vad menade han med att "sanningen är alltid konkret"? Bara det, att vi inte kan förstå någonting riktigt, vare sig det är en samhälls- eller naturföreteelse, genom att försöka "tänka ut" någon allmän princip, någon abstrakt formel; endast genom att ta reda på vilka faktorer som är verksamma i varje enskild process, i vilken relation de står till varandra, vilka faktorer som är uppåtstigande och i tillväxt och vilka som är nedåtgående, endast genom att ta reda på detta kan man riktigt uppskatta processen.

Engels sade: ”Det kan aldrig vara fråga om att installera dialektikens lagar i naturen, utan att upptäcka dem i och härleda dem ur naturen ... Naturen är provostenen på dialektiken” (*Anti-Dühring*).

Medan vi studerar samhället och uppställer våra teorier om faktiska sociala förändringar på vilka vi sedan grundar den politiska linje vi driver, underkände Lenin dem som utgick från ett abstrakt, förutfattat schema, som de sedan utan inskränkningar följde.

Enligt en del ”auktoriteter” hade den marxistiska dialektiken ”fastslagit” att all utveckling sker genom ”triader” – tes, antites, syntes. Detta motsatte sig Lenin.

”Det är uppenbart för var och en att tyngdpunkten i Engels' argumentering ligger i det påståendet att det är materialisternas uppgift att riktigt och exakt framställa den verkliga historiska processen, att ett fasthållande vid dialektiken, ett urval av exempel som rester bekräftar triadens riktighet, inte är någon ting annat än rester av hegelianism ... Och faktiskt; om man en gång kategoriskt förklarat att det är absurt att vilja 'bevisa' någonting med hjälp av triader och att ingen ens tänkt på att göra det, vilken betydelse kan då exempel på 'dialektiska' processer ha ... envar, som läst definitionen och framställningen av den dialektiska metoden ... hos Engels ... skall se att där inte talas om de hegeliska triaderna, utan att det hela går ut på att den sociala revolutionen betraktas som en naturhistorisk utvecklingsprocess ...

Som dialektisk metod betecknade Marx och Engels – i motsats till den metafysiska – ingenting annat än den vetenskapliga metoden i sociologin, vilken består i att samhället betraktas som en i ständig utveckling stadd organism (och inte som något mekaniskt sammanfjätrat som till följd därav tillåter alla möjliga godtyckliga kombinationer av enskilda sociala element), för vars undersökning det kräves en objektiv analys av de produktionsförhållanden, vilka bildar den givna samhällsformationen, och utforskande av denna formations funktions- och utvecklingslagar” (*Vad är "folkvännerna" och hur kämpar de mot socialdemokraterna*, Första delen.)

Låt oss undersöka några exempel på vad ”analys av en process i hela dess konkretion” och principen ”sanningen är alltid konkret” innebär, jämfört med metoden ”att fastslå” en förutfattad princip för den sociala utvecklingen och förfaringsättet att hänvisa till sitt sålunda ”fastslagna” schema som undersökningsprincip.

I Tsarryssland brukade mensjevikererna säga: ”Det är nödvändigt att utveckla kapitalismen innan vi kan bygga socialismen.” Först måste kapitalismen genomgå hela sin utvecklingscykel, sedan kan socialismen realiseras; sådant var deras schema. I enlighet härmed stödde de liberalerna och avrådde arbetarna från att göra mer än kräva bättre förhållanden på arbetsplatserna.

Lenin vände sig mot dessa galenskaper. Han visade att liberalerna av rädsla för arbetarna skulle liera sig med tsaren men att enhetsfronten mellan bönder och arbetare skulle vara i stånd att gripa initiativet, göra sig av med tsaren och kapitalisterna och bygga socialismen långt innan kapitalismen någonsin nått sin fulla mognad.

Så snart den proletära revolutionen hade segrat kastades ytterligare ett schema fram – denna gång av Trotskij. ”Man kan inte bygga socialismen i bara ett land. Om revolutionen inte också äger rum i de avancerade kapitalistiska länderna, så kommer socialismen inte att kunna byggas i Ryssland.” Lenin och Stalin visade att också detta schema var grundfalskt. Ty, även om revolution inte ägde rum i de avancerade kapitalistiska länderna, så ägde enhetsfronten mellan arbetare och bönder i Sovjetunionen styrka nog för att bygga socialismen.

I västeuropeiska länder var det tidigare brukligt att säga: ”Före kommunismen måste fascismen komma.” Först kommer kapitalisterna att krossa demokratin genom att införa en fascistisk diktatur, sedan kommer arbetarna att störta den fascistiska diktaturen. Men kommunisterna svarade: Nej, vi kommer att kämpa tillsammans med alla demokratiska krafter för att bevara den borgerliga demokratin mot fascisternas angrepp, vilket kommer att

skapa de bästa förutsättningarna för arbetarklassen att gripa makten och börja bygga socialismen.

Som sista exempel tar vi det argument vi ibland hör: ”Kapitalism innebär krig; krig är därför oundvikligt.” Detta schema är även det alldeles gålet. Imperialisterna driver en politik, som kräver erövringskrig. Men imperialisterna kan inte föra sina krig utan folk. Ju mer de anstränger sig att förverkliga sin politik, desto mer avslöjar sig deras aggressivitet. Ju ivrigare en makt försöker underkasta sig en annan, ju fler provningar de tvingar på folket, desto lättare är det att mobilisera folket till kamp mot den. På så sätt kan freden bevaras. Genom att kämpa för fredens bevarande kan vi i vår kamp ställa kravet att det system som oupphörligen producerar krig måste upplösas. Krig är därför inte oundvikligt; imperialister kan besegras. De kan besegras om arbetarklassen mobiliserar alla fredsälskande krafter. Genom att sätta stopp för de imperialistiska krigsplanerna kommer vi att beträda den väg som säkrast leder till kapitalismens undergång och socialismens seger. Imperialismen upphör inte därigenom att vi väntar att den skall gå i kvav i oundvikliga krig, utan vi måste förena oss för att förhindra att den sätter sina krigsplaner i verket.

I alla dessa exempel har vi sett att erkännandet av ett färdigt schema, en abstrakt formel innebär passivitet, ett stöd för kapitalismen och förräderi mot arbetarklassen och socialismen. Men dialektiken, som förstår företeelser i deras konkreta sammanhang och rörelse visar oss hur vi skall avancera – hur vi skall kämpa, vilka vi skall förena oss med. Detta är den marxistiska dialektiska metodens omätbara tillskott till arbetarrörelsen.

Utvecklingens lagar

Vad menar vi med ”utveckling”

Då Stalin betonar nödvändigheten av att studera verkliga processer i deras rörelse och i alla deras samband påpekade han att i naturens och historiens processer alltid sker ”förnyelse och utveckling, vari någonting alltid är uppåtstigande och under utveckling och någonting alltid i upplösning och bortdöende” (*Om den dialektiska och historiska materialismen*).

När det som är uppåtstigande och under utveckling tar överhand och det som är i upplösning och bortdöende slutligen utplånas, uppstår någonting nytt.

Vi såg, då vi kritiserade den mekaniska materialismen, att processer icke upprepar samma förändringscykel i det oändliga, utan tillväxer steg för steg i takt med att någonting nytt uppstår.

Sådan är den verkliga innebörden i termen ”utveckling”. Vi talar om utveckling, där någonting nytt steg för steg utvecklas.

Därför finns det en skillnad mellan blott *förändring* och utveckling. Utveckling är en förändring, som försiggår genom tillväxt steg för steg enligt den givna företeelsens inneboende lagar.

Det finns ävenledes en skillnad mellan tillväxt och utveckling. Skillnaden är bekant för t. ex. biologer. Tillväxt innebär att bli större – blott kvantitativ förändring. Utveckling däremot innebär inte att bli större, utan att övergå till ett kvalitativt nytt stadium, att bli till något kvalitativt olikartat. En larv växer sig längre och fetare; därpå spinner den sig en kokong och uppstår slutligen som fjäril. Detta är utveckling. En larv *växer* till en större larv, men den *utvecklas* till en fjäril.

Natur- och historieprocesser exemplifierar inte blott förändring och tillväxt utan även utveckling. Kan vi nå fram till några slutsatser rörande utvecklingens allmänna lagar? Detta är vår nästa uppgift i undersökningen av den materialistiska dialektiken – att finna de allmänna

lagar, som är verksamma vid utveckling och därmed skaffa oss en undersökningsmetod att förstå, förklara och kontrollera utvecklingen.

Kvantitet och kvalitet; lagen för kvantitativ förändring till kvalitativ omvandling

Vår uppgift för oss till de i förra kapitlet två sistnämnda dragen i den marxistiska dialektiska metoden. Den första av dessa kan vi kalla ”lagen för kvantitativ förändring till kvalitativ omvandling”. Vad innebär nu detta?

All förändring har en kvantitativ aspekt, dvs. ett tillstånd där bara en ökning eller minskning av någonting sker, utan att därmed beskaffenheten hos det som ökar eller minskar undergår någon förändring. Men kvantitativ förändring, ökning eller minskning, kan inte fortgå i det oändliga. Vid ett visst stadium leder den ofelbart till en kvalitativ förändring; vid denna kritiska punkt (eller ”knotpunkt” (nodal point) som Hegel kallade den) äger den kvalitativa förändringen rum förhållandevis snabbt, genom ett språng.

Om vi t. ex. värmer vatten så fortsätter det inte att bli varmare och varmare i det oändliga; vid en viss kritisk temperatur börjar det omvandlas från flytande till gastillstånd, till ånga. Ett rep kan belastas med en allt större vikt, men det kan inte belastas med en hur stor vikt som helst; när belastningen når sin kritiska punkt brister repet. En ångpanna kan motstå ett ökande ångtryck – men vid ett visst tryck exploderar den.

Vår lag för omvandlingen av kvantitativa till kvalitativa förändringar är även verksam i samhället. Innan det industri-kapitalistiska systemet kan bli till måste det dels äga rum en ackumulationsprocess av rikedomar i penningform, vilka koncentreras i några få privatas händer (till största delen sker det genom kolonial utplundring), dels måste ett egendomslost proletariat bildas (genom förvandling av allmän mark till enskild och bortjagandet av bönder från marken). Vid en viss punkt i denna process, då *tillräckligt* mycket pengar har ackumulerats för att kunna förse industriföretag med kapital och då tillräckligt många människor har proletariserats för att kunna bidra med det nödvändiga arbetet, har förhållandena mognat för industrikapitalismens framträdande. Vid denna punkt har ett hopande av kvantitativa förändringar givit upphov till ett kvalitativt nytt stadium i samhällets utveckling.

I allmänhet sker kvalitativa förändringar med en relativ plötslighet – genom ett språng. Någonting nytt blir plötsligt till, men det föregicks av en gradvis, evolutionär process av kontinuerlig kvantitativ förändring.

Vi har alltså funnit att en kontinuerlig, gradvis kvantitativ förändring vid en viss punkt övergår i en diskontinuerlig, plötslig kvalitativ förändring. Vi har redan i flera tidigare kapitel anmärkt att de flesta som har undersökt utvecklingslagarna för samhälle och natur enbart har undersökt dem från den kontinuerliga utgångspunkten. Det innebär att man bara har undersökt dess tillväxtprocesser och kvantitativa förändring, men underlåtit att undersöka dess kvalitativa aspekter, dvs. det faktum att i den gradvisa tillväxtprocessen en ny kvalitet vid en viss tidpunkt plötsligt ger sig till känna. En omvandling har ägt rum.

Ändå är detta vad som hela tiden sker. Om man kokar vatten i en kastrull börjar vattnet plötsligt att koka när kokpunkten är nådd. Om man steker ägg blir plötsligt det flytande innehållet fast vid beröringen med den heta stekpannan. Sak samma om man önskar förändra samhället. Vi kan bara förändra det kapitalistiska samhället till ett socialistiskt om vi ersätter en klass' styre med en annan klass' styre – det innebär en radikal omvandling, ett språng till ett nytt samhällstillstånd, en revolution.

Om vi å andra sidan undersöker kvaliteten för sig finner vi att kvalitativa förändringar sker som följd av ett hopande av kvantitativa förändringar. Skillnader i kvalitet beror i sista hand på skillnader i kvantitet.

Just som kvantitativa förändringar vid en viss tidpunkt måste resultera i kvalitativa förändringar, så måste vi studera det kvantitativa underlaget vid kvalitativa förändringar för att själva kunna åvägbringa kvalitativa förändringar. Vi måste noga ha reda på vad som skall ökas och vad som skall minskas, om det vi vill uppnå skall kunna förverkligas.

Naturvetenskapen lär oss hur renodlat kvantitativ skillnad – addition eller subtraktion – blir till kvalitativ skillnad i naturen. Till exempel, adderandet av en proton i en atomkärna förvandlar ett grundämne till ett annat. Alla grundämnens atomer är bildade av kombinationer av samma protoner och elektroner, men en rent kvantitativ skillnad i antalet ingående protoner och elektroner ger upphov till olika slags atomer, olika grundämnen med olika kemiska egenskaper. En atom som består av en proton och en elektron är således en väteatom, men om ytterligare en proton och elektron tillföres blir det en heliumatom osv. På samma sätt förhåller det sig med kemiska föreningar, där adderandet av en atom till en molekyl förvandlar ett ämne till ett annat med helt andra kemiska egenskaper. I allmänhet beror kvalitetsskillnader på skillnader i kvantitet.

Engels diskuterade aspekten i *Om dialektiken i naturen*:

”I naturen kan, på ett sätt som är noggrant fastställt för varje individuellt fall, kvalitativa förändringar endast äga rum genom antingen en kvantitativ ökning eller minskning av materia eller rörelse ...

Alla kvalitativa olikheter i naturen vilar på olikheter i kemisk byggnad eller på olika kvantiteter eller rörelseformer. eller, vilket nästan alltid är fallet, på båda. Därför är det omöjligt att förvandla en kropps kvalitet utan att öka eller minska materie- eller rörelsemängden, dvs. utan att kvantitativt förändra kroppen ifråga.”

Denna egenskap hos den dialektiska lagen, som sammanbinder kvantitet och kvalitet, är välkänd för dem som studerar populärlitteraturen om atombomben. För att göra en atombomb är det nödvändigt att ha isotopen U-235; den vanligare isotopen U-238 är till ingen nytta. Skillnaden mellan de två är blott kvantitativ, en skillnad i atomvikt, beroende på antalet neutroner. Men denna kvantitativa olikhet i atomvikt mellan 235 och 238, gör hela skillnaden mellan ett ämne som har de för atombomben nödvändiga egenskaperna och ett ämne som inte har det. Vidare behövs en viss kvantitet av U-235, en ”kritisk massa”, innan den kan bringas att explodera. Om massan inte är tillräckligt stor, kommer den kedjereaktion, som utgör explosionen, inte att inträffa; när den ”kritiska massan” har ernåtts, inträffar explosionen.

Vätebombens explosion beror likaledes av att vissa bestämda kvantitativa villkor skall vara uppfyllda. Den termonukleära reaktion, som utgör explosionen kan endast äga rum vid en tillräckligt hög temperatur. Därför måste denna temperatur alstras, exempelvis genom en atombomsexplosion, för att vätebomben skall bringas att explodera.

Här inser vi att kvantitativa förändringar vid en viss tidpunkt förvandlas till kvalitativa förändringar och att kvalitativa förändringar beror av kvantitativa förändringar. Detta är en allmän egenskap hos utvecklingen. Hur kommer det sig att en sådan utveckling äger rum?

Utveckling äger rum genom motsatsernas enhet och kamp

I allmänhet är anledningen till att kvantitativ förändring övergår i en kvalitativ att söka i själva beskaffenheten och innehållet hos den föreliggande processen. Därför kan vi i varje enskilt fall, för såvitt vår kunskap är tillräcklig, förklara om och varför en kvalitativ förändring kommer att inträffa och varför den i så fall inträffar vid en viss tidpunkt.

För att vår förklaring skall vara värd tilltro måste vi undersöka fakta i målet. Vi kan inte ”tänka ut” en förklaring enbart med dialektikens hjälp; dialektikens uppgift är i stället att tala om för oss hur vi skall samla och undersöka vårt material. Låt oss tänka oss ett fall, där vi inte vet hur och varför förändring äger rum. I detta fall är vår uppgift, genom att studera fakta i fallet, att utröna vad som sker. Det är möjligt, eftersom det inte döljer sig något mysterium bakom det kvalitativt nya uppträdande.

Vi kan konkret ta exemplet med de kvalitativa förändringarna vid vattenkokning.

När värme tillförs en vattenmassa inrymd i en kastrull, blir verkan att hastigheten hos de molekyler som utgör vattnet ökas. Så länge vattnet befinner sig i flytande tillstånd är attraktionskraften mellan molekylerna tillräcklig för att hela massan skall hänga samman som vatten i kastrullen, fastän vissa molekyler vid ytan kontinuerligt lämnar den koherenta vattenmassan. Vid kokpunkten har molekylhastigheten ökat så att molekyler i stort antal genom den höga hastigheten lämnar massan. En kvalitativ förändring kan iakttagas. Stora bubblor börjar stiga upp i kastrullen och vattnet förvandlas hastigt till ånga. Förändringen sker uppenbarligen till följd av motsatser i verksamhet i vattenmassan – molekylernas tendens att lösgöra sig mot attraktionskrafterna dem emellan. Den förstnämnda tendensen förstärks fram till den punkt då den överflyglar den senare som ett resultat av den yttre tillförseln av värme.

Ett annat exempel som vi har undersökt är då ett rep brister när dess belastning blir alltför stor. Här kan vi se en kvalitativ förändring äga rum som ett resultat av motsättningen mellan repets tånjbarhet och belastningens storlek.

Våra exempel leder oss fram till den allmänna slutsatsen att, för att tala med Stalin, ”innehållet i utvecklingsprocessen, innehållet i kvantitativa förändringars omvandling till kvalitativa förändringar” består av motsatsernas kamp – motsatta tendenser, motsatta krafter – i tinget och i processen.

Lagen att kvantitativa förändringar omvandlas till kvalitativa och att kvalitetskillnad ytterst beror på kvantitetsskillnad leder oss över till lagen om motsatsernas enhet och kamp.

Så här formulerar Stalin denna lag, detta grunddrag i dialektiken, i sin *Om den dialektiska och historiska materialismen*:

”I motsats till metafysiken utgår dialektiken ifrån att naturföremålen, naturföreteelserna kännetecknas av inre motsättningar, ty de äger alla sin positiva och sin negativa sida, sitt förflutna och sitt tillkommande, sitt bortdöende och sitt framväxande, att kampen mellan dessa motsatser, kampen mellan det gamla och det nya, mellan det bortdöende och det uppkommande, mellan det som upphör att vara till och det som utvecklas utgör det inre innehållet i utvecklingsprocessen, det inre innehållet i kvantitativa förändringars förvandling till kvalitativa.

Därför anser den dialektiska metoden att utvecklingsprocessen från det lägre till det högre inte försiggår i form av en harmonisk utveckling av företeelserna, utan i form av ett blottande av de motsägelser, som kännetecknar föremålen och företeelserna, i form av ”kamp” mellan de motsatta tendenser, vilka verkar på basen av dessa motsägelser.”

För att förstå utveckling, för att förstå hur och varför kvantitativa förändringar övergår i kvalitativa, för att förstå hur och varför det kommer sig att omvandling från ett gammalt kvalitativt stadium till ett nytt kvalitativt stadium sker, måste vi förstå motsägelserna i varje ting och process, som föreläggs oss, och förstå hur ”kamp” utvecklas ur motsägelserna.

Vi måste förstå detta konkret, för varje enskilt fall, och livligt hålla Lenins varning att ”det grundläggande i dialektiken är: Sanningen är alltid konkret” i minnet. Vi kan inte härleda utvecklingslagarna för det enskilda fallet ur dialektikens allmänna principer; vi måste

upptäcka dem genom konkret undersökning i det konkreta fallet. Men dialektiken har försett oss med vetenskapen om hur vi skall systematisera våra undersökningar.

Den sociala utvecklingens dialektik – kapitalismens motsättningar

Utvecklingens dialektik – motsatsernas enhet och kamp – har ytterst noggrant utarbetats i den marxistiska samhällsvetenskapen. Från arbetarklassens kampståndpunkt, med arbetarklassens erfarenheter som utgångspunkt, är det möjligt att utarbeta en dialektisk förståelse av kapitalismens motsättningar och deras utveckling.

Principerna för samhällets utveckling avviker inte till sitt innehåll från, utan är identiska med dem som gäller för naturens utveckling, fastän de gestaltar sig annorlunda. Engels sade i *Anti-Dühring*:

”... vad själva principen angår hyste jag inga tvivel om att samma dialektiska rörelselagar gör sig gällande i naturens virrvarr av otaliga förändringar som i händelsernas skenbara tillfälligheter i historien.”

Marxismens förklaring av kapitalismens motsättningar, den dialektiska metodens slutliga triumf, förklarades av Engels i *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap*.

Kapitalismens grundläggande motsättning är inte blott konflikten mellan två klasser, som står emot varandra likt två yttre krafter, vilka kommer i konflikt. Nej, motsättningarna ligger i själva det sociala system, på vars grund klasskonflikterna uppstår och verkar. Kapitalismen medförde en

”koncentration av produktionsmedlen i stora verkstäder och fabriker, vars omvandling till produktionsmedel i själva verket var ett församhälleligande. Men de församhälleligade produktionsmedlen och dess produkter behandlades som om de fortfarande vore *individers* produktionsmedel och redskap. Hittills hade ägaren till arbetsredskapen tillägnat sig avkastningen eftersom den i regel var hans egen, med andra människors mer-produkter som undantag; ägarna till produktionsredskapen fortsatte nu att tillägna sig avkastningen, fastän det inte längre var *deras produkter*, utan uteslutande ett resultat av *andras arbete*. Därför tillägnades avkastningen, som nu producerades socialt, inte längre av dem som verkligen hade hållit produktionsredskapen i gång och verkligen producerat avkastningen, utan av *kapitalisterna*.”

Kapitalismens grundläggande motsättning är därför motsättningen mellan samhällelig produktion och kapitalistiskt tillägnande. På basis av denna motsättning utvecklas kampen mellan klasserna.

”Hos denna motsättning ... ligger fröet till nutidens alla konflikter ... Motsättningen mellan församhälleligad (social) produktion och kapitalistiskt tillägnande kom till uttryck som den antagonistiska motsättningen mellan proletariat och bourgeois.”

Motsättningen kan bara lösas genom arbetarklassens seger i och med att proletariatet upprättar sin diktatur och genomför socialt ägande och tillägnande för att motsvara den sociala produktionen.

Vårt exempel illustrerar mycket bra kärnan i vad Stalin sade om ”kamp mellan motsatta inriktningar, som verkar på basen av dessa motsägelser.” Klasskampen är en realitet och verkar på basen av de motsättningar som finns inom själva samhällsformationen.

Genom den kamp som försiggår mellan motsatta inriktningar, motsatta krafter, vilka uppstår på basen av de motsättningar som finns inom själva samhällsformationen, sker samhälleliga omvandlingar, dvs. språng till kvalitativt nya stadier av samhällets utveckling.

På så sätt har den dialektiska utvecklingens lagar, sammanfattade i teserna om kvantitativ förändring till kvalitativ omvandling och motsatsernas enhet och kamp, befunnits verksamma vid samhällets utveckling. För att kunna förverkliga en socialistisk samhällsomvandling måste

därför arbetarklassen förstå den sociala situationen i ljuset av dialektikens lagar. Vägleda av sin sålunda vunna insikt måste arbetarna grunda sin kamps taktik och strategi på konkret analys av faktiska förhållanden vid varje stadium av kampen.

Motsättningar

I processer inneboende motsättningar

I förra kapitlet undersökte vi hur kvalitativa förändringar orsakas av kamp mellan motsatta krafter. Vi exemplifierade förhållandet med olika omvandlingar av aggregationstillstånd från flytande till fast form och gasform, och med samhällets omvandling från kapitalism till socialism. I varje exempel är ”motsatta inriktningar” verksamma, vars ”kamp” utmynnar i en fundamental omvandling, en kvalitativ förändring.

”Kampen” försiggår inte ytligt och tillfälligt. Vi har inte förstått den riktigt, om vi tror den vara ett resultat av krafter eller inriktningar, som uppstår oberoende av varandra och som tillfälligtvis möts, stöter ihop och råkar i konflikt.

Icke så. Kampen försiggår på djupet och är nödvändig, ty den uppstår ur och är avhängig av beskaffenheten av processen i sin helhet. De motsatta inriktningarna är ej oberoende av varandra, utan är ouplösligt förenade som delar eller aspekter av en enda enhet. De verkar och kommer i konflikt på grund av den motsättning som är inrymd i processen i sin helhet.

Rörelse och förändring kommer till stånd genom orsaker som är *inrymda* i föremål och processer, alltså genom *inre* motsättningar.

Den äldre mekaniska uppfattningen av rörelse var t. ex. att den bara ägde rum, när en kropp kolliderade med en annan. Man såg ingen inre orsak till rörelse, ingen ”egenrörelse”, blott yttre orsaker. Uppfattningen har självfallet visats vara oriktig, ty motsatta inriktningar, verksamma under förloppet av ett tillstånds förändring, verkar mot bakgrund av den motsatsernas enhet som attraktiva och repulsiva krafter inrymda i alla fysiska fenomen utgör.

Klasskampen i det kapitalistiska samhället uppstår t. ex. mot bakgrund av enheten av motsatser mellan församhälleligt arbete och privat tillägnande. Den uppstår inte som ett resultat av påverkan utifrån, utan som en nödvändig följd av motsättningarna i själva kärnan av det kapitalistiska systemet. Högermän och socialdemokrater försöker ibland förespegla att klasskampen anstiftas genom yttre påverkan – av ”kommunistiska agitatorer” och ”sovjetagenter”. De tror att om man bara blir kvitt denna yttre påverkan, så kunde det kapitalistiska systemet klara sig mycket väl i det tillstånd det befinner sig.

Den inre nödvändigheten av motsatta krafter kamp och kampens utgång, grundade på i processen i sin helhet inrymda motsättningar, är inte något som filosofiska taskspelare har hittat på. Förhållandet är av största praktiska betydelse.

Borgerliga teoretiker kan t. ex. mycket väl erkänna förekomsten av klasskonflikter i det kapitalistiska samhället. Vad de däremot inte erkänner, är denna kamps nödvändighet; att den grundar sig på motsättningar som inryms i det kapitalistiska systemets kärna och att kampen oundvikligen kommer att kulminera i själva systemets undergång till förmån för ett nytt och högre samhällssystem. Därför försöker de mildra klasskampen, tona ner den och försona de kämpande klasserna, vilket allt har till uppgift att bevara det kapitalistiska systemet orubbat. Just denna borgerliga uppfattning av klasskampen har införts i arbetarrörelsen av socialdemokratin.

I kamp mot just en sådan ytlig, metafysisk uppfattning av klasskonflikterna påpekade Lenin i *Staten och revolutionen*:

”Det viktigaste i Marx' lära är klasskampen. Så brukar man mycket ofta säga och skriva. Men det är inte riktigt ... Att inskränka marxismen till läran om klasskampen, innebär att stympa marxismen, att förvanska den, att reducera den till det, som är antagligt för bourgeoisin. Marxist är endast den, som *utsträcker* erkännandet av klasskampen till erkännandet av *proletariatets diktatur*. Häre ligger den djupaste skillnaden mellan marxisten och den vanliga små- (och även stor-) borgaren. Med denna provosten bör man kontrollera, huruvida man *verkligen* förstår och erkänner marxismen”.

I allmänhet är motsättningar inrymda i varje process. Den kamp, som utmärker processen härrör inte från en konflikt mellan yttre, tillfälligtvis motsatta faktorer, utan är ett uttryck för motsättningar, som ligger i själva processens natur. Detta bestämmer processens utgång.

Motsättning består av motsatsernas enhet och kamp

Dialektikens själva huvudtes är tesen, att motsättningar är inrymda i företeelsernas natur – att den drivande kraften till kvalitativa förändringar är innehållen i alla naturens och samhällets processer och att vi för att förstå, kontrollera och bemästra företeelser i praktiken, måste utgå från en konkret analys av företeelsernas motsättningar.

Exakt vad menar vi då med ”motsättning”?

Enligt den gängse, metafysiska uppfattningen finns motsättningar i våra begrepp om föremål, bara inte i själva föremålet. Vi kan göra motsägelsefulla påståenden om föremål, varvid vi konstaterar motsättningar i vad vi har sagt om föremålet; men motsättningar i föremålet är otänkbara. En sådan uppfattning utger motsättning för att blott och bart vara en logisk relation mellan påståenden och alls inte en faktisk relation mellan föremål. Uppfattningen är en följd av att man betraktar företeelser statiskt, som ”fixa och färdiga” och bortser från deras rörelse och dynamiska växelverkan.

Om vi undersöker faktisk, sammansatt rörelse och växelverkan mellan faktiska, sammansatta föremål och företeelser, så kommer vi att finna att motsägande inriktningar kan existera och verkligen existera i dem. Om t. ex. krafter som verkar i en given kropp förenar attraktion och repulsion, så är det en reell motsättning. Och om samhället i sin rörelse förenar tendensen att församhälleliga produktionen med tendensen att bevara det privata tillägnet av avkastningen, så är också det en reell motsättning.

Existensen av motsättningar i föremål är egentligen ett allbekant faktum. Det finns inget som helst egendomligt däri, och vi tar det ofta i beaktande i våra vardagliga samtal. Vi talar t. ex. ofta om att en människa har en ”motsägelsefull” karaktär eller att hon är ”en härva av motsägelser”. Därmed avses att hon ådagalägger motsatta inriktningar i sitt beteende, såsom hänsyn och brutalitet, våghalsighet och feighet eller själviskhet och självupppoffring. Motsägande relationer är också föremål för vardagsskvaller, när vi talar om gifta par som alltid grälar men inte är lyckliga åtskilda.

Sådana exempel visar, att man när det i den marxistiska filosofin talas om ”motsättningar i föremål och företeelser” inte uppfinnar någon långsökt filosofi, utan att man stöder sig på sådant som är bekant för var och en. Ordet ”motsättning” används inte heller i någon ny och mystisk betydelse, som man själv har inlagt, utan ordet används i sin vanliga, vardagliga betydelse.

En reell motsättning är en enhet av motsatser. Det finns en faktisk motsättning inrymd i, som vi uttrycker oss, ett föremål, en process' eller ett förhållandes själva natur, när i föremålet, processen eller förhållandet motsatta inriktningar är förenade på ett sådant sätt, att den ena inte kan tänkas utan den andra. Vid motsatsens enhet är motsatserna sammanhållna i ett ömsesidigt beroendeförhållande, vari den ena är den andras existensvillkor.

Klassmotsättningen mellan arbetare och kapitalist i det kapitalistiska samhället är ett exempel på just en sådan motsatsernas enhet, ty i detta samhälle kan inte arbetarna tänkas utan kapitalisterna eller kapitalisterna utan arbetarna. Samhällets natur är sådan att dessa motsatser är sammanhållna i en ouplöslig enhet. Denna enhet av motsatser är själva kärnan i den kapitalistiska samhällsformationen. Kapitalismen är ett system, vari kapitalister utsuger arbetare och arbetare utsugs av kapitalister.

Motsatsernas enhet i en process, gör motsatsernas kamp oundviklig och nödvändig. Emedan de motsatta förhållandena är ouplösligt förenade, finns det ingen möjlighet att undvika kamp. Eftersom t. ex. motsatta klasser är förenade i det kapitalistiska samhället, försiggår detta samhälles utveckling, och måste försiggå i form av klasskamp.

Vi kan också tala om motsatsernas ömsesidighet i en motsättning. Eftersom de förenas i kamp bli varje motsägande inriktning till sin förhandenvarande karaktär och verksamhet påverkad, modifierad och genomträngd av den andra på många sätt i varje stadium av kampen. Varje sida påverkas hela tiden av sin relation till den andra.

Vad motsättningar resulterar i

Ett sätt att begripa, kontrollera och bemästra naturens och samhällets processer är att förstå deras motsättningar och följderna av dem – dvs. vad motsättningarna resulterar i.

Motsättningar är förändringens drivfjäder. Om vi vill förstå hur företeelser förändras och om vi vill kontrollera och dra nytta av förändringar, så måste vi förstå företeelsernas motsättningar.

Hur kommer det sig att vi säger, att motsättningar är förändringens drivfjäder? Det är därför att endast närvaron av motsättningar i en process underkastar processens inre förhållanden förändringens nödvändighet. En process som inte rymde några motsättningar skulle blott fortsätta och fortsätta på samma sätt ända tills någon yttre kraft hindrade den eller gav den en ny inriktning. En rörelse utan motsättningar skulle bli en oändlig upprepning av samma rörelse. Det är närvaron av motsättningar, dvs. av motsägande rörelseinriktningar eller av motsatsernas enhet och kamp, som frammanar rörelseförändringar i en process' förlopp.

Man kan ju försöka föreställa sig ett samhälle utan motsättningar. Det vore ett samhälle, där alla skulle tillfredsställa sina samtliga behov genom att fortsätta att göra samma saker på samma sätt. Samhället skulle aldrig förändras. Rörelse skulle naturligtvis finnas i och med att människor gjorde ett eller annat hela tiden, men rörelsen vore alltid densamma. En process funnes, men den vore ständigt upprepad.

Alltnog, ett sådant samhälle finns inte och kan aldrig finnas, ty ur själva beskaffenheten hos människors livsbetingelser följer, att motsättningar alltid kommer att förhärska i det mänskliga samhället. Genom att tillfredsställa vissa behov skapar människan andra otillfredsställda behov, och genom att utveckla sina produktivkrafter skapar människor nya tillstånd, varvid det blir nödvändigt att förändra samhällets förhållanden och institutioner på ett sätt som svarar mot produktiv-krafternas nivå. Därför sker förändringar i samhället. Samhällsprocessen är inte en identiskt upprepad process, utan en process där ständigt nya föremål och företeelser blir till. En del metafysiska materialister försökte beskriva världsalltet som ett system av partiklar som kolliderade och därigenom påverkade varandras rörelser. Ett sådant världsallt vore ett världsallt av ständig partikelrörelse men det vore ett världsallt av en ständigt upprepad sådan. Det reella världsalltet är inte så beskaffat eftersom det är fullt av motsättningar – motsättningar mellan attraktion och repulsion som fysiken beskriver, mellan atomernas förening och upplösning som kemin beskriver och mellan livsprocesser och organismens förhållande till sin omgivning som biologin beskriver. Det är verkningarna av

dessa motsättningar (i sin speciella form i speciella processer) som bestämmer de faktiska förändringarna i verkligheten.

Vi ser att där motsättningar är närvarande blir också en bestämd verkan av dem uppenbar. Motsättningarna råkar i kamp till följd av den enhet de utgör. En process är resultatet av den ena grundläggande motsättningens inverkan på den andra.

Motsättningarnas säregenhet och allmängiltighet

Motsättning är ett allomfattande grunddrag i alla processer. Varje säreget slag av process har sina säregna motsättningar, vilka utmärker processen och avgränsar den från andra processer.

Detta faktum framhävde Mao Tse-tung i sin uppsats *Om motsättningar*, vari han bidragit med den konsekventaste analys av tesen som den marxistiska litteraturen kan uppvisa. Han skiljer mellan ”det allmängiltiga” och ”det säregna” i en motsättning.

Vi kan aldrig bestämma vad som kommer att hända i ett givet fall eller hur vi skall kunna kontrollera en speciell process enbart med utgångspunkt från teorin om motsättningar. Vi har redan framhållit att den dialektiska metoden inte består i att tillämpa ett förutbestämt schema vid tolkningen av skilda företeelser, utan i att grunda sina slutsatser enbart på ”konkret analys av konkreta förhållanden”.

Varje slag av process känner sin egen dialektik, som bara kan förstås genom ett noggrant studium av den speciella processen. Dialektiska skeenden tar sig t. ex. olika gestalt i den mikrokosmiska världen jämfört med den värld vi förnimmar med våra sinnen. Dialektiska skeenden i levande organismer är inte desamma som skeenden i oorganisk materia.

Dialektiken för det mänskliga samhället är ytterligare en ny rörelselag. Varje stadium i det mänskliga samhällets utveckling gestaltar sig dessutom alldeles speciellt.

Inriktningen mellan attraktion och repulsion vid fysikalisk rörelse och mellan klassintressen i samhällen är båda exempel på motsättningar. Detta är bevis för motsättnings allmängiltighet. Men var och en har sina särdrag, olika den andras. Detta är bevis för motsättnings säregenhet.

Vi kan aldrig tillgodogöra oss vare sig fysikens eller samhällets lagar om vi envisas med att härleda dem ur det allmängiltiga begreppet motsättning. Vi kan endast lära dem genom att undersöka fysikaliska och samhällsliga processer. Fysikalisk rörelse och samhällets rörelse är strängt artskilda former av rörelse, varför de motsättningar som studeras av samhällsvetenskaperna och de former de tar sig är helt olika de som studeras i fysiken. Sociala och fysikaliska processer är lika i det avseendet att de båda rymmer motsättningar, men olika med avseende på de motsättningar var och en innehåller.

Den motsättning som *utmärker* varje slag av process kan vi kalla väsensmotsättning i det slaget av process. Motsättningen mellan attraktiva och repulsiva krafter är väsensmotsättning i fysikaliska processer och motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden är väsensmotsättning i samhällsliga processer.

Om vi ytterligare undersöker den väsensmotsättning som utmärker olika slags processer, så kan vi säga att de kommer till uttryck på speciella sätt i speciella situationer i varje given process.

Exempelvis tar sig väsensmotsättningen i sociala processer speciella uttryck i varje speciell samhällsformation. Motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden tar sig säregna former, beroende på hur samhället är ordnat. I det kapitalistiska samhället kommer den till uttryck i en speciell kapitalistisk form genom motsättningen mellan produktionens allt större grad av församhälleligande och bibehållandet av det privata tillägnet.

Förhållandet mellan varje art av levande organism och dess omgivning är också en motsättning. Organismen lever endast med hjälp av sin omgivning och på samma gång innehåller dess omgivning faror för dess liv, som ständigt måste övervinnas. I människans fall tar motsättningen gestalt i förhållandet mellan människan och naturen; detta förhållande blir allt speciellare med varje stadium i människans sociala utveckling. Människor är en del av naturen och lever genom naturen, och människor fortsätter att leva genom att bekämpa naturen och underkasta den sin vilja. Under människors utveckling utvecklas också motsättningen och tar sig åter och åter nya former. Den är t. ex. närvarande under såväl urkommunism som kommunism, fastän i olika skepnader.

För att kunna förstå en process och lära sig att kontrollera och bemästra den är det nödvändigt att känna väsensmotsättningen och att undersöka den speciella form den tar sig i speciella fall.

Motsättningsars följder

Enheten av motsatser i en motsättning utmärks ofta av att den ena motsatsen dominerar över den andra, eller annorlunda uttryckt av förhållandet har formen överordnad – underordnad. En fysikalisk enhet av attraktion och repulsion kan t. ex. domineras av vissa attraktiva eller repulsiva krafter. Enheten är sådan, att den ena sidan är starkare än den andra eller att de motsatta inriktningarna är jämnstarka.

Varje kvalitativt stadium i en process motsvaras av ett bestämt dominansförhållande. En kropps fasta form, flytande form och gasform motsvaras av bestämda dominansförhållanden i den enhet mellan attraktion och repulsion som utmärker kroppens molekyler. På samma sätt spelar det privata tillägnet i det kapitalistiska samhället en dominerande roll i förhållande till sin motsats, den samhällsliga produktionen, och kapitalistklassen dominerar över arbetarklassen. Om detta dominansförhållande ställdes på huvudet så skulle det betyda en kvalitativ förändring nämligen det kapitalistiska samhällets undergång och ett nytt samhälles födelse.

Dominansförhållanden är uppenbarligen till själva sin natur obeständiga och benägna att förändras, även om de i vissa fall förblir under en lång tid. Om förhållandet uppträder som ett jämvikts- eller balanstillstånd, så är jämvikten till sin natur instabil, eftersom kampen mellan motsatserna fortsätter och den ena hela tiden strävar att underkasta sig den andra. Om så den ena underkastat sig den andra medger motsatsernas kamp möjligheten att dominansförhållandet ställs på huvudet.

”Motsatsernas enhet”, sade Lenin, ”är betingad, tillfällig, övergående och relativ. Motsatsernas kamp är absolut.” Uppenbarligen är Lenins beskrivning helt riktig. Hurdant dominansförhållandet med avseende på motsatsernas enhet än må vara, så strävar det alltid efter att förändras, i vilket fall den föregående enheten av motsatser upplöses och en ny enhet av motsatser kommer i dess ställe.

Följden av motsatsernas skiftande kamp blir därför en förändring av det dominansförhållande, som var utmärkande för den ursprungliga enheten av motsatser.

En sådan förändring innebär en förändring i tingets natur, från ett stadium till ett annat, från ett ting till ett annat och betyder inte bara en yttre variation, utan en förändring av tingets karaktär och rörelselagar.

Det är just precis en sådan förändring som vi såg fallet vara med en ”kvalitativ” förändring.

Om vi exempelvis målar en svart järnbit röd, så har vi bara åstadkommit en yttre förändring (som påverkar järnbitens reflektion av ljuset och därmed ter sig annorlunda för en betraktare) men icke en kvalitativ förändring enligt vår definition. Om järnbiten å andra sidan upphettas till smältpunkten så är detta en kvalitativ förändring. Den kommer till stånd som en förändring av det förhållande mellan attraktiva och repulsiva krafter som utmärker metallbitens

molekylära tillstånd. Metallen övergår från fast till flytande form, dess karaktär och rörelselagar förändras på olika sätt, den undergår alltså en kvalitativ förändring.

Kvalitativ förändring är följden av en förändring i balansen mellan motsatser. Den förbereds av en serie kvantitativa förändringar som påverkar dominansförhållandet mellan en enhets motsatser. Då dominansförhållandet förändras sig övergår den kvantitativa förändringen i kvalitativ.

När en grundläggande eller kvalitativ förändring uppkommer genom en föregående enhets upplösning och en ny enhet av motsatser träder fram, förändras också motsatserna själva. Den sida som övergår från att vara behärskad till att vara härskande liksom också den sida som går åt motsatt håll förändras i processen. Härigenom återfinns vi inte samma gamla motsatser i det kvalitativt nya tillståndet, utan genom att förhållandet förändras, förändras också de motsatser som sammanhålls i motsättningen. En ny enhet av motsatser, en ny motsättning träder i dagen.

När t. ex. arbetarklassen blivit starkare än kapitalistklassen och övergår från att ha varit behärskad till att bli härskande försvinner i samhällets kvalitativt nya stadium kapitalisterna som klass (eftersom arbetarklassen berövar dem deras existensvillkor som kapitalister) och arbetarklassen blir reellt en ny klass i det fullständigt nya samhället. Samhällets motsättningar förändras; det äldre tillståndets kännetecknande motsättningar försvinner och nya föds. Kampen mellan arbetarklassen och kapitalisterna kommer till ett slut och utbildas i andra former.

Yttre och inre orsaker till kvalitativ förändring

I hur stor utsträckning bestäms övergången från kvantitativ till kvalitativ förändring av utvecklingen av den motsättning som är inrymd i processen, och i hur stor utsträckning bestäms övergången av tillfälliga eller yttre faktorer?

Den bestäms av båda fast på olika sätt.

Både i natur och samhälle står ständigt olika ting i växelverkan och påverkar varandra. Därför spelar nödvändigtvis yttre faktorer en roll vid företeelsers och föremåls förändringar. Samtidigt bestäms förändringens karaktär utan undantag av inre faktorer.

Mao Tse-tung diskuterade frågeställningen i sin uppsats *Om motsättningar*. Hans slutsats blev:

”Motsättningen inom en företeelse är den primära orsaken till företeelsens utveckling, medan dess samband med andra företeelser – i samverkan och växelverkan – är en sekundär orsak ... Yttre orsaker är ett villkor för förändringen, medan inre orsaker är själva grunden för förändringar. Yttre orsaker blir verksamma genom inre.”

Tänk t. ex. på vad som händer då en kyckling kläcks. Kycklingen utvecklas inte inuti ägget, såvida inte värme tillförs utifrån. Men vad som utvecklas och kläcks fram beror på beskaffenheten av det som finns inuti ägget. Mao påpekar: ”1 en lämplig temperatur förändras ett ägg till en kyckling men inte någon temperatur kan medverka till att förändra en sten till en kyckling, emedan en sten och ett ägg har olika beskaffenhet.”

Vatten kokar inte om det inte värms. Men kokning genom värmeförsel kommer till stånd på grundval av de inre motsättningar mellan attraktion och repulsion som bestämmer vattenmolekylernas tillstånd.

Likadant är det i samhället. En revolution kommer inte till stånd utan yttre orsakers inverkan men dess karaktär och konsekvenser, och naturligtvis det förhållandet att den överhuvudtaget sker beror på inre orsaker. Betingelserna för den ryska revolutionen stod att söka i motsätt-

ningarna inom det ryska samhället. Dessa gjorde revolutionen oundviklig och bestämde dess förlopp. Men vad som faktiskt igångsatte 1917 års revolution var något yttre, nämligen de förhållanden som följde i det imperialistiska krigets spår.

Om vi söker beskriva kvalitativa förändringar i allmänhet, så skall vi finna att deras kvalitativa karaktär blott kan förklaras med inre orsakers verksamhet. De speciella motsättningar, på vilka det föregående kvalitativa tillståndet baserades, bestämmer strukturen på det nya kvalitativa tillståndet. Yttre orsaker påverkar endast föremåls och företeelsers kvantitativa förändringar – tid och plats för deras upprinnelse och den hastighet med vilken de hålls i rörelse.

”Rent yttre orsaker kan bara leda ... till förändringar i storlek och kvantitet och förklarar inte varför företeelser är olika på tusen och ett sätt eller varför företeelser övergår i varandra” (Mao Tse-tung, *Om motsättningar*).

Klasskampen i det kapitalistiska samhället kan utvecklas i långsammare eller snabbare takt, beroende på ett stort antal speciella yttre orsaker. Men själva klasskampens existens, dess fortvaro, dess riktning och slutliga utgång bestäms av motsättningar som finns i det kapitalistiska systemet.

Plötslig och gradvis övergång vid kvalitativ förändring

Eftersom kvalitativ förändring är följden av motsättnings utveckling kan vi säga att hela den process som motsatsers kamp utgör, kan ses som en process vari en kvalitet ersätter en annan – en ny kvalitet ersätter en föregående. Den föregående kvaliteten innebar den ena beståndsdelens övermakt över den andra. En omkastning av maktförhållandet leder till att tillståndet övergår till ett kvalitativt nytt tillstånd. I denna mening är var och en av motsatserna i en enhet innehavare av en bestämd kvalitet. Den enes kamp att vidmakthålla sin överlägsenhet upprätthåller det gamla kvalitativa tillståndet och den andres kamp för att vända dominansförhållandet till sin fördel är en strävan att ersätta den gamla kvaliteten med den nya.

Allt liv är en enhet av motsatser, alltså av uppbyggande och nedbrytande av levande materia. Så länge uppbyggandet vidmakthåller sin dominans i enheten upprätthålles livsfunktionerna. Så snart motsatsen vinner överhanden begynner döden.

Om vi tar det kapitalistiska samhällets motsättningar i betraktande, blir det påtagligt att det kapitalistiska samhället är beroende av att privat tillägnande dominerar över samhällelig produktion och att kapitalisternas klass dominerar över arbetarklassen. Arbetarklassens kamp mot kapitalisternas klass, kampen för att befria den sociala produktionen från det privata tillägnandets fjättrar innebär att, när omkastningen av det gamla dominansförhållandet inträder, också ett nytt, socialistiskt samhälle föds.

Vi har redan framhållit att varje motsättning har sin säregna karaktär, förorsakad av de speciella omständigheter ur vilka den uppstått. Härav följer att kvalitativa förändringar – en äldre kvalitet ersätts av en nyare – också var och en har sin speciella karaktär som en följd av de medverkande kvaliteterna. Vad som är *allmängiltigt* är bara att kvalitativ förändring kommer till stånd som ett resultat av motsättnings kamp och som en följd av kvantitativ förändring. Men den universella sanningen talar inte om för oss hur den speciella förändringen kommer att gå till. Däröfver kan vi bara få kunskap genom att känna det speciella fallet.

Då vi undersöker olika slag av sociala motsättningar som utmynnar i kvalitativa samhällsförändringar, finner vi att var och en ter sig olik den andra. Motsättningen mellan den stora massan av folket och feodalherrarna tog sig formen av kamp för den demokratiska revolutionen; mellan proletariat och bourgeoisie tar den sig uttryck i kampen för den

socialistiska revolutionen; mellan koloniala folk och imperialistiska länder kommer den i dagen som den nationella befrielsekampen och mellan arbetarklassen och bönderna i det socialistiska samhället i jordbrukets kollektivisering och mekanisering.

Enligt vilka riktlinjer olika motsättningar än må uppenbara sig uppnås alltid ett tillstånd varvid den kvantitativa sidan av motsatsernas kamp i tillräcklig omfattning förberett den nya kvalitetens framträdande. Här har vi så den punkt där kvalitativ förändring börjar. Hur den *fortsätter* beror uteslutande på den speciella karaktären av den motsättning vars resultat den är – det speciella sätt varpå motsatsernas kamp fortsätter.

Kvalitativ förändring är alltid plötslig och kan inte vara annat i så måtto, att vid en viss tidpunkt vid kvantitativ förändring en ny kvalitet, som ej fanns tidigare, framgår. Det betyder att det vid denna tidpunkt börjar ske nya saker, nya orsaker blir uppenbara och åstadkommer nya verkningar och nya rörelselagar blir verksamma.

Vi kallar omvandlingen ett kvalitativt ”språng”, vilket alltså är det nya tillståndets första uppenbarelseform.

Kvalitativ förändring föregås av en kvantitativ tillväxtprocess som pekar fram mot den nya kvalitetens framträdande. Under denna process tar motsatserna fason så att säga oförmärkt – utan att yttra sig i kvalitativ förändring. När utvecklingsfasen lider mot sitt slut börjar den kvalitativt nya fasen häftigt och plötsligt och måste börja så.

När exempelvis vatten uppvärms fortskrider en rörelse som plötsligt förvandlas till kokning. När ett barn växer i moderlivet fortgår ett förlopp som plötsligt förvandlas till en födelseprocess. I samhället försiggår ett skeende mellan klasser, konflikter skärps, insikter mognar och plötsligt börjar en mäktig revolutionär förändring.

Därefter beror den kvalitativa förändringens förlopp – om det följer slag i slag eller om det är tvekande och går långsamt – och det sätt varpå det fullbordas helt och hållet av vid det konkreta fallet rådande förhållanden. När en gång en ny kvalitet framkallats – när den en gång fått existens – börjar en process som har en annan kvalitativ karaktär där den nya kvaliteten gradvis uttränger den gamla.

Medan alltså kvalitativ förändring *börjar* plötsligt, *fortsätter* den kontinuerligt. Hur snabbt eller långsamt det nya uttränger det gamla beror på processens natur och under vilka förhållanden den utspelar sig.

Vi kan klargöra vår tes med några exempel. Förändringar av aggregationstillstånd, såsom när vatten börjar koka, är plötsliga eftersom en punkt plötsligt uppnås då något nytt, ånga, börjar bildas. Men den motsatta förändringen från ånga till vatten sker gradvis. Förhållandet är detsamma vid kemiska förändringar som vid kvalitativa förändringar i samhället. En punkt uppnås i de samhälleliga motsättningarnas kamp där en kvalitativ förändring börjar – förändringen att en klass tar herraväldet från en annan, ett slag av produktionsförhållanden förändras till ett annat slag. Därefter kan det ta längre eller kortare tid att fullständiga förändringen.

Tag t. ex. den politiska sidan av sociala revolutioner, dvs. erövrandet av statsmakten. I den socialistiska oktoberrevolutionen skedde det i ett enda slag – således mycket snabbt. På några få dagar befann sig alla avgörande maktmedel i händerna på arbetarklassen. Vid nästa våg av socialistiska revolutioner – dagens folkrepubliker – skedde det under en längre period genom en serie stadier varvid den ena maktpositionen efter den andra erövrades. Om vi ser tillbaka på de revolutioner varigenom bourgeoisin grep makten av feodalherrarna, så finner vi att de ägde rum under en ännu längre tidsperiod – ofta utsträckt över många år.

Om vi undersöker ekonomiska förändringar upptäcker vi, att de har en tendens att utvecklas jämförelsevis långsamt och komma till stånd genom att passera en hel serie stadier. Kapitalistiska produktionsförhållanden började, när de väl fått fotfäste i det feodala samhället, vinna mark genom att utvecklas under lång tid i en serie av allt högre stadier. När socialismen väl börjat ersätta kapitalismen sker också det gradvis men det sker snabbare än när kapitalismen ersatte feodalismen. (Det sker snabbare av ett skäl, nämligen det att socialismen inte kan träda i verksamhet förrän arbetarklassen erövat statsmakten, varefter statsmakten verkar så att den inriktar och påskyndar den ekonomiska förändringen. Övergången från feodalism till kapitalism börjar å andra sidan i allmänhet långt innan bourgeoisin har erövat statsmakten och under tiden verkar den feodala staten snarare bromsande än påskyndande).

Exemplen visar att det finns en kvantitativ sida av kvalitativ förändring, nämligen den styrka och hastighet varmed förloppet fulländas. Naturligtvis kan det under vissa ogynnsamma omständigheter hända att förloppet överhuvudtaget inte fullbordas. I vissa fall är det möjligt för en förändring att ta vid men så småningom avbrytas och till sist upphöra.

Den dialektiskt materialistiska uppfattningen av motsättning innefattar både den plötsliga och den gradvisa kvalitativa förändringen. Skillnaden mellan vår uppfattning av förändring och andra filosofiers är inte att vi menar förändring vara plötslig, medan andra menar att den sker gradvis. Skillnaden är i stället att den dialektiska materialismen förstår förändring som en följd av motsatsers kamp och beskaffenhet, medan andra förbiser eller förnekar vår tes. De antar att förändringar tillgår på ett lugnt och städat sätt utan konflikter, varom inte, erkänner de blott yttre konflikter.

Antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar

En process av motsättningar innebär alltid att den ena sidan bekämpar och underkastar sig den andra. Men i enlighet med motsättningens natur kan processen ske på olika sätt. I synnerhet för det mänskliga samhällets del måste en distinktion göras mellan de motsättningar som bara kan lösas genom att den ena sidan med våld undertrycker eller förgör den andra, och motsättningar där sådana metoder inte alls kan användas.

Övergången från t. ex. kapitalism till socialism äger rum genom arbetarklassens våldsamma undertryckande av bourgeoisin, men den påföljande övergången från socialism till kommunism innefattar inte någons undertryckande. Den förstnämnda övergången kommer till stånd medelst en kamp mellan ömsesidigt antagonistiska krafter, medan det inte finns någon antagonism att lösa vid den sistnämnda övergången.

I allmänhet är sociala motsättningar antagonistiska när konflikten rör ekonomiska intressen. I sådana fall tvingar en grupp sina ekonomiska intressen på en annan och är beredd att försvara sina intressen med våldsmedel. Men när konflikterna inte rör ekonomiska intressen finns ingen antagonism och därför inte heller någon grupps våldsamma undertryckande av en annan. När en gång klassantagonismen försvunnit i det socialistiska samhället kan alla samhällets problem lösas genom diskussion och argumentation, genom kritik och självkritik och genom övertalning, övertygelse och överenskommelse.

Antagonism är därför inte samma sak som motsättning. Det är inte heller samma sak som motsatsernas kamp i en motsättning. Motsatsernas kamp är ett allmängiltigt, nödvändigt drag i varje motsättning och kan antingen anta en antagonistisk form eller inte, beroende på den speciella motsättningens speciella natur.

Lenin anmärkte att ”antagonism och motsättning är ytterst olika företeelser. Under socialismen försvinner antagonismen medan motsättningarna kvarstår.” (*Kritiska anmärkningar till Bucharins ”Ekonomi under övergångsperioden”*.)

Mao Tse-tung formulerade samma sak: ”Antagonism är blott en form av kamp inom en motsättning, men alls inte kampens allmängiltiga form.”

Skillnaden mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar i samhället är av stor praktisk betydelse. Samhället rymmer många motsättningar och det är praktiskt betydelsefullt att kunna avgöra vilka som är antagonistiska och vilka som inte är det, om man vill finna den rätta metoden att ta itu med dem. Om en motsättning av ett slag tas för en motsättning av ett annat, så kommer åtgärder att vidtas som inte kan leda till önskat resultat.

Reformister tror t. ex. att arbetarklassen inte behöver gripa makten och använda den mot bourgeoisin, medan marxister öppet förklarar att socialismen inte kan nås och kapitalismen inte störtas på något annat sätt. Men när socialismen segrat försvinner klasserna och klass-antagonismen, och därför blir kampmetoder som är riktiga för att lösa antagonistiska motsättningar felaktiga för den påföljande övergången från socialism till kommunism. Motsättningar kvarstår men eftersom de inte längre är antagonistiska, kräver de för sin lösning inte våldsamma metoder, då ju inte en grupp försöker påtvinga en annan sina intressen.

Distinktionen mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar i samhället är distinktionen mellan motsättningar som bara kan komma till ett slut genom att en sida brukar materiellt våld mot en annan, och sådana som bara kan redas ut genom diskussioner mellan samhällsmedlemmar och därpå följande majoritetsbeslut. Motsättningar av det senare slaget är ett speciellt slag av motsättningar som bara kan uppstå bland rationella mänskliga varelser och bland dem bara de som förenas i samarbete för ett gemensamt mål utan att delas i företrädare för antagonistiska intressen. I sådana motsättningar uppenbaras nya förhållanden där motsättningar löses med rationella, ändamålsenliga och medvetet kontrollerade medel i motsats till den blinda utgången av motsatsernas kamp i naturen – ett nytt element uppträder som innebär människans frihet i motsats till naturens nödvändighet.

När alla produktionsmedel helt har ställts under samhällets planerade ledning, har man rätt att förvänta sig att människans herravälde över naturen kommer att förstärkas och att människans erövring och omvandling av naturen i sin tur kommer att innebära djupgående förändringar i människors levnadssätt. Exempelvis kommer förmågan att producera en maximal avkastning med en minimal insats av arbete och avskaffandet av motsättningen mellan manuellt och intellektuellt arbete uppenbarligen att medföra förändringar i samhällets organisation, i åskådning, i vanor och i levnadssättet i allmänhet. Sådana förändringars inträde måste vid varje tillfälle innebära att samhällsliga organisationsformer, åskådningar och vanor förvisas till det förflutna. Utveckling kommer därför att äga rum genom motsättnings framträdande, genom kampen mellan det gamla och det nya. Nya behov och inriktningar kommer jämt och ständigt att framspringa ur rådande förhållanden, kommer att råka i motsättning till samhällets närvarande organisation, härigenom leda till dennas upplösning och ge plats för en ny organisationsform. Men vi har ingen anledning att tro att utvecklingen som hittills skall ske genom våldsamma konflikter och sociala omvälvningar. Tvärtom, när människor förstår lagarna för sitt eget samhälles organisation och ger organisationen dess prägel genom sin gemensamma kontroll blir det möjligt att göra sig kvitt gamla förhållanden och skapa nya på ett önskat och planerat sätt utan våldsamma konflikter och omvälvningar. Motsättningar och det nys uppgörelse med det gamla kvarstår; men antagonistiska konfliktorsaker mellan människor i samhället försvinner och bereder plats åt den sant mänskliga metoden att avgöra frågor – vetenskaplig värdering av förhållanden, behov och handlingsförlopp.

Utveckling och negation

Utvecklingens framåtriktade rörelse

I många processer resulterar motsatsernas kamp i en styrd, framåtriktad rörelse vari processen passerar stadium efter stadium, där varje stadium är ett framåtskridande mot något nytt, inte ett tillbakavärande till ett passerat stadium.

Andra processer utmärks emellertid inte av en sådan framåtriktad rörelse.

Vatten undergår t. ex. kvalitativ förändring – övergår i ett nytt tillstånd – om det nedkyls eller uppvärms, nämligen is resp. ånga, men rörelsen har ingen riktning och kan därför varken kallas framåtskridande eller bakåtsträvande. Om vi t. ex. vill tillaga te så skulle vi kunna kalla det ett framsteg att vatten övergår i ånga. Om vi å andra sidan ville blanda till en kyld dryck så skulle övergången till is kunna kallas ett framsteg. Det faktiska förhållandet är att is kan omvandlas till vatten och vatten till ånga, likaväl som omvandlingen kan gå åt andra hållet, men rörelsen har ingen egen riktning. När vi undersöker samhällets rörelse ser vi emellertid att det har en egen riktning; samhället rör sig framåt från urkommunism till slaveri, från slaveri till feodalism, från feodalism till kapitalism och från kapitalism till socialism. Vi har här att göra med en ”framåtriktad” rörelse.

Hegel trodde att naturprocesser inte hade någon egen riktning (som is–vatten–ånga–vatten–is) och att det bara kunde bli frågan om riktning när en ”ande” eller ett ”medvetande” var i verksamhet.

”Förändringar som äga rum i naturen”, skrev Hegel i inledningen till *Geschichtsphilosophie*, ”hur oändligt olika de än kunna förefalla, ådagalägga städse blott en ständigt upprepad cykel. I naturen inträffar 'intet nytt under solen' ... blott i de förändringar som äga rum på Andens område framkommer något nytt.”

Men skiljaktigheten beror i själva verket inte på skillnaden mellan ”natur” och ”ande”. En rörelse kan ha inriktning utan att ett medvetande är närvarande. Ande eller medvetande är själva orsakade av naturen; biologiska förändringar som lett fram till människan har riktning, liksom också geologiska förändringar, stjärnors evolution och så vidare. Vanligtvis har riktning i processer en ”naturlig” förklaring. Om somliga processer har riktning och andra inte, så beror det uteslutande på de speciella processernas speciella karaktär och de förhållanden varunder de fortgår.

Eftersom kvalitativa förändringar i en process alltid är en följd av kvantitativa förändringar, har processen vanligen riktning om de kvantitativa förändringarna uppstår under förhållanden som ständigt är verksamma i processen, varom inte så saknar den riktning. Den har riktning (även om orsakerna är yttre faktorer) när den drivs framåt av inre orsaker. I detta fall är den riktning den tar ”dess egen”, just av den anledningen att den bestäms av inre faktorer.

Vad är det då som bestämmer riktning i processer – vilka är de inre orsakerna till framåtriktad utveckling? Svaret finns att söka i närvaron (och verksamheten) av kännetecknande motsättningar, som antar en serie speciella former. Detta ger upphov till en riktad serie stadier, dvs. en utvecklingsprocess som pågår under lång tid i en bestämd riktning.

Samhällets utvecklingsriktning uppstår t. ex. ur det faktum att människan lever i en beständig motsättning till naturen. Den beständiga närvaron av denna motsättning ger upphov till människans bestämda inriktning att förädla produktivkrafterna, och människans inriktning i det fallet verkar så, att motsättningar uppstår steg för steg mellan samhällets produktivkrafter och produktionsförhållanden. Riktningen av människans samhällsliga utveckling är riktningen av människans herravälde över naturen, och samhällets rörelse tar denna riktning blott på

grund av det naturens tillstånd som betingar människors liv – impulser till förändring och utveckling som människor erfar på grund av nödvändigheten att tillfredsställa sina behov.

På samma sätt är det med stjärnor, vilka passerar en serie evolutionära stadier. Orsaken här är att deras motsägande existensförhållanden ger upphov till oavbrutna processer såsom strålning, vars fortlöpande frammanar en serie kvalitativa stadier i deras utvecklingshistoria.

Vi kan absolut inte säga som en del filosofer gör, att det oändliga världsalltet i oändlig tid utvecklas steg för steg i en förutbestämd riktning. Vi finner inget stöd för ett sådant antagande – ja, vi finner det vara alldeles uppåt väggarna. Vi kan inte tala om *alltings* riktning, blott om utvecklingsriktning för speciella företeelser som just är föremål för vårt intresse. Företeelsers inriktade utveckling beror inte av Guds eller Andens verksamhet, inte heller är den någon mystisk, kosmisk lag som gestaltar sig, utan den uppstår och framspringer ur speciella företeelser under speciella förhållanden. Speciella företeelser karakteriseras av speciella motsättningar, vars kamp resulterar i att deras rörelse tar en speciell riktning.

Motsättningen mellan gammalt och nytt, mellan förflutet och kommande

När det finns en framåtriktad utvecklingsrörelse i en process så sker stadium för stadium, som Stalin formulerade det, ”en omvandling från ett gammalt kvalitativt tillstånd till ett nytt kvalitativt tillstånd” – en ny kvalitet ersätter en gammal.

Utvecklingens nya stadium kommer till stånd som ett resultat av kamp mellan motsättningar i det gamla tillståndet. Det nya tillståndet innehåller nya motsättningar, eftersom det framväxer ur det gamla och innehåller beståndsdelar därifrån men också från det framtida vilket det närmar sig. Det har därför sin ”negativa och positiva sida, ett förflutet och ett tillkommande, något som dör bort och något som blir till”. På denna grund uppstår på nytt ”kampen mellan gammalt och nytt, mellan det som dör bort och det som föds, mellan det som försvinner och det som utvecklas”.

Utvecklingens framåtriktade rörelse är den kontinuerliga kampen mellan en serie motsättningar. Utvecklingen drivs oupphörligen framåt. Vid varje stadium måste man se processen i huvudsak som kampen mellan gammalt och nytt, mellan det som dör bort och det som föds.

För att förstå de riktlinjer efter vilka något utvecklas, är det nödvändigt att förstå dess motsättningar och hur de kommer till uttryck.

En process innehåller vanligen inte bara en utan många motsättningar. Den är en härva av motsättningar. För att komma underfund med en process' förlopp måste vi ta alla dess motsättningar med i beräkningen och begripa dem i deras sammanhang.

Det innebär att vi först och främst måste kunna avgöra vad som är ett förlopps väsensmotsättning, dess karaktär och vilken form den tar sig i varje stadium.

Väsensmotsättningen är den motsättning som inryms i förloppets natur och bestämmer dess inriktning.

I samhället är således väsensmotsättningen den mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Den tar sig säregna former vid varje samhällsformation. I det kapitalistiska samhället är motsättningen den mellan privat tillägnande och samhällelig produktion. Denna väsensmotsättning bestämmer utvecklingens riktning, vilken för det kapitalistiska samhällets del går mot socialismen – mot socialt tillägnande att svara mot samhällelig produktion.

När vi väl fått grepp om väsensmotsättningen, kan vi se hur processen tar form med hjälp av stora och små följdsmotsättningar till denna. Deras verksamhet och kamp utgör summan av väsensmotsättningens hela kamp och strävan att uppnå ett nytt stadium, en ny kvalitet.

Väsensmotsättningen gestaltas genom hela den kamp som härrör från följdsmotsättningarna. Därvid brukar en speciell motsättning spela huvudrollen – nämligen den viktigaste. Med andra ord finns det allmänt bland alla beståndsdelar, inriktningar och olika krafter som trätt i skilda former av kamp med varandra, i härvan av motsättningar en speciell som spelar huvudrollen vid gestaltningen av den kännetecknande motsättningen, i syfte att lösa denna genom att befördra processen till ett nytt stadium. där den gamla kvaliteten ersätts av den nya.

I varje kapitalistiskt land finns många motsättningar. Förutom motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie finns andra motsättningar mellan andra klasser – småbourgeoisin i städerna, bönderna, godsägarna osv. – likaväl som det finns motsättningar inom bourgeoisin. Det finns också internationella motsättningar såsom dem mellan varje enskilt kapitalistiskt land och alla andra, och mellan imperialistiska och koloniala folk. Men i den här härvan av motsättningar är det kampen mellan bourgeoisie och proletariat i varje enskilt land, som är avgörande för samhällets utveckling från kapitalism till socialism. Ty det är den enda motsättning som kan förvandla den ena sidans dominans till den andra sidans och därmed genomföra en grundläggande kvalitetsförändring av hela processen.

I motsättningen mellan t. ex. storkapitalister och småbourgeoisin dominerar alltid storkapitalisterna, som hela tiden blir starkare i förhållande till småbourgeoisin, vilken pressas tillbaka och blir allt svagare. Därför kan småbourgeoisin inte bli den avgörande revolutionära kraften i ett kapitalistiskt land, och dess motsättning till storkapitalisterna kan inte bli huvudmotsättning. Arbetarklassen å andra sidan växer sig starkare med kapitalismens utveckling och är den kraft som, fastän nu behärskad av kapitalisterna, till sist kommer att kasta kapitalismen över ända. Därför är arbetarklassen den viktigaste revolutionära kraften, och motsättningen mellan den och kapitalisterna huvudmotsättning.

För att förstå ett förlopps utvecklingslagar är det inte tillräckligt att förstå väsensmotsättningen i varje stadium, utan också vilken som är den viktigaste kraften för att gestalta och föra processen framåt mot nästa stadium.

Mao Tse-tung påpekade att ”när vi studerar en process . . . måste vi göra vårt yttersta för att klarlägga dess huvudmotsättning”. Det är ibland en invecklad uppgift, eftersom en huvudmotsättning under vissa förhållanden inte behöver vara huvudmotsättning under andra förhållanden. ”När vi väl bestämt huvudmotsättningen, kan vi med lätthet lösa varje problem”, men om vi däremot inte bestämmer huvudmotsättningen, kan vi ”inte bestämma svårigheterna i ett problem och därför självfallet inte finna metoden för att lösa motsättningarna”.

”Detta är den metod Marx lärde när han studerade det kapitalistiska samhället”, skrev Mao. Marx visade hur arbetarklassen i sin kamp mot bourgeoisie kunde finna allierade och dra fördel av omständigheter som framspringer ur härvan av samhälleliga motsättningar i syfte att leda samhället framåt från kapitalism till socialism.

Negationens roll vid utveckling

Utvecklingens framåtriktade rörelse, invecklad som den kan vara i det enskilda fallet, äger hela tiden rum genom kampen mellan gammalt och nytt och det uppåtstigandes uppgörelse med det bortdöende.

Vid samhällets utveckling – vid omvandlingen från kapitalism till socialism – motsätter sig det nya och uppåtstigande i kapitalismens ekonomi – den samhälleliga produktionen – det gamla och från det förflutna överförda – privat tillägnande. En ny kraft blir uppåtstigande, arbetarklassen, vars kamp mot bourgeoisie är en kamp för att förverkliga ett nytt stadium mot det gamlas apologeter.

Den dialektiska uppfattningen av utveckling står i opposition till den liberala uppfattningen, vilken omhuldas av borgerliga teoretiker. Liberaler erkänner utveckling och hävdar att framåtskridande är en för samhälle och natur allmängiltig lag. Men de betraktar den som en lugn och stillsam process; om de då och då måste erkänna kampens närvaro, så ser de den bara som ett olyckligt mellanspel, som snarare hämmar än befördrar utvecklingen. För dem framstår det inte som nödvändigt att det existerande ersätts av det framväxande. Det gamla behöver inte övervinnas av det nya, utan måste bevaras, så att det gradvis kan förbättras och nå en högre nivå.

I enlighet med denna filosofi som övertogs från kapitalisterna, strävade socialdemokraterna efter att bevara kapitalismen i tron att den kunde växa över i socialism. I sin strävan att bevara kapitalismen hamnade de i positionen att börja bekämpa socialismen. Dessa förespråkare för kampens nedläggande och klassernas samarbete kan inte undgå kampen; de inträder bara i kampen på fiendens sida.

Om vi jämför den dialektiska materialismens – den revolutionäras – uppfattning av utveckling och den liberala, reformistiska uppfattningen kan vi säga att den ena inser och erkänner negationens roll i utvecklingen, medan den andra ej erkänner utan vägrar att inse ett sådant förhållande. Dialektiken lär oss förstå att det nya måste bekämpa och övervinna det gamla, att det gamla måste lämna plats åt och ersättas av det nya – med andra ord att det gamla måste negeras av det nya.

Liberalen, vilken tänker metafysiskt, tror att negation blott är att säga ”nej”. För honom är negationen bara slutet på någonting. I stället för att vara ett steg framåt, är det ett steg bakåt. I stället för att vara seger är det förlust. Dialektiken å andra sidan lär oss att inte frukta negationen, utan att i stället förstå hur den blir ett villkor för framåtskridande, ett medel till nya framsteg.

Negationens positiva karaktär

”Negation i dialektiken innebär inte bara att säga nej”, skrev Engels i *Anti-Dühring*.

För det första. När ett äldre stadium i ett förlopps utveckling negeras av ett nyare, kan det nyare stadiet inte annat än ha uppstått ur och stått i motsats till det äldre. Betingelserna för det nyare utvecklades och mognade fram i det äldre. Negationen är ett framsteg, som frammanades endast av det negerades utveckling. Det äldre vräks inte bara undan, så att man aldrig skulle tro att det existerat. Det vräks endast undan sedan det självt har skapat betingelserna för det nya framåtskridandet.

För det andra. Det negerade äldre stadiet utgör självt ett framsteg i den framåtriktade utvecklingsrörelsen i sin helhet. Det äldre stadiet negeras men de framsteg som nåddes i det negeras inte. Tvärtom. Framstegen följer med in i det nya stadiet, som rymmer och befördrar alla det förflutnas erövringar.

Socialismen ersätter t. ex. kapitalismen – kapitalismen negeras. Men betingelserna för socialismens uppstigande och seger föds under kapitalismen, och socialismen blir till samhällets nästa utvecklingsstadium efter kapitalismen. Varje erövring, varje förbättring av produktivkrafterna liksom varje kulturell bedrift, som ägde rum under kapitalismen, förintas inte med kapitalismen utan bevaras och förs vidare.

Liberaler förstår inte negationens positiva innehåll. För dem är negation ”bara att säga nej”. Ja, de tror t. o. m. att negationen kommer utifrån, är något yttre. Någonting utvecklas i bästa ordning varpå något annat kommer utifrån och negerar det – förstör det. Sådan är liberalers uppfattning. Att något genom sin utveckling leder till sin egen negation och därigenom till ett högre utvecklingsstadium ligger utanför liberalens fattningsförmåga.

Därför betraktar liberaler den sociala revolutionen inte bara som en katastrof, utan de tror också att en sådan katastrof bara kan frammanas genom yttre krafter. Om en revolution hotar att förgöra det kapitalistiska systemet, så är orsaken inte utvecklingen av systemets motsättningar, utan orsaken är "agitorer".

Naturligtvis finns det negation som helt enkelt sker i form av ett slag utifrån, vilket förstör någonting. Jag kan tänka mig att jag går på en gata och blir överkörd av en bil, varvid negationen endast yttrar sig i destruktiv form. Sådana händelser hör vardagen till i natur och samhälle. Men så får vi inte förstå negationen, om vi vill bli på det klara med negationens *positiva* roll i utvecklingsprocesser.

Vid varje stadium i en utvecklingsprocess uppstår kamp mellan gammalt och nytt. Det nya uppenbarar sig och växer sig starkt under de gamla förhållandena och när det är tillräckligt starkt övervinner det och förgör det gamla. Detta är negationen av utvecklingens föregående stadium, av det äldre kvalitativa tillståndet. Det innebär tillblivelsen av det nya och högre utvecklingsstadiet – det nya kvalitativa tillståndet.

Negationens negation

Vi skall nu gå att undersöka ytterligare ett dialektiskt drag i utvecklingen – negationens negation.

Enligt den liberala uppfattningen att negation "bara innebär att säga nej", så innebär det att negera negationen att vi på nytt har återställt vårt ursprungliga tillstånd. Enligt den uppfattningen är negationen blott något negativt – ett reducerande. Om negationen – reducerandet – själv negeras betyder det endast att vi tillför vad vi har reducerat. Om en tjuv tar min klocka och jag sedan tar den från honom, så befinner vi oss vid utgångspunkten – jag har klockan på nytt. På samma sätt om jag säger att "det kommer att bli en vacker dag", och någon annan säger "nej, det blir regn i dag", vartill jag svarar "nej, det blir inte regn i dag", har jag bara, genom att negera den andres negation, upprepat mitt ursprungliga uttalande.

Principen finns också belagd i den formella logikens lag som säger att "icke icke-A är identiskt med A"

Enligt den principen är negerandet av en negation ett fruktlöst arbete. Man återförs bara dit där man började.

Låt oss emellertid betrakta ett reellt utvecklingsförlopp och den dialektiska negation som där äger rum.

Samhället utvecklas från urkommunism till slaveri. Nästa formation är feodalism. Nästa formation är kapitalism. Varje stadium uppstår ur det föregående och negerar det. Så långt som hit har vi bara sett en följd formationer med var och en som den föregåendes negation och ett högre utvecklingssteg. Men vad följer efter kapitalism? Kommunism. Här återvänder vi till begynnelsen, men vi befinner oss nu på en högre utvecklingsnivå. I urkommunismens ställe, vars grundval var ytterligt primitiva produktivkrafter, träder kommunismen, vars grundval är ytterligt utvecklade produktivkrafter. Inom sig rymmer dessutom kommunismen enorma utvecklingsmöjligheter. Det gamla, primitiva klasslösa samhället har blivit till det nya och högre klasslösa samhället. Det har upphöjts till en högre dignitet, det har återuppstått på en högre nivå. Men så har skett endast emedan det äldre klasslösa samhället negerades av klassers uppträdande och klasssamhällets utveckling. Därför negeras till sist klasssamhället, sedan det genomlöpt hela sin utveckling, genom att arbetarklassen griper makten och avskaffar människans utsugning av människan. Arbetarklassen upprättar ett nytt klasslöst samhälle med hela den föregående utvecklingens landvinningar som bakgrund.

Detta är negationens negation. Men den återför oss inte till vår utgångspunkt. Den för oss fram till en ny utgångspunkt, som är den ursprungliga sedan den negerats och så negerats på nytt och därmed höjts till en högre nivå.

Vi ser alltså att i utvecklingens förlopp – som ett resultat av en dubbel negation – ett senare stadium kan upprepa ett tidigare, fastän på en högre utvecklingsnivå.

Betydelsen av teorin om negationens negation ligger inte i att den uttrycker det nödvändiga mönstret för all utveckling. All utveckling sker genom att motsättningar genomgår ett kampförlopp – det är en nödvändig allmängiltig lag. Det är emellertid inte nödvändigt att speciella motsättningar gestaltar sig så att ett tidigare utvecklingsstadium upprepas som ett senare – ibland är så fallet, ibland inte, beroende på utvecklingsprocessernas speciella karaktär.

Dock *är* upprepningen av tidigare stadium ett väsentligt drag i vissa utvecklingsprocesser och att få upprepningen till stånd är ofta ett viktigt mål för praktiken. Betydelsen av teorin om negationens negation ligger i vad den säger om villkoren för en sådan upprepning. Om drag i ett tidigare stadium skall förmås upprepa sig vid ett senare räcker det helt enkelt inte att upprepa dem som de var i det tidigare stadiet – ty det är förflutet och kan aldrig återvända. De kan endast ”återuppstå” genom att reproduceras på ett högre stadium, i vilket fall de nödvändigtvis är förändrade och anpassade till det senare stadiet och dess särdrag. Sålunda kan företeelser från det förflutna på nytt uppträda, endast om de är förändrade och omvandlade genom negationens negation. De kan på intet vis framträda just så som de en gång framträtt.

Denna tes, liksom andra av dialektikens teser, bär ett drag av självklarhet, vilket ofta förbises. Den är uppenbarligen helt riktig – men förbises av alla dem som går och längtar efter att få återvända till det förflutna. En sådan längtan måste alltid vara fåfång. Det är i praktiken livsnödvändigt att vi gör klart för oss, att det förflutna inte kan återkallas under en framåtriktad utveckling. Visserligen kan en del företeelser från det förflutna återkallas, men det kan bara ske genom att utvecklingsprocessen framskrider till ett nytt stadium, varvid företeelserna åter uppträder, fastän på nytt sätt – ”på en högre nivå” och som en negations negation, berikade och omvandlade till följd av den första negationen.

Vi har redan sett hur negationens negation uppträder i historien vid utvecklingen från urkommunism till kommunism. Kommunismens andra framträdande är endast möjligt efter det att historien genomgått alla stadier av klassamhället – den första negationen. Kommunismen rymmer allt som har uppnåtts under den föregående utvecklingen.

I filosofins historia negerades de tidigare filosofernas ”primitiva, naturliga materialism” av den filosofiska idealismen, och den moderna materialismen uppstod uteslutande som en negation av den negationen.

”Den moderna materialismen”, skrev Engels i *Anti-Dühring*, ”är inte det blotta återställandet av den äldre, utan tillägger den äldre materialismens beständiga grundvalar hela tankeinhållet i tvåtusen års utveckling av filosofin och naturvetenskapen.”

Den praktiska betydelsen av negationens negation ser vi tydligt om vi undersöker ett exempel med privategendomens skiftande utveckling.

Marx påpekade i första delen av *Kapitalet* att den förkapitalistiska ”privategdomen, som hade sin grund i innehavarens arbete” negeras av den kapitalistiska privategdomen och försvinner. Ty den kapitalistiska privategdomen uppstår som de förkapitalistiska privatproducenternas undergång och expropriation. Privatproducenten ägde vanligen sina arbetsredskap och sin avkastning – kapitalisterna berövade honom båda. Men när den kapitalistiska privategdomen själv negeras – när ”expropriatorerna exproprieras” – återställs

den individuella egendomen till producenterna än en gång, men nu är den i ny form, på en högre nivå.

”Detta återställer inte privategendomen till producenten, utan han tilldelas egendom som grundar sig på insikter, vunna under den kapitalistiska eran, dvs. på kooperation och gemensamt ägande av jord och produktionsmedel.”

Producenten erhåller i egenskap av deltagare i den samhällsliga produktionen som sin individuella egendom en del av samhällets avkastning – ”i enlighet med sin prestation” under det kommunistiska samhällets första fas och ”i enlighet med sina behov” i det fullt utvecklade kommunistiska samhället.

När kapitalismen föddes ledde den enda vägen framåt genom denna negations negation. En del av de brittiska chartisterna framställde i sin jordpolitik krav, som syftade att hejda den nya kapitalistiska processen och låta producenten behålla sin privata egendom, vilken emellertid tillhörde ett obönhörligen passerat stadium. Naturligtvis var försöket dömt att misslyckas. Producenternas enda utväg var att kämpa mot kapitalismen för socialism – inte att återställa den gamla privategendomen, som kapitalismen hade förintat, utan att krossa kapitalismen och på så sätt återskapa den individuella egendomen på en *ny*, socialistisk grundval.

På liknande sätt ville de ryska ”folkvännerna”, vilka Lenin bekämpade på 1890-talet, på ett eller annat sätt hejda kapitalismens utveckling och återupprätta de gamla bykommunerna. Lenin påvisade i sin kamp mot dem att det var omöjligt.

Tesen om negations negation är således ett annat uttryckssätt för den enkla sanningen att man inte kan vrida klockan tillbaka och börja leva i det förflutna.

En vetenskaplig världsåskådning

Vetenskapen och materialismen

Den dialektiska materialismen, det marxistisk-leninistiska partiets världsåskådning, är en sant vetenskaplig världsåskådning. Den grundar sig därvid på att betrakta föremål och företeelser just som de är, utan godtyckliga, förutbestämda antaganden (idealistiska fantasterier). Den hävdar att våra omdömen måste basera sig på konkret undersökning och erfarenhet och ideligen prövas på nytt i ljuset av ytterligare praktik och ökad insikt.

”Dialektisk materialism” innebär att förstå föremål och företeelser som de verkligen är (”materialism”) och i deras faktiska sammanhang och rörelse (”dialektik”).

Samma sak kan inte sägas om andra filosofier. De gör alla godtyckliga antaganden av något slag och försöker upprätta ett ”system” med dessa godtyckliga antaganden som grund. Vi måste dock komma ihåg att deras antaganden blott skenbart är godtyckliga. I själva verket uttrycker de bestämda klassers fördomar och illusioner.

Den dialektiska materialismen är ej i något avseende en filosofi ”ovanför vetenskapen”.

Andra har satt filosofin ”ovanför vetenskapen” i den meningen att de trott sig kunna upptäcka hur världen är beskaffad genom att tänka på den utan att behöva förlita sig på vetenskapernas data, på praktik och erfarenhet. Därför har man dikterat för vetenskapsmännen från sin ”överlägsna” ståndpunkt var de haft fel, vad deras upptäckt ”egentligen inneburit” osv.

Men marxismen gör slutgiltigt upp med all filosofi som menar sig stå ovanför vetenskapen och förklara ”världen som en helhet”.

”Den moderna materialismen ... har inte längre behov av en filosofi som står ovanför vetenskaperna”, skrev Engels i *Anti-Dühring*. ”Så snart varje särskild vetenskap får behov av att

klargöra sin egen position i den stora totaliteten av föremål och företeelser och vår kunskap om dem, blir en specialvetenskap som behandlar totaliteten överflödig.”

Den dialektiska materialismen, skrev han vidare

”är i själva verket inte längre en filosofi, utan en världsuppfattning, som måste visa sin riktighet och tillämpning, inte i en fristående vetenskapernas vetenskap, utan i de positiva vetenskaperna ... Filosofin ... både avskaffas och bibehålles; avskaffas med avseende på sin form och bibehålles med avseende på sitt reella innehåll.”

Vår bild av världen omkring oss, dess föremål och processer i sina sammanhang och dess rörelselagar kan inte framgå ur filosofiska spekulationer, blott ur naturvetenskapernas undersökningar.

Den vetenskapliga beskrivningen av världen och dess utveckling är inte fullständig och kommer aldrig att bli det. Men den har utvecklats tillräckligt långt för att vi skall förstå, att filosofiska spekulationer är överflödiga och att vi inte kan fylla luckor i vetenskaperna med spekulationer.

Vår ökade kunskap om världen som vi framför allt har tacka naturvetenskaperna för, bekräftar alltmer materialismen – trots filosofers många försök att missbruka vetenskapen till att visa motsatsen vara fallet. Ty för varje framsteg som vetenskapen gjort, har den visat hur den rika mångfalden av företeelser, processer och förändringar i verklighetens faktiska värld kan förstås och förklaras endast med hjälp av materiellt existerande orsaker utan att Gud, Anden eller någon annan övernaturligt verkande kraft behöver tillgripas.

Varje vetenskapens framsteg är ett framsteg för materialismen gentemot idealismen, en materialismens erövring – men när idealismen drivits från en position har den alltid skyndat sig att inta en annan och kommit till uttryck i nya former, varför vetenskaperna i det förflutna aldrig har varit konsekvent materialistiska.

Varje vetenskapens framsteg innebär en demonstration av den materiella världens ordning och utveckling ”med utgångspunkt i den materiella världen”.

Vetenskap och socialism

Marxismens vetenskapliga karaktär visar sig framför allt i att den förvandlat socialismen till en vetenskap.

Vi grundar inte längre som utopisterna socialismen på en abstrakt uppfattning av den mänskliga naturen. Utopisterna framlade vittfamnande planer för ett idealiskt samhälle, men de kunde inte visa hur socialismen skulle förverkligas i praktiken. Marxismen utvecklade socialismen till en vetenskap genom att grunda den på analys av historiens faktiska utveckling, av de ekonomiska lagbundenheterna – särskilt med avseende på det kapitalistiska samhället. Den visade att socialismen med nödvändighet kommer att avlösa kapitalismen och hur detta måste gå till, nämligen genom att arbetarklassen upptar kampen mot bourgeoisin. När arbetarklassen segrat måste den upprätta proletariats diktatur.

Marxismen gör därmed anspråk på att behandla människan, samhället och historien vetenskapligt.

”Eftersom socialismen blivit en vetenskap, måste den behandlas som en sådan”, skrev Engels i *Inledande förord till 'Bondekriget i Tyskland'*, ”dvs. måste studeras. Vår uppgift skall bli att med aldrig svikande hänförelse bland arbetarmassorna sprida den allt klarare insikt vår vetenskap erbjuder och att starkare än någonsin knyta samman partiets och fackföreningarnas organisation.”

Ett vetenskapligt studium av samhället visar att historien utvecklas stadium för stadium i enlighet med bestämda lagar. Människorna själva är det aktiva elementet vid utveckling.

Genom att känna till samhällets utvecklingslagar kan vi *inrikta* kampen och skapa vår egen socialistiska framtid.

Den vetenskapliga socialismen är den största och betydelsefullaste vetenskapen.

Vetenskapsmän har ofta oroat sig, eftersom de tyckt att regeringar inte har vetat att låta deras upptäckter komma till en riktig användning. De har stor anledning till oro. Vetenskapen har exempelvis avslöjat atomenergins hemlighet, men upptäckten har använts för att skapa förstörelsevapen. Många människor har till och med börjat anse, att vi skulle klara oss bättre utan vetenskaper, eftersom dess upptäckter möjliggjort fruktansvärda katastrofer.

Hur kan vi försäkra oss om att vetenskapernas upptäckter skall användas för att främja mänskligheten? Endast den vetenskapliga socialismen, marxismen-leninismen, kan lämna ett svar. Den lär oss vilka krafter som är verksamma i historien och visar oss därvid hur vi själva i dag kan gestalta historien, förändra samhället och bestämma vår egen framtid. Den lär oss därför hur vi skall förmå vetenskaperna att tjäna mänsklighetens bästa och hur de skall inriktas för att komma ur den kris i vilken de befinner sig i dag. Fysiken kan lära oss att frigöra atomenergi, men den kan inte lära oss kontrollera användningen av den frigjorda atomenergin. Därtill krävs inte en vetenskap som sysslar med atomen, utan en vetenskap som sysslar med samhället.

Slutsatser

Vi har nu kort överblickat grunddragen i marxismens materialistiska verklighetsuppfattning och dialektiska metod. Vilka slutsatser kan vi dra på detta stadium?

1) Den dialektiska materialismens världsåskådning är en sammanhängande och välgenomtänkt åskådning som hämtar sin styrka ur det faktum att den direkt uppstått ur försöken att lösa vår tids problem.

Kapitalismens epok är en epok av samhällets framstormande utveckling. Den utmärks av produktivkrafternas och de vetenskapliga upptäckternas revolutionsartade framsteg. Den karakteriseras genomgående av oupphörliga störningar på alla samhällets områden. Detta ställer en teoretisk uppgift framför alla andra, nämligen att på ett riktigt sätt beskriva förändrings- och utvecklingslagar för natur och samhälle.

Denna teoretiska uppgift ställer sig den dialektiska materialismen.

2) Vår uppgift kan inte lösas genom att vi utarbetar ett filosofiskt system i den gamla meningen. Vad vi har behov av är inte ett filosofiskt system, som nystats fram ur filosofers huvuden och som vi sedan kan beundra och behandla som "den slutgiltiga sanningen".

Det kapitalistiska samhället är genomsyrat av motsättningar. Ju mer samhället utvecklats, desto mer hotande och outhärdliga har motsättningarnas följder blivit för det arbetande folket. Produktionens nya krafter används inte för att främja samhället i sin helhet utan de utnyttjas i en klick kapitalägares intressen. I stället för att resultera i allmänt överflöd har produktionens tillväxande krafter resulterat i återkommande ekonomiska kriser, arbetslöshet, fattigdom och ohyggligt förödande krig.

Därför är vårt problem att nå en sann uppfattning av lagarna för utveckling och förändring i natur och samhälle. För det arbetande folket är det ett avgörande praktiskt och politiskt problem att ta reda på hur samhället skall förändras för att de enorma produktivkrafterna skall träda i mänsklighetens tjänst. För första gången i historien finns möjligheterna till ett rikt och fullständigt liv för alla. Uppgiften är att ta reda på hur möjligheten skall bli verklighet.

Den dialektiska materialismen har helt hängivit sig åt försöket att lösa denna praktiska uppgift.

3) Hängiven sin uppgift, är den dialektiska materialismen, och måste vara, en ”partisk” filosofi, ett partis filosofi, nämligen arbetarklassens, vars avsikt det är att leda de miljonhövdade massorna av det arbetande folket mot den socialistiska revolutionen och byggandet av det socialistiska samhället.

4) Den dialektiska materialismen står i skarp kontrast till samtidens olika borgerliga filosofiskolor.

Vad kan dessa olika filosofiskolor erbjuda i dag? System och argument i överflöd – de flesta varken originella eller bindande om man gör sig mödan att analysera dem ordentligt. Men någon lösning på de problem som trycker folken i de kapitalistiska och koloniala länderna kan de inte erbjuda. Hur skall man göra slut på fattigdomen? Hur skall man göra slut på alla krig? Hur skall vi organisera produktionen så att alla kommer i åtnjutande av dess avkastning? Hur skall vi få ett slut på den ena nationens förtryck av den andra? Hur skall vi sätta stopp för människans utsugning av människan? Hur skall vi förverkliga alla människors broderskap? Sådana är våra problem. Filosofier måste bedömas efter om de kan eller inte kan visa en lösning på dem. Med den måttstocken måste var och en av kapitalismens filosofiskolor bedömas – ”vägd på våg och befunnen för lätt”.

De förhärskande borgerliga filosofierna har det gemensamt trots alla skiljaktigheter, att de inte längre åberopar de stora positiva idéer, som inspirerade progressiva rörelser i det förflutna. Visserligen finns det fortfarande filosofer inom de borgerliga leden som efter bästa förmåga fortsätter att söka bevara och befördra somliga av dessa idéer. Ty de är av den sorten att de inte under några omständigheter kan utrotas. Men de förhärskande filosofierna framhäver människors hjälplöshet och begränsningar. De talar om det outgrundliga universum och antingen söker de ledning hos någon gud eller också förespråkar de en hopplös resignation inför ödet eller den blinda slumpen. Hur kan det komma sig? Orsaken är, att alla dessa filosofier är djupt rotade i kapitalismen och kan inte gå utöver de ramar kapitalismen uppställer. Från början till slut återspeglar de den kapitalistiska världens olösliga kris.

5) Den dialektiska materialismen vill bedömas och kommer att bedömas efter om den tjänar som ett effektivt instrument att visa vägen bort från kapitalistiska kriser och krig, att visa det arbetande folket vägen till att vinna och befästa den politiska makten, att visa vägen mot det socialistiska samhället, vari människan inte längre utsuger människan och människor ökar sitt herravälde över naturen.

Den dialektiska materialismen är en för praktiken avsedd filosofi, ouplösligt förenad med praktiken av kampen för socialism.

Den är en filosofi som fötts ur vår tids stora rörelse – det arbetande folkets strävan, folket som ”skapar alla världens rikedomar, föder och kläder världen”, att äntligen uppstiga till sin fulla värdighet. Den har helt och fullständigt ställt sina tjänster till denna rörelses förfogande. Detta är källan till alla den dialektiska materialismens lärosatser och i ljuset av denna sin inriktning prövar, undersöker och utvecklar den sina omdömen. Utan en sådan filosofi skulle rörelsen inte kunna få klarhet om sig själv, uppnå enighet och vinna de slag den måste utkämpa.

Eftersom den stora uppgift vi står inför är att göra slut på kapitalismen och börja bygga socialismen, följer att det viktigaste problem den dialektiska materialismen förelagt sig och med vars lösning hela filosofin står och faller, är problemet att förklara varför och hur samhället utvecklas. Huvudproblemet är att få en sådan förståelse av samhället, människors samhälleliga aktiviteter och det mänskliga medvetandets utveckling, att vi kan lära oss hur vi skall uppnå och bygga upp det nya socialistiska samhället och den nya socialistiska medvetenheten. Den materialistiska uppfattningen och den dialektiska metoden, med vilka vi

sysselsatt oss i denna del, tillämpas vid lösningen av denna uppgift i den materialistiska historieuppfattningen.